

İSTANBUL ŞEHİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ŞEHİR ÇALIŞMALARI ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**KÜRESEL KENT SÖYLEMİ VE BÜYÜK ÖLÇEKLİ PROJELER:
İSTANBUL ÖRNEĞİ**

MEHMET KARA

KASIM 2019

Bu tez tarafımızca okunmuş olup kapsam ve nitelik açısından, Şehir Çalışmaları alanında Yüksek Lisans Derecesini alabilmek için yeterli olduğuna karar verilmiştir.

Tez Jürisi Üyeleri:

	KANAATI	İMZA
Doç. Dr. Alim Arlı (Tez Danışmanı)	<u>Kabul</u>	<u>Alim Arlı</u>
Doç. Dr. Alev Erkilet	<u>Kabul</u>	<u>A. Erkilet</u>
Dr. Öğr. Üyesi Halil İbrahim Düzenli	<u>Kabul</u>	<u>H. Düzenli</u>

Bu tezin İstanbul Şehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından konulan tüm standartlara uygun şekilde yazıldığı teyit edilmiştir.

Tarih
27.11.2019

Mühür/İmza

Bu çalışmada yer alan tüm bilgilerin akademik kurallara ve etik ilkelere uygun olarak toplanıp sunulduğunu, söz konusu kurallar ve ilkelerin zorunlu kıldığı çerçevede, çalışmada özgün olmayan tüm bilgi ve belgelere, alıntılama standartlarına uygun olarak referans verilmiş olduğunu beyan ederim.

Adı Soyadı:

Mehmet Karan

İmza:

ÖZ

KÜRESEL KENT SÖYLEMİ VE BÜYÜK ÖLÇEKLİ PROJELER: İSTANBUL ÖRNEĞİ

Kara, Mehmet

Şehir Çalışmaları Yüksek Lisans Programı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Alim Arlı

Kasım 2019, 113 sayfa

Değişen üretim ilişkileri ile endüstrinin yayılmasının kentleşme ve dolayısıyla kent kavramı üzerindeki etkileri azımsanmayacak boyuttadır. Bugün kapitalizmin geçirdiği dönüşüm, finansal sermayenin kazandığı önem, teknolojik ve bilimsel gelişmeler, hizmet sektörünün yarattığı istihdamın üretim sektörüne kıyasla büyüklüğü ve küresel ağın dünya coğrafyasında sebep olduğu değişimler sebebi ile kentler merkezi önem taşımaya başlamıştır. Devletler kentleşmeye daha çok önem vermekte ve halihazırda var olan büyük kentleri küresel kent vizyonu çerçevesinde dönüştürecek politikalar üretmeye yönelmektedir. İktisadi rekonstrüksiyon, üretimde yeni örgütlenme şekillerinin oluşması ve hizmet işkollarına bilgiye dayanan yeni branşların eklenmesi ve dolayısıyla daha da önem kazanması sebebiyle, çalışmakta olan nüfusun niteliği ve yapısı değişmektedir. Kent ekonomisinin dönüşümü, kentin yeni 'rol' arayışı, bu süreçte küresel ekonomiyle eklemlenme çabası içinde geliştirilen 'Küresel Kent' politikaları ve kent halkının gelir düzeyindeki çeşitlenme ile bilhassa iktisadi etkinliğin biriktiği şehirlerde yaşam alanları, bu doğrultuda, mekânsal değişim ve dönüşüme uğramaktadır. Bu çalışmada, bu değişim ve dönüşümün ekonomi politik temellerine değinilmiş, kentsel dönüşümün ve özellikle seçkinleştirmenin küreselleşme bağlamında rekabetçi bir kentsel strateji olarak nasıl kurgulandığına, bunun sosyal sonuçlarına ve politik bir inşa faaliyeti olarak 'küresel kent' söylemi ve politikalarının yerel yönetim düzeyinde oluşumu ve dönüşümüne dair çözümleyici bir analiz yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Küreselleşme, Küresel Kent, Büyük Ölçekli Projeler, Seçkinleştirme, Söylem

ABSTRACT

GLOBAL CITY DISCOURSE AND LARGE SCALE PROJECTS: İSTANBUL CASE

Kara, Mehmet

MA in Urban Studies

Thesis Advisor: Assoc. Prof. Alim Arlı

November 2019, 113 pages

With the changing production relations, effects of the expansion of industry on urbanization and, hence, on the concept of city, is at a substantial level. Today, cities began to gain central importance due to capitalism's evolution, increasing prominence of financial capital, technological and scientific developments, the size of employment, which is created by the service sector, in comparison to production sector, and changes on world geography caused by global web. States give more prominence to urbanization and tend to adopt policies that can transform existing big cities in the context of global urban vision. The quality and structure of the employed population is changing due to the economical reconstruction, making of new organizational forms in manufacturing, addition of new professions in service sectors, which are built on knowledge, and thus knowledge becoming more prominent. With transformation of urban economy, urban search for a new 'role', 'Global City' policies which are developed in order to be embedded to global economy and variation at income levels of urban population, living spaces of cities, specifically where economic activities are accumulated, are in the process of spatial transformation. In this thesis, economical and political roots of this transformation is elaborated. Then, a comprehensive analysis is conducted on the following points: how urban transformation, and gentrification in particular, is designed as an urban strategy within the context of globalization, its social outcomes, the formation of 'global city' discourse and policy as a political construction at local level and its transformation.

Keywords: Globalization, Global City, Large Scale Projects, Gentrification, Discourse.

İÇİNDEKİLER

Öz	iv
Abstract	v
İçindekiler	vi
Tablolar Listesi	viii
Şekiller Listesi	ix
BÖLÜMLER	
1. Giriş	1
1.1. Amaç ve Yöntem	5
1.2. Literatür: Modern Kentin Dönüşümü	9
2. Küresel Kente Kuramsal Yaklaşımlar	13
2.1. Lefebvre ve Kentin Politik Ekonomisi	13
2.2. Harvey: Sermayenin Mekânı Olarak Kent	17
2.3. Castells: Tüketim Mekânından Ağ Mekânlarına Kentler	27
2.4. Sassen: Yükselen Küresel Şehirler	42
2.5. 'Kültür Endüstrisi' Yoluyla Seçkinleştirilen Kent Mekânı	43
3. Küresel Kent Söylemi ve İstanbul	56
3.1. Küresel İstanbul'un Oluşumunda Göç Hareketleri	57
3.2. Küreselleşme Sürecinde İstanbul	61
3.3. İstanbul'da 'Küresel Kent' Söylem ve Politikalarının Gelişimi	63
3.3.1. ANAP Belediyeciliği Dönemi (1984 – 1989); Küresel Kent Söyleminin Oluşumu	67
3.3.2. SHP Belediyeciliği Dönemi (1989 – 1994); Küresel Kenti Planlama Çalışmaları	70
3.3.3. RP ve FP Belediyeciliği (1994-2004); Medeniyet Şehrinden Küresel Kente	73
3.3.4. AK Parti Belediyeciliği Dönemi (2004-2019); Küresel Kentin Kurumsallaşması	76
4. Küresel Kentin İnşası: Büyük Ölçekli Projeler	80
4.1. Büyük Ölçekli Projelerin Kategorik İncelemesi	80
4.2. Büyük Ölçekli Proje Örnekleri	82

4.2.1. Galataport Projesi (Salıpaazarı Kruvaziyer Liman Alanı)	83
4.2.2. Tarlabası Kentsel Dönüşüm Projesi	83
4.2.3. Sulukule Kentsel Dönüşüm Projesi	84
4.2.4. Avrasya Tüneli Projesi.....	84
4.2.5. Fener-Balat Kentsel Yenileme Projesi.....	85
4.2.6. Taksim Meydanı Yayalaştırma Projesi	86
4.2.7. İstanbul Finans Merkezi Projesi	86
4.2.8. Taksim Camisi Projesi	87
4.2.9. Kabataş Ulaşım ve Aktarma Merkezi Projesi	87
4.2.10. 3.Boğaz Köprüsü Projesi	88
4.2.11. Fikirtepe Kentsel Dönüşüm Projesi.....	89
4.2.12. Büyük İstanbul Havalimanı Projesi	89
4.2.13. Haliçport Projesi (Haliç Yat Limanı ve Kompleksi)	90
4.2.14. Cendere Vadisi Kentsel Dönüşüm Projesi.....	90
4.2.15. Haydarpaşaport Projesi (Haydarpaşa Limanı ve Garı Dönüşüm Projesi)	91
4.2.16. Çamlıca Camisi Projesi	92
4.2.17. Okmeydanı Kentsel Dönüşüm Projesi	92
4.3. Büyük Ölçekli Projelerin Kuramsal Değerlendirmesi.....	93
5. Sonuç ve Değerlendirme	104
Kaynakça	106

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 4.1. Büyük Ölçekli Proje Örnekleri.....	82
---	----

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 4.1. Galataport Projesi Vaziyet Planı	83
Şekil 4.2. Tarlabası Kentsel Dönüşüm Projesi	84
Şekil 4.3. Sulukule Kentsel Dönüşüm Projesi	84
Şekil 4.4. Avrasya Tüneli Projesi	85
Şekil 4.5. Avrasya Tüneli Projesi	85
Şekil 4.6. Fener-Balat Kentsel Yenileme Projesi	86
Şekil 4.7. Taksim Meydanı Yayalaştırma Projesi	86
Şekil 4.8. İstanbul Finans Merkezi Projesi	87
Şekil 4.9. Taksim Camisi Projesi	87
Şekil 4.10. Kabataş Ulaşım ve Aktarma Merkezi Projesi	88
Şekil 4.11. 3. Boğaz Köprüsü Projesi	88
Şekil 4.12. Fikirtepe Kentsel Dönüşüm Projesi	89
Şekil 4.13. 3. Havalimanı Projesi	90
Şekil 4.14. Haliçport Projesi	90
Şekil 4.15. Cendere Vadisi Kentsel Dönüşüm Projesi	91
Şekil 4.16. Haydarpaşaport Projesi	91
Şekil 4.17. Çamlıca Camisi Projesi	92
Şekil 4.18. Okmeydanı Kentsel Dönüşüm Projesi	92

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

II. Dünya Savaşı sonrası dünyada gelişen yenilik iktisadı, bilgi ve iletişim teknolojileri sahalarındaki değişimle birlikte çeşitli sektörlerdeki üretim, mekândan önemli ölçüde bağımsızlaşmıştır. Üretim sürecinin uluslararası bir işbölümü çerçevesinde çeşitli coğrafyalara yayılabilmesini sağlayan bu gelişmeler ile üretilecek malın tasarım, imalat, montaj ve tüketim mekânları birbirlerinden farklılaşmaya başlamıştır. Endüstri biçimsel açıdan da bir dönüşüme girmiş, dönüşen sektörler karşısında hizmet işkollarında anlamlı bir büyüme ortaya çıkmıştır.

1950'lere kadar genellikle sanayileşme ile birlikte gündeme gelen kentleşme, bu tarihten itibaren form değiştiren kapitalizm ve küreselleşme ile birlikte sanayiden bağımsız olarak da gelişmiştir. Sanayileşme, sanayi merkezi olan ülkelerde özellikle imalat iş kollarında düşüşe geçerken, oluşan yeni uluslararası iş bölümü ile, gelişmekte olan ülkelerde de yükselişe geçmiştir. Yeni iş bölümü, merkezi kapitalist ülkelerin para ve iktidar dolaşımının kontrolünü içerdiğinden, bu iktidar hiyerarşisine bağlı kentleşme yeni bir biçim kazanmış ve yönelimler çeşitlenmiştir. Üretim yapılaşmasında yaşanan değişimin kentsel geçişte oluşturduğu bir diğer sonuçsa az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin de küresel ekonomide etkin roller üstlenebilir hale gelmesidir. Bu yeni ekonomik düzen içinde uluslararası şirketler de gittikçe daha fazla kentleşme ve kent politikası süreçlerinin bir parçası haline gelmeye başlamıştır. Küresel ekonomik ağlar boyunca yayılan uluslararası işbölümüne dayalı imalat sistemi, ulaşım zincirleri ve tüketim ağları ağırlıkla çok uluslu şirketlerin egemen olduğu bir durum ortaya çıkarmıştır. Günümüzde kentlerin birbirleri arasındaki ilişkileri en çok etkileyen "ekonomik aktörler" arasında bu şirketler yer alır. Çünkü sermayenin hızlı yer değiştirmesini kolaylaştıran uluslararası anlaşmalar yoluyla, şirketler üretim veya tedarik operasyonlarını başka ülkelere taşıyabilmekte ve bir kent ekonomisinde derin etkiler yaratabilmektedir.¹

¹ Saskia Sassen, *Globalization and its Discontents: Essays on the New Mobility of People and Money*, NY: The New Press, 1998.

Ayrıca kentler uluslararası şirketlerden alacağı yatırım ve sermayenin miktarına ve sürekliliğine önemli ölçüde bağımlı hale gelmiştir. Küresel kentler ve şirketler günümüzün ekonomisinin şekillemeinde merkezi bir öneme sahiptirler. Kentleşme literatürü günümüzde kentsel süreçleri etkilemesi bakımından küresel finans sermayesine özel bir önem atfeder. Küresel sermaye akışları ile kentlerdeki mekânsal ve toplumsal etkilerin şekillmesi arasında güçlü bağlar olduğuna yönelik kabuller çok sayıda araştırmanın konusu olmuştur. Küresel alanda çalışan finans kurumları ile şirketler kentler arasındaki sermaye dolaşımını da yönetir. Oluşan değişim sürecinde kentsel alan ve ağlar tekrar şekillendirilirken, kentin küresel ekonomideki konumuna göre kent içindeki gelir ve fırsatlar yeni dağılımlar sergilemektedir. Küresel ölçekte çalışan bir üretim ve tüketim sistemini yöneten ulus-ötesi şirketler ve bu sistemin kesişimlerinde yer alan kentler arasındaki ilişkilerin bugünün şehirleşme biçimlerini belirlediği söylenmelidir. Kentsel gelişim bakımından yeni güç odakları arasında ikisinin, yerel yönetim biçimlerinin artan kapasitesi ve uluslararası finans sermayesinin, önemi devletler ve merkezi hükümetler karşısında tedricen artmıştır.²

1970'lerden günümüze, küreselleşmenin ivmelendiği dönemde, kentsel nüfus sayı ve oran bakımından tüm dünyada istikrarlı bir şekilde artmıştır. 2000-2010 yılları ile birlikte dünya nüfusunun yarıdan çoğu kent yaşamına geçmiştir. 2050 yılı ile birlikte küresel nüfusun neredeyse %70'inin kent nüfusuna dâhil olacağı öngörülmektedir. Türkiye'de ise 2012 yılı itibariyle nüfusun % 77'si kentlerde yaşamaktadır. Nitekim, yirminci yüzyılın son çeyreğinden beri, dünyada ve Türkiye'de kırsal nüfustaki oransal düşüş en önemli eğilimlerdenidir. Günümüzde hayatını kırsal alanda geçirmekte olan insanların bile kent ve kentsel yaşantıyla artan bir ilişki içinde olduğu görülmektedir. Benzer durumlar gelişmiş ülkelerden az gelişmiş ülkelere kadar gözlemlenmektedir. Batı'da bulunan gelişmiş ülkeler büyük şehirlerin çoğunu bünyelerinde barındırıyor olsa da, günümüzde en büyük kentsel alanlar gelişmekte olan ülkelerde bulunmaktadır.³

² Bob Jessop, *Hegemonya, Post-Fordizm ve Küreselleşme Ekseninde Kapitalist Devlet*, der. Alev Özkazanç, Betül Yazar, İletişim Yayınları, 2005.

³ <https://www.un.org/en/development/desa/population/theme/trends/index.asp>

Diğer yandan, 1975-2000 yılları arasında çoğu Batı ülkesinde sanayisizleşme kaynaklı krizlerin etkileri kentsel yaşamı yapısını değiştirmiştir. Küresel pazarda uluslar ve kentler arasında bir yarış teşvik eden bu olgu önemli iktisadi ve sosyolojik etkilere sebep olmuştur. Bu krizlerin etki alanındaki ekonomiler, krizin sosyal etkilerini hafifletmek adına alternatif gelir kaynağı arayışlarına girmişlerdir. Bu arayışın sonucu, üçüncü sektörlere yönelik artan ilgi, şehir ekonomisinin kültür ve hizmet sektörlerine yaslandığı bir istihdam rejimi ortaya çıkarmıştır. Chicago, New York, Londra, Manchester, Los Angeles gibi merkezi endüstri şehirlerinde bu sektör altındaki istihdam 1980'li yıllardan itibaren azalırken, üçüncü sektördeki istihdam hızla büyümektedir. Gelişmiş ülkelerde düşüşe geçen imalat sanayi, az gelişmiş ve/veya gelişmekte olan Güneydoğu Asya ve Doğu Avrupa ülkelerine yığılmıştır. Bu yeni imalat dünyalarının şehirleri ise 1990'lı yıllardan başlayarak küresel ekonominin ana arz lokasyonları haline gelmiştir. Bu ülkeler kırsal alanda; sanayinin ihtiyaç duyduğu kalifiye işgücü ve Dünya Bankası, IMF, Dünya Ticaret Örgütü gibi küresel kuruluşların "yapısal uyum politikaları" ile kendi iç dinamiklerinden kaynaklanan dönüşümler yaşarken aynı zamanda hızlı bir kentleşme sürecine de girmişlerdir. Güney Afrika Cumhuriyeti, Meksika, Hindistan, Arjantin, Brezilya ve Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin ağırla imalat sanayide uzmanlaşmış kentleri bu sürecin temel aktörlerine dönüşmüştür. Şangay örneği ele alındığında, kentin ekonomik ve demografik baskılar sebebi ile eşzamanlı olarak dikey ve yatay büyüyen hızlı bir süreç yaşandığı görülür. Bu hızda gerçekleşen bir büyüme süreci kentsel alanda kısa bir zmaan dilimi içinde radikal bir dönüşüm yaratmıştır. 25 yıl öncesine kadar şehir, yaklaşık olarak yüzden fazla dokuz veya on katlı binaya ev sahipliği yapmaktayken bugün on binden fazla onlarca katlı yüksek binaya ev sahipliği yapmaktadır.⁴ Bir başka açıdan bakıldığında, Güney Afrika bölgesindeki büyük metropollerden olan Johannesburg'daysa Asya Pasifik bölgesinde görülmeyen miktarlarda suç, korku, toplumsal ayrışma ve AIDS sorunları görülmektedir. Kuzey Afrika'nın en eski ve büyük şehri Kahire'de bulunan nüfusun %60'ından fazlası kaçak yapılarda, yoksulluk içinde ve kişi başına düşen açık alan bakımından en kötü koşullarda yaşamaktadır. Hızlı kentsel büyümenin neden olduğu sorunlar küresel ısınma ve iklim değişikliği ile

⁴ Saskia Sassen, *The Mobility of Labor and Capital: A Study in Investment and Labor Flow*, 7. baskı, Cambridge University Press, 1999.

gelen çevresel dönüşümler ile katlanarak büyümektedir. Günbegün artan kent nüfusu ile terk edilen tarımsal alanlar veya buraların kentleşmesi durumları her ülkede görülebilecek sıradan olaylar haline gelmiştir.⁵

Fordist ya da kitlesele üretim sisteminden esnek üretim sistemine geçiş, finans sermayesinin hızlı hareketine imkan sağlayan düzenlemeler ve bilgi iletişim teknolojilerindeki muazzam ölçeklere yayılan gelişmeler, sanayinin çeper ülkelerde yayılma süresini kısaltmakta, küresel bir tüketim toplumu inşa etmekte ve kentlerde yaşayan nüfusun hızlı bir artışa geçmesine ve mega kentlerin sayısının küresel ölçekte artmasına yol açmaktadır. Küresel ölçekte bir ağ sistemi içinde kentler; tercih edilebilir istihdam olasılıkları yaratan, farklı milletlerden işgücünü bünyesinde barındıran ve sanayiye karşı yükselişte olan inovasyon teknolojileri, kültür endüstrileri, bilişim ve hizmet sektörlerini geliştirirken devletleri dahi gölgede bırakan güç ve önem kazanmaktadır. Bu sebeple küresel kentlerin kapitalist üretim ilişkilerinin ulus-devlet sınırlarının dışına taşmış yeni bir yapılanmasının ürünü olduğu açıkça görülmektedir.⁶

Bu kapsamda kent mekânındaki değişimlerin, kentlerin küresel ekonomik işbölümü içinde konumlanması ile doğrudan bağlantılı olduğunu söylemek mümkündür. Küresel kentler küresel ekonomik sistemin önemli düğüm noktalarıdır. Sistem içerisindeki akışların kontrolü farklı katmanların eklem noktası olan bu kentlerde yapılır. Ve bu akışlara yine küresel kentler yön verir. Gelişmekte olan ülke kentlerinde küreselleşmenin bir sonucu olarak hızlı ve çarpık kentleşme ve kentsel dönüşümün bugün birçok toplumsal problem ve şiddete sebep olduğu bir gerçektir. Ülkelerin idaresi devletlerin elinden şirketlere geçtiği yarışta devletler şirketlere karşı durabilmek adına kendini bir şirket gibi yeniden yapılandırmaktadır. Bu süreçte ulus olan toplum tanımı hükümsüz hale gelirken, kozmopolitanizm düşüncesi yükselişe geçmektedir. Bu durum uzmanların, kalifiye ve kalifiye olmayan işgücünün, turistlerin, göçmenlerin, sığınmacıların ve sanatçıların büyük kentler arasındaki

⁵ Immanuel Wallerstein, *Bildiğimiz Dünyanın Sonu: Yirmi Birinci Yüzyıl İçin Sosyal Bilim*, çev. Tuncay Birkan, Metis Yayınları: İstanbul, 2000, s. 45-68.

⁶ Manuel Castells, *Enformasyon Çağı: Binyılın Sonu*, cilt.3, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007.

devinimi ile desteklenmektedir. Üst düzey profesyonellerin oluşturduğu yeni ulusüstü sınıf ile düşük ücretli servis çalışanları günümüzün iki temel işgücü piyasasını oluştururken, bu piyasaların altyapıları küresel kentler arasında akışta olan insan nüfusu ve kapitaldir. Küresel ölçekte akışta olan kapital ve insan nüfusu halihazırda var olan merkezleri dağıtarak merkez tanımını değiştirmektedir. Dolayısıyla geçmişte merkez denildiğinde akla ilk gelen New York, Londra, Paris gibi şehirlerken; bugün Şangay, Bombay, Sao Paulo gibi yeni çekim merkezleri kimi zaman ilk merkez şehirlerden daha önce akla gelmektedir.

Bu yeni kentleşme yeni bir kent kültürü ve tüketim düzeni de getirmiştir. Kentli nüfusun gündelik hayatla ilgili tüm ihtiyaç ve arzularını karşılayacakları yeni konut, iş, eğlence, alışveriş, spor vb. boz zaman değerlendirme alanları kompleks bir bütün oluşturmak üzere “çerçeve”ye alınmış ve izole edilmiş ya da “steril”leşmiştir. Böylece aslında kentlerin kozmopolit karakteri aşınmakta ve başkalarıyla ya da farklılıklarla karşılaşmaya imkan veren toplumsal mekânlar olma vasıfları giderek yok olmaktadır.⁷

1.1. Amaç ve Yöntem

Bu araştırmada, küresel kent söyleminin ortaya çıkışı ve yerel siyasi aktörler tarafından benimsenmesi İstanbul örneği üzerinden incelenecektir. Kentleşme teorilerinin kurucu bir parçası haline gelmiş olan küreselleşme ve küresel kent söylemi 1990 sonrasında İstanbul için de cazip bir tanım olarak öne çıkmaya başlamıştır. Eleştirel perspektifler tarafından bile bu tanım İstanbul için açıklayıcı bir kavrama dönüşmüştür. Araştırmada bunun farklı siyasi partiler tarafından kullanımlarını belediyeçilik söylemi üzerinden ele alınacaktır.

Çalışmada, öncelikle yakın zamanda öne çıkan eleştirel kent literatürü tezin temel sorunsalları bağlamında incelenecektir. Üç farklı yeni Marksist eğilimi ifade eden Henri Lefebvre, Manuel Castells, David Harvey ile eleştirel kent araştırmaları alanında Saskia Sassen ve Adorno'nun bazı teorik çalışmaları literatür ve teori kısmının kavramsal çerçevesini oluşturacaktır. Yeni Marksist araştırmacıların

⁷ David Harvey, *Postmodernliğin Durumu*, çev. Sungur Savran, 3. bs., İstanbul: Metis Yayınları, 2003.

çalışmaları kent teorisi, küreselleşme ve küresel kent ve mekânın yeniden üretimi dinamikleri açısından değerlendirilecektir. Daha sonra günümüz küresel kentlerinin önemli bir özelliği olarak öne çıkan politik alan ile kentsel yeniden üretim arasındaki ilişkiler ve kültür endüstrileri yaklaşımları ele alınacaktır. Son olarak bu literatür tezin temel sorunsalları açısından değerlendirilecektir.

İkinci kısımda tezin örnek olayını oluşturan İstanbul'un 1994 sonrasında bir küresel kent olarak nasıl konulandırıldığını incelemek için seçilen yöntem ve tekniklere ilişkin bölüm kullanılan kaynak ve inceleme tekniklerin sunulacağı metodoloji kısmı olacaktır. Çalışmanın üçüncü kısmı küresel İstanbul tartışmasına zemin hazırlayan temel dönüşümlere dair genel bir panoramik arkaplan sunacaktır. Bu bağlamda özellikle uluslararası göçler yoluyla yeniden şekillenen İstanbul'un toplumsal peyzajı değerlendirilecek ve küresel kent söyleminin kurucu bir ögesi olan çeşitlilik teması için nasıl kullanıldığının bir ön sunumu yapılacaktır.

Dördüncü kısımda ise, tezin ana sorunsalını oluşturan belediyeçilik söyleminde İstanbul'un bir küresel kent olarak 1994 sonrasında nasıl aşama aşama kavramsallaştırıldığı incelenecektir. ANAP ve SHP belediyelerinden başlayarak sonraki döneme intikal eden bu kullanım RP, FP, AK PARTİ dönemlerinde şehrin nasıl konulandırıldığı ve bu yeni konum almada küresel kent söyleminin nasıl şekillendiğini içeren üç dönemde ele alınacaktır. Bu dönemler 1994-2004, 2004-2010 ve 2010 sonrası olarak seçilmiştir. Bu dönemlerin tespitinde kullanılan ekonomik, sosyolojik ve söylemsel kıstaslar yöntem kısmında daha detaylı verilecektir. Dördüncü kısmın sonunda küresel İstanbul'un inşasında megaprojeler ele alınarak, tez kapsamında kategorik bir sınıflandırma oluşturulacak ve bu kategorizasyon altında megaprojeler incelenerek, konuyla ilgili eleştirilere yer verilecektir. Beşinci kısımda sonuç ve değerlendirmeler yer almaktadır.

Bu çalışmada, literatür araştırması, çözümlenme ve eleştirel söylem analizi yöntemleri kullanılmıştır. Tezin ana sorunsalı olarak, tarihsel süreçte değişen kentleşme biçimleri, küreselleşme sonrası değişen güç ilişkileri, mekânın metalaşması ve bu sürecin politik söylemle inşası eleştirel kent sosyolojisi

çerçevesinde, Lefebvre, Harvey, Castells ve Sassen'in çalışmaları üzerinden incelenmiştir. Bu çerçevede, İstanbul'un özellikle 80 sonrası dönüşümünde başat rol oynayan siyasi sürece detaylı olarak yer verilmiş, politik söylemin belediyeler dolayısıyla mekânın inşasındaki rolü analiz edilmiştir.

Eleştirel söylem analizi yöntemi ile ilgili olarak; öncelikle söylemin tanımı ve genel olarak söylem analizi yöntemi üzerinde durmamız gerekmektedir. Söylem, modernitenin ileri aşamalarında, geç modern ya da postmodern olarak tanımlanan teorik çerçevede güç ilişkileri çerçevesinde, amaçlı bir yapıya işaret etmektedir. Sosyolojik anlamıyla söylem, dilden ve ifadelerin biraraya gelmesinden daha fazla bir şeydir. Sözen'e göre, "söylem bir meta-eylemdir ve ideoloji, bilgi, diyalog, anlatım, beyan tarzı, müzakere, güç ve gücün mübadelesiyle eyleme dönüşen dil pratiklerine ilişkin süreç/lerdir. Söylem sosyal, siyasi, kültürel, ekonomik alanlar gibi, sosyal hayatın tüm yönleri ile ilişkilidir".⁸

Söylem kavramının literatürdeki başlıca temsilcisi Michel Foucault'ya göre söylem, ifadelerin genel alanı, bir ifadeler grubu ve bir dizi ifadeyi açıklayan düzenli bir eylemdir. Halliday'a göre, anlam ile lafız arasındaki bağ tesadüfi değildir, dil, sadece bir tanımlama veya iletişim aracı değil sosyal bir pratik ve bir şey yapma yolu olarak alınmaktadır.⁹ Wood ve Kroger'da dil, iletişimin basit bir aracı değildir, bir sosyal etkinliktir, bir şeyleri yaratma sürecidir. Söylem, yapısal yönden ve muhteva bakımından tutarlılığı olan ve sosyal dünyada bireylerin anlam tedarik etmelerine imkan sağlayan dil malzemenlerinin araçlarıdır. Anlamın inşa edilmesine yönelik vurgu, söylemlere dair eylem odaklı bir bakış açisi içerir. Dil/konuşma bir eylemdir ve bu eylemler; 1) ne söylendiği, 2) konuşanın söyledikleri ile ne yaptığı, 3) söylenen şeylerin dinleyenler üzerinde bıraktığı etki olmak üzere üç ana unsurdan oluşur.¹⁰

⁸ Akt. Hilal Çelik, Halil Ekşi, "Söylem Analizi", *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, Cilt 27, Sayı 27, 2008, sf. 100

⁹ Salih Özer, "Söylem Çözümlemesi ve Rivayetlerin Anlaşılmasına Yönelik Katkıları", *İslami Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 20, Sayı: 1, Kış, 2007, sf. 40-42

¹⁰ Çelik ve Ekşi, a.g.e., sf.101

Bu bağlamda söylem analizi bize, söylemin ötesinde, onun arkasında yatan nedenler, söylendiği zaman ve koşullar hakkında bilgi vermektedir. Fairclough, söylem analizini, sosyal analizle bütünleştirmektedir; bu çerçevede, Mihail Bakhtin'in söylem pratiğinin detaylı analizi yöntemi ile A. Gramsci'nin hegemonya teorisi altında söylemin sosyal kültürel analizi olmak üzere başlıca iki söylem analizi yöntemini birleştirme gayreti içindedir.¹¹

Stoddart, söylemi eleştirel teorilerle birlikte ele almaktadır, sosyal teori, bilginin toplumsal üretimi ve adaletsiz güç ilişkilerinin devam etmesi arasındaki kesişmeleri açıklamak için ideoloji, hegemonya ve söylem teorilerini kullanmıştır.¹² Eleştirel söylem analizi bu noktada önem kazanmakta, söylemin nasıl inşa edildiğini analitik bir çözümlemeyle birlikte, geri planda sözün söylendiği zamanın sosyal, ekonomik, kültürel koşullarının çözümlenmesiyle diyalektik bir düzeye taşımaktadır.

Bu çerçevede bir girizgah olarak, İstanbul Belediyeciliği ve Belediye Başkanlarının söylem pratiklerine yer verilerek, 3. bölümden sonra bu söylemlerin şekillendiği arka plandaki toplumsal koşulların analizi yapılacaktır. Çalışmanın sonraki kısmında, İstanbul'da 80'li yıllardan itibaren, Turgut Özal'ın neoliberal küresel ekonomiye eklemlenmek için yürüttüğü ulusal politikaların, ANAP, SHP, Refah Partisi ve AK Parti dönemleriyle günümüze uzanan gelişimi, dönemlere göre yerel yönetimlerin stratejileri, bu politikaların küresel kent söylemi aracılığıyla, mekânın temsili ve inşası üzerinde etkileri incelenecek, küreselleşme ile neoliberal politikalar ve uygulamalar arasındaki ilişkinin çözümleyici bir analizi sunulacaktır.

Sonuç kısmında İstanbul özelindeki belediyecilik ve şehircilik söyleminin küreselleşme ve küresel kent teorileriyle irtibatlı şekilde nasıl değerlendirilebileceğine dair bir çerçeve çizilecektir. Küresel şehirler üzerine gelişen söylemlerin en merkezi teması olan mega projeler odağı alınarak İstanbul'un

¹¹ Norman Fairclough, *Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language*, Longman, London and New York, 1995, sf.2

¹² Mark C. J. Stoddart, "Ideology, Hegemony, Discourse: A Critical Review of Theories of Knowledge and Power", *Social Thought & Research*, Vol. 28, 2007, sf.191-225

yeniden konumlandırılmasında ve kimliğinin yeniden tanımlanmasında izlenen yola dair değerlendirmeler yapılacaktır.

1.2. Literatür: Modern Kentin Dönüşümü

Modern kentler, sürekli yayılma eğiliminde oldukları için kırsal alanları ve/veya tarım arazilerini içlerine alarak büyümüştür. Bu büyümenin hızı yakın zamanlarda katlanarak artmaya devam etmektedir. Doğadan kopuk ve modernlik koşullarında kendini doğa karşısında “hükümrân özne”¹³ olarak gören modern insan için, doğayla uyum içinde bir yaşam yerine, teknoloji ve sanayi ürünleriyle çevrelenmiş malzemelerin egemenliğinde bir kentin ihtişamı öne çıkmıştır. Modern kent gibi modern insan da bir “icat” olarak¹⁴ günümüz dünyasını şekillendirmiştir. Modernlik, yöneten alet üreten, tüketen, seyreden, düşünen bir makine fikri olarak insanı ve yaşadığı çevreyi yeniden hayal etmenin de bir adıdır. Deleuze ve Guattari'nin makine metaforunu günümüz dünyasını açıklayan bir temel kavram olarak kullanması¹⁵, yahut siborg teorileri¹⁶ makine idealiyle yeniden soyutlanmış insanlık durumunu ilgilidir. Kendisini doğadan soyutlayarak koparan insan ve insan toplumu, mekânı da doğadan farklılaştırmıştır. Yeryüzünde “doğal” bir mekânın kalıp kalmadığı konusu çevre düşünürleri tarafından güçlü bir tez olarak tartışılmaktadır. Hegel'in “Sanat doğayı taklit etmez, doğa sanatı taklit eder” sözü bunun ideal bir anlatımıdır.¹⁷ Günümüzde sanat, teknolojinin hizmetinde metanın estetize edilmesi için işlevselleştirilirken, tasarım ile iç içe geçerek doğayı ve hayatı da bir yapıntı (artifact) haline getiriyor. Avangardın sanatı hayata katma projesinin kapitalizm tarafından manipüle edilmesiyle, insandaki yaratıcı güç üretici güç olarak sabitlenerek ya da yerliyurtlu haline getirilerek dönüşmüştür. Deleuze ve Guattari'nin deyişiyle kentsel mekân bu kısıtlama içinde tam bir kapma aygıtı¹⁸ olarak kurulmaktadır.

¹³ Mahmut Mutman, “Özne: Bir Başka Arşiv”, *Toplum ve Bilim*, sayı: 73, 1997, s. 5-29

¹⁴ Michel Foucault, *Kelimeler ve Şeyler*, çev: Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Yayınları, 1994, s. 539

¹⁵ Gilles Deleuze ve Félix Guattari, *Anti-Ödipus: Kapitalizm ve Şizofreni 1*, Bilim ve Sosyalizm Yayınları, 2012

¹⁶ Donna J. Haraway, *Siborg Manifestosu*, çev: Osman Akınhay, Agora Yayınları, 2006

¹⁷ G. F. Hegel, *Estetik: Güzel Sanat Üzerine Dersler*, çev: Taylan Altuğ ve Hakkı Hünler, Payel Yayınları, 1994

¹⁸ Gilles Deleuze ve Félix Guattari, *Kapitalizm ve Şizofreni 2: Kapma Aygıtı*, çev: Ali Akay, Bağlam Yayınları, 1993.

Sanayi öncesi kentler devingenliğin az olduğu, geçimlik ekonomilerin egemen olduğu ve ortaçağ ölçekleri içinde şekillenmiş bir kasabadır.¹⁹ Modernliğin şafağında kentler, sanayi öncesi koşullardan sanayi koşullarına geçiş halinde, insanların barınma, çalışma ve eğlenme ihtiyaçları için mekânsal olarak yeniden örgütlenen ve gündelik hayatının yeni bir zaman anlayışı ile planlanan, üretim ve tüketimin kuvvetli mekanizmalarla disipline edilip denetlendiği yerlere dönüşmeye başladı. Kırdan kente göç eden insanların aynı zamanda yeni ekonomik ve sosyal ilişkiler aracılığıyla bireyleşme ve özneleşme/taibileşme (subjectivation) süreçlerini yaşayarak kentli/yurttaş olmaları bekleniyordu. Oysa bugün bu kent idealinin çok uzağındayız. Kent, kitle üretiminin ve tüketiminin yapıldığı rasyonalize bir mekân iken, bugün küreselleşmenin etkisiyle çeşitli yönetim, ekonomi ve servis ağlarının kesiştiği bağlantı noktaları ve bu ağlardan akan karar, para, sermaye, mamül ve hizmetin durmadan mübadele edildiği ve bu mübadelenin aslında hiç de rasyonel olmadığı bir piyasaya dönüşmüştür. Bugünün politik ekonomisini belirleyen göstergedir ve gösterge asla rasyonel değildir;²⁰ daha çok spekülattir. Postmodern kent, Barthes gibi söylenecek olursa, bir imgeler ve göstergeler imparatorluğudur.²¹ Meslek ve sınıf ayrımına göre yapılanmış ferdi girişimlerin ve toplumsal faaliyetlerin ölçülebilir mekânı rolü azalmış; bunun yerine yaşam tarzı ayrımlarının daha merkezi hale geldiği yeni ilişki kalıplarına göre yapılanmıştır. Erken modern kentin bireyi, Baudelaire gibi, kent kalabalıkları arasında kaybolarak özgürlük deneyimleri yaşardı.²² Bugün ise kentteki sosyal ilişkiler güçlü yabancılaşma deneyimleri yaşayan, postmodern kentlerin internetin sosyal ağlarında ve sanal ilişkilerin anonimliğinde özgürleşmeye çalışan bir bireydir. Modernlik, bireye serüven ve kendini dönüştürme imkanı veren bir deneyimdi;²³ postmodernlik ise gerçekliğin yerini imajın, deneyimin yerini sanallığın aldığı bir illüzyon oyunu, bir fantazmagorya, bir simülasyon kübudür.²⁴

¹⁹ Gideon Sjöberg, "Sanayi Öncesi Kent", *20. Yüzyıl Kenti* içinde, (der. & çev.) Ayten Alkan ve Bülent Duru, İmge Yayınları, 2002, s. 37-54.

²⁰ Jean Baudrillard, *Gösterge Ekonomi Politikası Hakkında Bir Eleştiri*, çev: Oğuz Adanır, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2009.

²¹ Kevin Lynch, *Kent İmgesi*, çev: İrem Başaran, İş Bankası Yayınları, 2010

²² Charles Baudelaire, *Modern Hayatın Kahramanı*, çev: Ali Berktaş, İletişim Yayınları, 2003

²³ Marshall Berman, *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor*, çev: Bülent Peker ve Ümit Altuğ, İletişim Yayınları, 1994

²⁴ Jean Baudrillard, *Simülakrlar ve Simülasyon*, çev: Oğuz Adanır, Doğu Batı Yayınları, 2003

Modernlik, bilgi ve üretimin pozitivist doğrusal ilerleme ve akılcı planlama çerçevesinde tektipleştirildiği bir süreci tanımlarken karşısında duran postmodernlik bir bölünme ve tekrar bağlanma sürecidir. Postmodernlik, genel geçerlik ya da evrensellik iddiası taşıyan büyük anlatıların reddedildiği, heterojenliğin ve çoğulluğun esas kabul edildiği, farklılığın ve başkalığın vurgulandığı bir durumun adıdır.²⁵ Bundan hareketle postmodernlik, kenti de farklılığın ve çeşitliliğin mekânı olarak tanımlar. Postmodernliğin modernliğe yönelik eleştirisi bireyin büyük anlatılarla baskı altına alınarak sınırlandırıldığı ve teknokratik süreçler aracılığıyla biçimlendirildiği yargısına dayanır. Modernlikte, birbirlerinden farklılaşarak ortaya çıkan atomize bireyler, sonuç itibarıyla, işbölümüne dayalı bir işlevsellikle tanımlandıklarından bir bütünün parçasıdır. Ama postmodernlik, parçaların uyum içinde bir araya gelerek oluşturdukları bir bütünlük anlayışına sahip değildir; parçalar, kolaj-montaj halinde bir aradadırlar. Toplumsal bütünün birer parçası olarak uyumlu olmak zorunluluğu yoktur, parçalanma ve yeniden bir araya gelme bir oyun gibi tekrarlanır ve kompozisyon sürekli değişebilir. Postmodernlikte bir uyum ararsak, bulabileceğimiz tek yer tüketim alanları olabilir. Kültür endüstrisi de farklılaşma ve aynılaşma süreçlerinin birbirini izlediği bir fasit dairede çalışır. Sanattan moda kadar birçok alanda bu süreçler izlenebilir.

Bunların yanı sıra, kentler dünyasını bir sistem ve sistemin unsurları olarak kavramak konusunda sistem teorilerinin öncü bir rolü olmuştur. Bu bakımdan kentler arasındaki ilişkileri çevre, yarı çevre ve merkez dinamikleri halinde inceleyen Wallerstein'in dünya-sistem teorisi zikredilebilir. 70'li yılların başlamasıyla, dünya sistemi ya da sistem olarak dünya²⁶ başka bir yöne doğru dönmeye ve başka türlü işlemeye başlamıştır. Mekânı siyasallaştıran kapitalizm, mekânı üretmeye başlamış; böylece mekân da kullanım değerinin ötesinde, önce değişim değeri ve sonra

²⁵ Jean-François Lyotard, *Postmodern Durum*, çev: Ahmet Çiğdem, Ara Yayınları, 1993

²⁶ Küreselleşme sonucu dünya, ekonomik mübadele ilişkilerinin oluşturduğu kompleks bir ağ, birbirine bağlı çizgilerden oluşan bir coğrafya haline gelmiştir. Wallerstein buna "dünya sistem" adını verir. Dünya sistem, 16. yüzyıldan itibaren kurulan uluslararası işbölümü ile karakterize olur. 19. yüzyılda yeryüzünün her köşesi kapitalist dünya ekonomisine entegre olarak sistem tamamen kurulmuştur. Ama, Wallerstein'a göre, bu sistem kültürel, siyasal ve ekonomik olarak homojen değildir. Aksine, dünya sistem, medeniyetler arasında gelişme farklılıkları, siyasi ve iktisadi güç farklılıkları ile ayrılmış bir merkez-çevre arasındaki ilişkiler ve bunlar arasında kurmuş işbölümüne dayanır. Bkz. Immanuel Wallerstein, *Modern Dünya Sistem*, çev: Latif Boyacı, Yarın Yayınevi, 2010

gösterge değeri kazanarak meta haline gelmiştir. Kapitalist sistem, mekânda malların üretildiği ve üretim ilişkilerinin örgütlendiği bir aşamadan, mekânın kendisinin üretildiği bir aşamaya geçmiştir. Bu aşamada üretim sektörü ve sanayi önemini kaybetmeye başlamış, inşaat ve altyapı çalışmaları ön plana çıkmıştır.

Kentler doğuşlarından itibaren ticaretin, yönetimin, dinin örgütlendiği ve kurumlaştığı yerler olmuştur. Kapitalizm kentlerin bu merkezi önemini ve işlevini arttırmıştır. Neo-Marksist ve eleştirel kent çalışmaları çağdaş kentin değişmekte olan doğası hakkında çeşitli sorunsallar üzerinden yeni bakış açıları getirmiştir. Henri Lefebvre'nin kent mekânının yeniden üretiminde sermaye ve politika odağındaki iktidar ilişkileri analizi ile kenti kapitalist ilişkiler ve sermayenin yeniden üretimi bağlamında ele ala David Harvey'in "sermayenin kentleşmesi" kavramları iki yakın teoridir. Castells'in üretim ilişkilerinden ziyade bir tüketim uzamı olarak kenti analizi ve sonrasındaki çalışmalarında ağlar olarak kentleri yeniden formüle edişi de yeni Marksist eleştirinin bir başka halkasını oluşturur. Wacquant'ın yeni Marksizme de mesafeli eleştirel kent sosyolojisi ise bir iktidar uzamı içinde kentsel düzeni yeniden formüle eder ve daha çok dezavantajlı sınıfların durumlarına odaklanır. Adorno ve Frankfurt Okulu'nun kültür endüstrisi kavramı özellikle postmodern kent eleştirmenleri tarafından kitle toplumu mekânı olarak kentlerin kültürel standartlaştırılmasını açıklamak için öne çıkmıştır. Bundan sonraki kısımda bu teorilerin ana sorunsalları kısaca incelenecektir.

İKİNCİ BÖLÜM

KÜRESEL KENTE KURAMSAL YAKLAŞIMLAR

2.1. Lefebvre ve Kentin Politik Ekonomisi

Henri Lefebvre, 1960'li yıllardan itibaren kentlerin düzensiz ve kuralsız bir şekilde büyüdüğü tespitinden hareketle, bu kaotik büyümeyi içe ve dışa doğru patlamalarla oluşan kentsel form olarak analiz ederek, yeni Marksist kent sosyolojisinin ve kentin politik ekonomisi eleştirisinin öncülüğünü yapmıştır. Lefebvre, mekânın toplumsal olarak üretildiğini belirterek, geleneksel²⁷ kent planlamasının bunu göz ardı ettiğini ve mekânı “saf, apolitik, nesnel, yansız, bilimsel” bir araştırma konusu olarak gördüğünü ancak bunun kente ilişkin eksik bir bakış açısı olduğunu söyler. Lefebvre'in görüşünde mekân düşün-yapı ve politikadan ayrı, münferit bilimsel bir obje olamaz; aksine, mütemadiyen siyasi ve devletin ya da iktidarın amaçları doğrultusunda stratejik bir yer olmaktadır. Mekânın barınma, yönetim, ibadet gibi ihtiyaçlar ve içinde bulunduğu iklim, coğrafya gibi koşulların oluşturduğu doğal unsurlar ve tarihsel etkenler tarafından biçimlendirilmesi doğal olsa da bu biçimlenmenin kendisi ve süreci politiktir. Saf biçiminde doğal ve tamamen objektif görünen mekân toplumun müşterek bir ürünüdür. Mekân diğer kültürel ürünlere benzer şekilde, toplumun ideolojik yönelimlerini temsil eder. Bu nedenle mekân biliminin değerlendirilmesi çok çeşitli seviyelerde yapılmalıdır. Öncelikle mekân bilimi, biçimsel mekânın bilimi olarak değerlendirilebilecek olsa da, tek başına biçimsellik mekân bilimini tanımlamakta ve konumlandırmakta yetersiz kalmaktadır. Ele alınacak bir mekânın hangi stratejilere göre ve ne şekilde üretildiği eleştirel çözümleme ile ortaya çıkar. Ayrıca, verili bir mekânla ilişkisi olan insanları, onların mekânla kurdukları ilişki biçimlerini ve mekânın hangi saiklerle dönüştürüldüğünü araştırır. Lefebvre'ün kentsel mekânın yeniden üretiminde anahtar kavramlarından birisi metalaşmadır. Kapitalizm artı değeri ve birikmiş sermayeyi kente yatırarak

²⁷ “Geleneksel” kavramını Max Horkheimer'in yaptığı geleneksel ve eleştirel teori ayırımına göre kullanıyorum. Geleneksel teori, Marx'ın 11. Tez'de felsefe için söylediğine koşut bir şekilde, sadece toplumu anlamak ve açıklamak iddiasında olan, ama bunu yaparken mevcut düzeni sonuç itibarıyla rasyonalize ederek olumlayan sosyal bilim söylemlerini işaret eder. Eleştirel teori ise, toplumu bir bütün olarak değiştirmek üzere onu analiz edip eleştirmeyi hedefleyen bir eleştiri biçimidir. Bkz. Max Horkheimer, *Geleneksel ve Eleştirel Kuram*, çev: Mustafa Tüzel, YKY, 2005

kent mekânını sonsuz bir metalaşma dünyası haline getirir. Kent mekânı meta haline geldiğinde, artık yalnızca bir yerleşim ve üretim alanı değildir. Kapitalizmin pazarlanabilir ürününe dönüşen yaşam çevreleri olarak kentlerin yeni üretim süreçleri içinde konumlanması, Lefebvre tarafından “kentsel devrim” olarak adlandırılır.²⁸

Küreselleşmenin söylem ve gerçeklik olarak yükselmesi ve küresel sermayenin tüm dünya kentlerini potansiyel yatırım pazarları olarak seçmeye başlaması sonrasında kentlerin pazarlanması yükselen bir söylem olarak ortaya çıkmaya başlamıştır.²⁹ Küreselleşme hem ulus-devletlerin ekonomideki egemenlik iddialarını geriletmiş hem de ulusal kalkınmacılık paradigmasını iflasa sürüklemiştir. Böyle bir durumda yeni gelişen kentler de, kapitalizmin yeni cazibe merkezleri haline gelmiş ve önem kazanmıştır. Dünya sistemini oluşturan ağın içinde hareket eden sermaye akışları, bir yandan ulus-devlet sınırlarını aşındırırken, diğer yandan yoğunlaşma ve kesişme bölgelerinde ülke ekonomilerine dinamizm kazandırmaktadır. Bu yüzden siyasi ve iktisadi gelişmenin yeni mecrası olarak kentler yeni bir işlev kazanmıştır. Yeni cazibe merkezleri olarak kentler, artık, ülke ekonomisinin küresel dünya sistemine eklemlenmesi ve bunun gereği olarak küresel sermayenin davet edilerek yatırım yapmasının sağlanması için yeniden tanımlanmış ve bu tanıma göre planlanmaktadır. Küreselleşme sürecinde kentler bir meta ve metalaşma uzamı olarak yeniden kodlanmıştır. Dünya sisteminde sermaye, emek ve hizmet akışlarının denetlendiği karar mekânları olarak kentler “küresel kent” olarak, bu akışların içinden geçtiği kentler de “uluslararası kent” olarak yeni bir hiyerarşi içinde yeniden tanımlanmıştır. Batı dışı ülkeler için, bu akışların içinden geçeceği kentlere sahip olmak, ülke ekonomisinin büyümesi için zorunludur. Böylece, kentlerin pazarlanması ve satılması politik ekonomik programın en önemli konusu olmaktadır. Küresel sermaye için kenti cazip bir mekân haline getirmek üzere köklü altyapı projeleri, imar planları üretilmekte, bu süreçte inşaat sektörü hızlı büyümektedir. Bu süreçte İstanbul uzun yıllar devam eden enformel gecekondu inşası temelli piyasa

²⁸ Henri Lefebvre, *Kentsel Devrim*, çev: Selim Sezer, Sel Yayınları, 2013

²⁹ Türkiye özelinde bir tartışma için bkz. Çağlar Keyder, “Arka Plan?”, *İstanbul: Küresel ve Yerel Arasında*, haz. Çağlar Keyder, Metis Yayınları, 2013, s. 9-40.

yapısından küçük müteahhitlik şirketlerinin yanında orta ve büyük ölçekli şirketlerin denetimindeki formel konut piyasa yapısına geçiş yaptı.³⁰

Kent mekânının meta haline gelişi aslında 19. yüzyılda başlamıştır: Paris bunun paradigmatic örneğidir. Uluslararası fuarlar, pasajlar, panoramik müzeler, cafelerle Paris, kent mekânını tüketim nesnesi haline getirmiştir.³¹ Lefebvre'ün kentin politik ekonomisi eleştirisi, sanayi toplumunda emtianın mekânda üretiminden, tüketim toplumunda mekânın kendisinin meta olarak üretimine geçtiğimiz tezine dayanır.³² Bugün mekân yalnızca kapitalist üretim ilişkilerinin görüldüğü yer olmaktan çıkmış, kendisi bu ilişkilerin içinde bulunan önemli bir metaya dönüşmüştür. Mimarlığın postmodern kültürde Hegelci sanatlar hiyerarşisinin en altından en üstüne yerleşmesi ve hegemonik bir anlamı olması bu dönüşümle doğrudan ilgilidir. Kent mekânı bir meta haline gelince, onun pazarlanması için tasarımı önemli hale gelmiş ve sanat mimar tarafından mekânın estetize edilmesi için işlevsel bir boyutta değerlendirilmiştir. Bugün mimar, kentsel mekânı estetize ederek ve tasarlayarak pazarlanabilir bir meta haline getiren yaratıcı dehadır. Nitekim, güzel sanatlar konseptinin yerini sanat ve tasarımın iç içe geçtiği mimarlık konsepti almaktadır.

Kapitalist üretim ilişkileri içinde metalaşan kent, eş zamanlı olarak hem üretim güçlerinin bir parçası hem de kapitalist üretim ilişkilerinin bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Kent tüketimin kitlesel olarak düzenlendiği yer olduğundan "tüketimin mekânı" olurken aynı zamanda kendisi de bir tüketim nesnesine dönüşmüştür. Seyahat, turizm, alışveriş ve diğer boş vakit aktiviteleri kent mekânını bir meta olarak tüketim nesnesine dönüştüren en önemli araçlar olmuşlardır. O halde kent sadece inşa edilmiş fiziki bir çevre değildir; aynı zamanda kapitalist ekonomik ilişkilerin devamlılığını sağlamak üzere örgütlenmiş bir sosyal çevre ve bu çevrenin

³⁰ Çağlar Keyder, "Enformel Konut Piyasasından Formel Konut Piyasasına", *İstanbul: Küresel ve Yerel Arasında*, haz. Çağlar Keyder, Metis Yayınları, 2013, s. 171-191.

³¹ David Harvey, *Paris: Modernitenin Başkenti*, çev: Berna Kılınçer, Sel Yayınları, 2012, sy. ????.; Walter Benjamin, "19. Yüzyılın Başkenti Paris", *Pasajlar*, çev: Ahmet Cemal, YKY, 1994

³² Henri Lefebvre, *Mekânın Üretimi*, çev: Işık Ergüden, Sel Yayınları, 2014, s. 285

gereklerine göre tasarlanmış bir alandır. Kapitalizm kent mekânını metalaştırarak kendi devamlılığını sağlarken, mekânın içeriğini de bu işleve uygun olarak tasarlar.³³

Kapitalizm için kent mekânının somut kullanım değeri değil, soyut değişim değeri önemli olduğundan kent mekânı artık mutlak değil, soyut bir mekândır. Soyut mekânın varlığının temelinde, üzerinde egemenlik kurulmuş, denetim altına alınmış, otoriter ve şiddet içeren baskıcı bir mekân olma durumu vardır. Soyut mekân, iktidarın bir aracıdır.³⁴ Soyut mekân, iktidarı elinde bulunduran yönetici sınıf tarafından bir toplumsal denetim aracı olarak kullanılmaktadır. Soyut mekân hükümet binalarından karakollara, AVM'lerden iş merkezlerine kadar yapıları kapsar. Bu koşullarda kent mekânı üzerinde devletin geniş bir tahakkümü ve denetimi vardır; kent mekânının nasıl kullanılacağına dair kararlar devlet tarafından verilir. Devlet, ülke ölçeğinden mahalle ölçeğine kadar mekânı tanımlayabilir ve bu tanımlara göre oradaki toplumsal, ekonomik ve siyasi etkileşim üzerinde belirleyici bir rol oynar. Lefebvre, mekânın tarihini, mutlak mekândan soyut mekâna doğru bir dönüşüm süreci olarak okur. Mutlak mekân, doğal nitelikleri nedeniyle seçilmiş olan (mağara, dağ zirvesi, su kaynağı, nehir kenarı vb.), fakat mimari ve kutsama yoluyla doğal nitelik ve özelliklerini kaybeden doğal yerlerdir. Mimarlık, bir yeri doğal özelliklerinden çıkartarak, sembolizm aracılığıyla politikaya tahsis eder. Doğal özelliklerinden tamamen uzaklaşıldığında soyut mekân ortaya çıkar. Soyut mekân, ağaçların yok olmasıyla, doğanın tahrip edilmesiyle ve kavşak meydanlarla, metanın, paranın, arabaların kesiştiği ticaret merkezleriyle tanımlanır.³⁵

Türkiye'deki kentsel dönüşümü tartışmalarını da içerecek şekilde yeni kent söyleminin izlediği yörüngenin, Lefebvre'in kavramlarıyla, mutlak mekândan soyut mekâna doğru olduğu söylenebilir. Örneğin kentsel dönüşüm politikalarına bakıldığında, mekânın radikal olarak doğadan uzaklaştırılarak bütünüyle bir yapıntı haline getirilmeye çalışıldığı görülmektedir. Ayrıca, bu uğurda müzakereci süreçlerin engellenmeye çalışılarak, otoriter süreçlerin işlerlik kazanmasına ağırlık verildiği

³³ Henri Lefebvre, *Mekânın Üretimi*, çev: Işık Ergüden, Sel Yayınları, 2014, s.

³⁴ A.g.e, s. 77-80

³⁵ Henri Lefebvre, *Mekânın Üretimi*, çev: Işık Ergüden, Sel Yayınları, 2014, s.

açıkça gözükmemektedir. Lefebvre'ın, devletin soyut mekân aracılığıyla egemenlik kurmasına dair yaptığı eleştiri, onun şehir planlamacılığına ve şehirciliğe bakışını şekillendirmiştir. Soyut mekânın kuruluşu şehir planlaması aracılığıyla olmaktadır. Lefebvre'a göre, şehir planlama veya şehircilik kapitalist devletin kenti parçalara ayırarak kolay müdahale edilebilir ve egemenlik kurulabilir hale getirmek ve denetlenebilir mekânlar üretmek için en stratejik araçlarıdır.³⁶ Lefebvre'a göre, şehircilik bir iktidar aygıtı, bir ideolojidir ve eleştirisinin yapılması kent hakkının savunulması için önemlidir. David Harvey, Lefebvre'ın kentin devlet ve sermaye tarafından sömürgeleştirilmesine karşı yaptığı eleştirileri ve analizleri devam ettirerek sermaye birikim süreçleri ve kent mekânının üretimi arasındaki ilişkileri çözümlenmektedir.

2.2. Harvey: Sermayenin Mekânı Olarak Kent

David Harvey, Henri Lefebvre'ü takip ederek kentsel mekân ile sermaye birikim süreçleri arasındaki ilişkileri açıklığa kavuşturmayı amaçlar. Harvey, kapitalizmin egemen olduğu toplumlarda kentleşme sürecine ait dinamiklerin sermaye birikim süreçlerinden ayrı olarak kavranamayacağını belirtir. Kentleşme süreci, üretim, tüketim, değişim ve dolaşım için gerekli olan fiziksel altyapının inşasını içerir.

Harvey'e göre Marx'ın teorisi, sermaye birikimi ile mekânsal yapıların dönüşümünü nasıl ilişkilendirebileceğimizi öğretir ve sonuç itibarıyla bize coğrafya ile tarih arasındaki karşılıklı ilişkiyi anlamamıza imkan verecek olan teorik ve bilimsel anlayışı sağlamaktadır.³⁷ Harvey, Marx'ın kuramsal yaklaşımına dayanarak, çalışmalarında kentin örgütlenişi ile sermayenin örgütlenişi arasında doğrudan bir ilişki olduğunu savunmaktadır:

Üretimin örgütlenmesinde ve toplumsal ilişkilerin biçimlendirilişinde mekânın oynadığı ayırıcı rol, son kertede kentsel yapıda ifadesini bulmaktadır; kentsel yapı bir kez kurulunca üretimin örgütlenmesini ve sosyal ilişkilerin gelecekteki gelişimini etkilemektedir. Kent formunun mekânsal değişimi, örneğin, gelir dağılım mekanizmalarını etkilemektedir. Mekânsal formun değişimi, gelirin yeniden dağılımını birkaç şekilde etkilemektedir: Örneğin, ekonomik faaliyetin yerinin değişmesi, iş

³⁶ A.g.e, s. 385

³⁷ David Harvey, *Sermayenin Mekanları*, çev: Başak Kıcı, Deniz Koç vd. Sel Yayınları, 2012, s. 299

imkanlarının değişmesi anlamına gelir. Oturma alanlarının değişimi, konut fırsatlarının değişimini getirir. Her iki durumda da, ulaşım maliyetleri üzerinde bir değişim yaşanır. Ulaşım imkanlarında meydana gelen değişim, iş fırsatlarına giriş maliyetlerini etkiler.³⁸

Bu bağlamda kentsel mekâna yapılan yatırımlar, kriz dönemlerinde, kapitalist ekonominin istikrarını sağlamanın yolu olarak görölmektedir. Sermaye, kapitalist sınıfın kentsel alana ve inşaa faaliyetlerine yaptığı yatırımlarla (üretim alanları, iş alanları, yerleşim alanları) kendisini yeniden üretir.³⁹ Bu yeniden üretim sürecinin esasını, üretim ve tüketim için yaratılan fiziksel çevre oluşturur. Oluşan bu çevrenin ev sahipliği yaptığı sermaye birikim ve kentleşme süreçleri, inşa edilmiş çevreye yapılan yatırımlar ve işgücünün yeniden üretimine yapılan sosyal yatırımlar çerçevesinde bir araya gelmektedirler. Bu haliyle, kentsel alana yapılan yatırımlarla hem aşırı birikim sorunu, hem de ekonomik sistemdeki kriz (karın yatırıma yönlendirilememesi) yeni taleplerin yaratılması ile çözülmüş olur. Krizin çözümesinde *sabit bir sermaye haline gelen kent mekânı* anahtar rol oynar.

Kapitalist ekonominin spesifik sermaye çıkarları etrafında şekillendirdiği kent, yine kapitalizm tarafından hem bir yaşam alanı hem de değişim değeri olan bir meta olarak konumlandırılır. Bunun önemli örneklerinden birisi III. Napoléon'un (Louis-Napoléon Bonaparte) desteği ile Baron Haussman'ın Paris'te uyguladığı büyük ölçekli kentsel dönüşüm projesidir. Bu projeyi uygulayarak Haussman, birikimi yatırıma yönlendirememekten kaynaklanan, sermayenin krizini, kentte yatırım alanları yaratarak çözmüştür. Paris'in 1853-1870 yılları arasında yıkılarak tekrar inşa edilēi, diğer yandan iktisadi yavaşlamanın (resesyon) sebep olduğu mağduriyetleri artan işgücü talebiyle yatıştırmaya yönelik olup, toplumun kentsel hizmet talebi, isyanların yatıştırılmasına bir fırsat olarak değerlendirilmiştir. Bu aynı zaman devlet tarafından üstlenilmiş büyük bir borç ekonomisi yaratmış ve sonraki kentsel genişleme projelerine ilham veren tartışmalı bir girişim olarak önem kazanmıştır. Kentsel alanlarda gerçekteştirilen tüm dönüşüm ve yenileme projelerinin, mevcut toplumun gündelik ilişkilerini değiştirmesi ve onların yaşam alanlarını düzenlemesi

³⁸ David Harvey, *Sosyal Adalet ve Şehir*, çev: Mehmet Moralı, Metis Yayınları, 2009, s. 61-62

³⁹ David Harvey, *The Urban Experience*, John Hopkins University Press, Baltimore, 1989, s. 71

işlevinin yanında, devlet desteğiyle, üretim ve tüketim ilişkilerini sermaye sınıfının lehine düzenlemek gibi önemli işlevleri de vardır. Harvey'in gösterdiği gibi, Paris'in 19. yüzyılın ortasında yaşadığı kentsel dönüşüm süreci, esasında, imalat sanayiinde piyasanın doygunluğa ulaşmasıyla kar artışını sürdüremeyen sermayenin yatırımlarını kentsel alana yönlendirerek, ekonomik krizi çözmeye yardımcıdır. Böylece kentsel mekân da, sermayenin yatırım yapacağı ve mübadele ilişkilerine dahil ederek kar elde edeceği bir meta olarak dönüşüme uğramıştır.⁴⁰

Harvey'e göre kentsel dönüşüm; imalat, sirkülasyon, mübadele ve tüketim için maddi altyapıyı tanımlar.⁴¹ Bu nedenle, kente kapitalist birikim süreçlerinden bağımsız bir anlam atfetmek ve bir yapıyı mekân olarak bakmak hatalıdır; kent ancak kapitalist birikim süreçleriyle kavramsallaştırılabilir. Bunun aksi, muhafazakar ve romantik anlayışlardaki gibi, kent mekânını fetişleştirmek, mekâna sosyo-ekonomik ilişkilerden bağımsız bir kutsiyet atfetmek anlamına gelir.⁴² Harvey kentleşme sürecini, birbirini tamamlayan, sermaye birikimi ve sınıf mücadelesi çerçevesinde analiz eder. Kentleşme, hem üretim ve artık değer için kaynak sağlayan bir sistem, hem de tüketim için yeni ortamlar hazırlayan bir süreçtir. Kapitalist üretim ilişkileri çerçevesinde egemen sınıflar, azalan karlarını yeniden maksimize edebilenin bir yolu olarak kent mekânının yeniden inşasını görürler; üretim faaliyetlerinin dışında imar faaliyetlerine de yatırımlar yapılır. Bu yüzden, Harvey'e göre, modern kentlerin doğuşu ve gelişmesi, aynı zamanda sermaye sınıfının büyümesinin de tarihi olarak okunabilir.

Kentlerin gelişmesini yöneten en mühim aktörlerden biri ise kentlerin ulusal ve küresel seviyelerde dağılan iş bölümünde aldığı roldür. Buna göre her kentin iktisadi ilişkiler çerçevesinde izlediği büyüme politikaları vardır ve kentler bu politikaların izinde belirli roller oynamaktadır. Üstlenilen roller kapsamında her büyüme süreci, bir iktisadi merkez doğururken, eşzamanlı olarak oluşan bu merkezle ilgili mekânsal düzenlenmeleri ve sosyal örgütlenmeyi de meydana çıkarır. İktisadi gelişme

⁴⁰ David Harvey, *Paris: Modernitenin Başkenti*, çev: Berna Kılınçer, Sel Yayınları, 2012

⁴¹ David Harvey, *The Urbanization of Capital*, Blackwell, Oxford, 1985, s. 113

⁴² Yakın zamanlardaki İstanbul'un silüeti tartışmaları tam da böyle bir anlayışın örneğidir.

politikalarının değişim süreçlerinde üretim sistemleri her seferinde yeniden kurulur. Harvey, kentleşme süreçlerinin Fordist ve post-Fordist üretim sistemleriyle olan ilişkisi çerçevesinde, kentsel gelişim süreçlerini Keynesçi ve Keynesçilik-sonrası kent olarak ikiye ayırır. Keynesçi kent, tüketim temelli bir oluşumdur ve talep üretimine dayalı bir kent modelidir. Keynesçi ekonomi politikasında devlet sürekli sosyal harcamalara yatırım yaparak toplumun ekonomik ve politik hayatını güvence altına almayı hedefler. Bir anlamda, devlet toplumun harcamalarını sübvansede ederek talebi canlı tutar ve kapitalist sistemin istikrarını sağlamaya çalışır. Keynesçi politika, tüketimin kitlesel olarak ayakta tutulmasına bağlıdır ve bu yüzden Keynesçi kent tüketim ilişkileri üzerinde yapılandırılmıştır. Keynesçi politika için vurgulanması gereken bir önemli husus da, kentlerin ulusal ölçekte tayin edilen işbölümüne dayalı olarak uzmanlaşmış olduklarıdır. Bazı kentler üretim alanında uzmanlaşırken, bazıları finans alanında ya da turizm alanında uzmanlaşmaktadır. Fakat kentler birbirleriyle yarışan değil, birbirlerini tamamlayan bir özellik taşımaktadırlar.⁴³

Keynesçi refah devleti uygulamalarının tüm dünyada 1970'li yıllardan itibaren içine girdiği kriz, yeni-liberal politikalarla aşmaya çalışılmıştır. Yeni-liberal politikalar refah devleti uygulamalarının terk edilmesini, devleti küçültmeyi ve özelleştirmeyi teşvik etmeyi öngören yeni finansal stratejileri gündeme getirmiştir. Fordist sistem, esnek üretim ve tüketim modelleriyle ve kalıcı emek süreçleri sözleşmeli ve sendikasıız çalışma modelleriyle yer değiştirmiştir. Özelleştirme süreçleri hız kazanırken, dünya ölçeğinde sermaye ulusal sınırları aşarak engelsiz bir şekilde ulus ötesi hareket kabiliyeti kazanmıştır. Küreselleşme olarak adlandırılan bu olgu, ulus-devletleri karşısında kentlere yeni güçler atfeden bir alternatif güç odaklanmasını gündeme getirmiştir. Böylece kentlerin önemi artmış ve yerel yönetimler merkezden yetki ve görev devralmaya başlamıştır. Kentlerin ulus-devlet içindeki rollerinden ayrı olarak, küresel sistem içinde önemli roller almaya başlamasıyla beraber, kentler-arası birbirini tamamlamanın yerini rekabet almıştır. Bu rekabet, kent yönetimlerinin kent imajı, kent markası gibi konuları gündeme getirmesine ve kentsel pazarlama stratejilerine yönelmelerine neden olmuştur. Küresel sermaye yatırımlarını çekmek üzere cazibe mekânları üretmeyi amaçlayan bu rekabet, ulusal

⁴³ David Harvey, *The Urbanization of Capital*, s. 167

kalkınmacılığın sonunu getirirken, kentler arası çelişkilerin artmasına ve yeni göç hareketlerine neden olmuştur.

Küresel ekonomi koşullarında bir yanda uluslararası ölçekte kendilerine en uygun ve cazip yerel birimi arayan yatırımcılar varken öte yanda bu yatırımcıları kendine çekmeyi amaçlayan yerel birimler bulunmaktadır. Kentler arası rekabet bundan doğmaktadır. Küresel sirkülasyondaki sermaye sınırlı olduğundan her kent kısıtlı sermayeyi kendisine çekebilmek adına bir diğer kent ile yarışmak durumundadır. Karlı çıkan kent, yatırımcıya en ideal imkanları önerebilen kent olacaktır. Yatırımları kendisine çekerek yeni iş alanlarının yaratılmasına ön ayak olacaktır. Kenti cazip hale getiren, kentin coğrafi konumu ve doğal kaynaklarının yanı sıra, sahip olduğu teknik ve toplumsal altyapı ile bağlantılıdır. Kalifiye işgücünün mümkün olduğunca düşük ücretler ile bulunabildiği, gelişkin bir fiziksel ve teknik alt yapıya sahip kentler bu gibi özellikleri ile bir diğer kentten daha iyi bir konuma gelebilir. Kentlerarası rekabet, kentleri “festival ve gösteri mimarisi” ile birer gösteri mekânı haline getirmiştir. Harvey, bu durumun toplumsal açıdan savurgan yatırımlar ürettiğini ileri sürmektedir. Savurgan yatırımlar sadece görkemli kent mimarisi ile ilgili değildir; kentsel mekânın, sürekli yıkılan ve yeniden yapılan inşaat projeleriyle bir şantiye alanına dönüşmüş olmasıyla da ilgilidir. Kapitalizmin yeni mantığı gereği, uzun dayanma süresine sahip metalar ve mekânlar yerlerini kısa ömürlü ve geçici meta ve mekânlara bırakmıştır. Sürekli devam eden inşaatlar ve yıkımlar, geç kapitalizmin ekonomik mantığının bir ürünüdür.⁴⁴

1970’lerden itibaren, dünya, doğa, hayat, insanlık, zihniyet kökten değişmeye başladı. Harvey, 1970’li yıllarla birlikte Keynesçi politikanın çöküşünün yapısal bir dönüşüme neden olduğunu söyler: “Ekonomik yapılardaki değişimlere koşut olarak, kentleşme süreçleri de dramatik bir değişime uğramıştır. Bu değişimin temelinde küçülen piyasaların, işsizliğin, mekânsal darlığın ve küresel işbölümündeki hızlı

⁴⁴ Bob Jessop, “Girişimci Kent: Yerellikleri Yeniden İmajlandırmak, Ekonomik Yönetişimi Yeniden Tasarlamak Ya Da Sermayeyi Yeniden Yapılandırmak?”, *Hegemonya, Post-Fordizm ve Küreselleşme Ekseninde Kapitalist Devlet* içinde, der. Alev Özkazanç, Betül Yazar, İletişim Yayınları, 2005, s.379-404.

değişimlerin, sermaye hareketinin, işyeri kapanmalarının ve teknolojik-mali yeniden yapılanmanın bir bileşimi yatmaktadır".⁴⁵

Harvey'in Fordist üretimden post-Fordist üretime geçiş analizi, Karl Marx'ın "mekânın zaman tarafından yok edilmesi" teorisine dayanmaktadır.⁴⁶ Yeni üretim sistemi, yeni mekânsal örgütlenmeleri de beraberinde getirecektir. Harvey bu zorunluluğu "zaman-mekân sıkışması" kavramıyla açıklar. Zaman-mekân sıkışması, üretimdeki hızlandırılmış çalışma zamanını, moda ya bağlı değişimin ve geçiciliğin artan hızını, ürünlerin neredeyse her yerde bulunabilirlik oranının artışı, ürünlerin, ilişkilerin ve sözleşmelerin artan geçiciliğini, kısa dönemliliğin artan önemini ve "tevekkül kültürü"nü gerileyişini, toplumsal yaşam açısından reklamcılığın önemini, imajların ve bilginin gelişen iletişim araçlarının aracılığıyla hızla çoğalmasını ve yayılmasını gerektirmektedir.⁴⁷ Harvey, zaman-mekân sıkışmasının yarattığı yön duygusunun yitirilmesinin ve parçalanmışlığın sonucu olarak postmodern durumun ortaya çıktığını söyler.

Harvey'in postmodern durumla ilgili temel görüşü, 1970'li yılların başından beri iktisadi, siyasi ve kültürel etkinliklerde radikal bir değişim olduğu yönündedir. Harvey'e göre bahsi geçen değişim, zaman ve mekân anlayışımızda yeni hakim biçimler yaratmak ile bağlantılıdır.⁴⁸ Harvey, postmodern durumun esas karakteristiğinin parçalanma, belirlenmezlik ve tüm evresel veya bütüncül söylemlere karşı hissedilen derin bir güvensizlik olduğunu belirtir.⁴⁹ Harvey, postmodernlikle modernlik arasında kesin bir ayırım yapmaz; moderniteden bir

⁴⁵ David Harvey, *The Urbanization of Capital*, s. 211-216

⁴⁶ Sermaye birikim sürecinin kesintisiz ilerlemesi için ulaşım ve iletişim alanındaki gelişmeler zorunludur. Marx, birikim sürecinin ilerlemesinin mekânsal sınırların aşılmasına bağlı olduğunu belirtir. Ulaşım giderlerini ve devir sürelerini azaltma ihtiyacı, üretimin, gerçekte kapitalist üretimin atölyesi haline gelen birkaç büyük kentsel merkezde yığılmasını teşvik eder. Bu noktada Marx'ın "mekânın zaman tarafından yok edilmesi" dediği şey devreye girer. Birbirleriyle ilişkili üretim faaliyetlerinin, özellikle ara malların taşıma maliyetlerini düşürecek şekilde "rasyonel" bir şekilde konumlandırılmasıyla "mekânın zaman tarafından yok edilmiş" olur. Üretim faaliyetlerinin "rasyonel" olarak mekânda konumlanışını etkileyen önemli unsurlar teknolojik gelişme ve yeniliklerdir. Sonuçta ulaşım alanındaki teknolojik yenilikler mekânın zaman tarafından yok edilmesine hizmet eder. Bkz. Karl Marx, *Kapital*, çev: Alaattin Bilgili, Sol Yayınları, 2011, 352-353, David Harvey, *Sermayenin Mekânları*, 2012, s. 296

⁴⁷ David Harvey, *Postmodernliğin Durumu*, çev: Sungur Savran, Metis Yayınları, 2010, s. 317-341

⁴⁸ David Harvey, *Postmodernliğin Durumu*, sf. 7

⁴⁹ David Harvey, A.g.e, sf. 21

uzaklaşma olduğunu teslim etmekle beraber, postmodernliği kapitalizmin ileri bir aşaması sayar ve dolayısıyla modernliğin evrildiği bir aşama olarak görür. Bu aşamada sermaye için artık ulus-devletler önemini kaybetmiş ve kentlerin önemi artmıştır.

Mega kentlerdeki gökdelenler, kuleler, iş ve alışveriş merkezleri, görkemli oteller ve lüks konutlar sermaye sınıfının karını arttırmak için kent mekânına yaptığı yatırımlar sonucu ortaya çıkmıştır. Bu bakımdan, yeniden inşa edilen kent mekânı ideolojik bir amacın ürünüdür ve toplumdaki hakim grup ve kurumların güncel düşünyapısının bir temsilidir. Sermaye sınıfının kar hırsıyla, kendi ihtiyaçları doğrultusunda şekillendirdiği kentler, kapitalist sistemin çelişki ve adaletsizliğini de en açık şekilde yansıtmaktadır.

Toplumsal ihtiyaçlar doğrultusunda değil, kapitalist üretim ilişkilerinin ihtiyaçları doğrultusunda şekillendirilen kentler, giderek daha fazla mekânsal ayrışmanın yaşandığı yerler haline gelmektedir. Kentsel mekân içinden yaşam alanı, gelir düzeyi yüksek olan orta ve üst sınıflar tarafından kendileri için en ideal olan yerler olarak seçilirken; bu bölgelerde yaşamayı karşılayamayan alt gelir grupları ve yoksullar şehrin daha az gelişmiş, çevre ve altyapı imkânları yetersiz yerlerinde yaşamaya zorunlu kalmaktadırlar. Böylece kentler giderek sosyal adaletsizliğin mekânı haline gelmektedir. Harvey'in açıkladığı gibi, "serbest piyasa popülizmi, orta sınıfları etrafı çevrilmiş ve korunaklı siteler ve alışveriş merkezleri içine yerleştirmiş, ama yoksullara gelince, onları evsiz barksızlığın yeni ve oldukça karanlık postmodern manzarasının orta yerine bırakmıştır".⁵⁰

Sermaye yatırımları ile kentsel alanda oluşan eşitsiz durum, kent mekânının üstünde oluşan spekülasyon aktiviteleriyle artmaktadır. Bu duruma verilebilecek en vurucu örneklerden biri kent merkezlerinde oluşan çöküntü alanlarıdır. Çöküntü alanlarında ortaya çıkar yoksulluk ve mekânsal çöküntü, kentsel dönüşüm ile yeniden bir rant sağlama aracına dönüştürülmektedir. Böylece, çöküntü alanlarda barınan düşük gelirli gruplar ve marjinal kesimler, seçkinleştirilmiş (gentrified)

⁵⁰ David Harvey, A.g.e, sf. 28

bölgelerden dışlanmaktadır ve oluşan yeni orta sınıf bu alanları “işgal” etmektedir. Kentsel dönüşüm süreci böyle işlerken, aslında, çöküntü alanları iyileştirilerek yok edilmemekte, ama yer değiştirmektedir; nitekim F. Engels’in de dediği gibi, kentin bir bölgesinden kaldırılan çöküntü alanı, başka bir bölgede yeniden ortaya çıkmaktadır.⁵¹

1970’li yıllardan itibaren, Batılı coğrafyalarda kapitalist ekonominin yeniden yapılanmasında şehirleri ve çevrelerini güçlü bir biçimde dönüştürecek kapsamlı kentsel yatırım projeleri uygulamaya konulmuştur. Neo-liberal kentleşme politikalarının birer ürünü olan bu projeler, kapitalist yeniden yapılanma sürecinin temel dinamiklerinden olmuştur. Devlet, üretim ve sosyal hizmet alanlarından (sosyal konut, sağlık, eğitim vd.) çekilirken, mal ve hizmetlerin küresel ölçekte dolaşımını sağlayacak neo-liberal politikaların altyapısı olan düzenlemeler hayata geçirilmiştir. Neoliberal iktisadi stratejilerin küresel ölçekte yaygınlık kazanması, kentsel mekânda dolaylı ve dolaysız olarak bir dönüşümler silsilesi ile gerçekleşebilmiştir. Bu dönüşümle birlikte kentler sanayisizleşme sürecini yaşamış ve üretim alanlarından tüketim alanlarına dönüşmüştür. Refah devletinin krize girmesiyle azalan kamu hizmetleri ve yatırımlarla bir yandan emekçi sınıflar ciddi sosyal güvence kayıplarına uğrarken, öte taraftan sanayisizleşme ve enformelleşme sonucunda büyük sayılarda iş kayıplarına yaşamıştır. Kentlerde önemli bir yoksulluk sorunu ortaya çıkmıştır. Neoliberal ekonomide düşük gelirli kesimin mühim görevi, sermaye için gerekli ucuz ve yedek emek gücünü sağlamaktır.⁵²

Neo-liberal kent politikaları, kentlerde toplumsal yapıyı bölerek mekânı ayrıştırırken, bilinci de etkilemektedir. Kentsel dönüşüm, kapitalizmdeki asli bilinç odağı olan sınıf bilincini gölgeleyen yeni bilinç odakları yaratmaktadır. Kentsel dönüşüm projeleriyle, hem sermaye yatırımlarının kentsel mekânın yeniden imarına yönlendirilerek kapitalizmin krizi çözülmeye çalışılırken, hem de “bilinç mühendisliği” yapılmaktadır. Kent merkezlerindeki çöküntü alanları seçkinleştirmeyle (gentrification)

⁵¹ Friedrich Engels, *Konut Sorunu*, çev: Güneş Özdural, Sol Yayınları, 1992, s. 77

⁵² Loic Wacquant, *Kent Paryaları: İleri Marjinalliğin Karşılaştırmalı Sosyolojisi*, çev: Mehmet Doğan, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2012, s. 283-314.

“parlatılmakta” ve bu bölgelerdeki alt gelir grubundan insanlar yerlerinden edilerek “temizlenmektedir”. Böylece kent, yeniden sınıfsal temelde bölgelere ayrılmakta, daha öncesindeki farklı sınıflar arasında sınırlı kalan mekânsal ayrışma köklü şekilde tamamlanmaktadır. Kentsel dönüşümle, kentin çöküntü alanlarının temizlenmesine ve mekânsal yalıtıma karşılık gelen seçkinleştirme kiralının artmasına neden olmakta, bunun sonucu olarak alt gelir grubundan insanlar kentin dışına gönderilmekte ve mekânsal ayrışma kesinlik kazanmaktadır. Harvey, böyle bir ayrışmanın bir yandan sınıf konumlarını daha açık hale getiren bir nitelik taşıdığını belirtirken, diğer yandan sınıf temelli olmayan bir bilinç odağını güçlendirdiğini vurgulamaktadır. Bu, yerel cemaat temelli bir bilinçtir. Bu yeni oluşan bilinç, kendisini sermaye sınıfına karşı konumlandıran bir bilinç değil; kendisinin kentin belli bir bölgesine ait olmasından dolayı diğer bölgelerine karşı konumlandıran bir bilinçtir. Bu tür bir bilinç odağının sınıf bilincine alternatif olarak ortaya çıkması, emekçi sınıfların politik mücadelesine de ket vurmuş ve tutarlı bir sınıfsal hareketin gelişmesini engellemiştir.⁵³

Yine de, Harvey’e göre, kapitalist kentleşme sürecinin yarattığı ve beslediği tüm olumsuzluklara rağmen, kentte sınıf temelli hareketlerin gerçekleşmesi mümkündür. Mekânsal değişim ile toplumsal değişim arasında önemli bir ilişki vardır. Harvey, toplumda değişim yaratmayı hedefleyen her projenin, mekânsal ve zamansal algı ve uygulamaların dönüşümünün kompleks yapısını anlamak zorunda olduğunu belirtir. İktidar odakları bunun farkındadır; yönetim erkini ele geçirdikleri andan itibaren mekân düzenlemesine girişirler ve mekânı kendi çıkarları doğrultusunda yeniden üretirler. Harvey, kentleşmenin sermaye birikim süreçleriyle olan ilişkisini çok açık ortaya çıkarmıştır. Sermaye sınıfı, kentsel hayatı kapitalist ilişkilerin gerekleri uyarınca dönüştürmek üzere politikalar üretmektedir. Öyleyse, bu politikalara karşı bir direnişi örgütlemek için kent odaklı bir politika üretilmelidir. Bu bağlamda Harvey, anti-kapitalist mücadele ile kentsel mücadele arasında sıkı bir bağ kurar. Kent mekânı, toplumsal hareketler ve direniş için önemli bir saha işlevi görebilir.

⁵³ David Harvey, “Sınıf İlişkileri, Sosyal Adalet ve Farklılık Politikası”, *Praksis Dergisi*, 2001, s. 173-203

Toplumsal bir protesto hareketi, kentsel ekonomiyi sekteye uğratmada ne kadar başarılı olursa, politik etkisi o kadar fazla olacaktır. Bu duruma örnek, 2006 yılında ABD’de uzun yıllardır ikamet etmekte olan kaçak göçmenleri kanun önünde suçlu konumda bırakmayı amaçlayan Kanun Taslağı’nın meclise sunulmasının ardından göçmen kitleler arasında başlayan protesto hareketleridir. Yasal göçmenler ve kaçak göçmenlerin oluşturduğu örgütsüz işçi kesiminin belirli kent merkezlerinde ürün ve hizmet dolaşımının dışında imalat dolaşımlarını da kesintiye uğrattığını, ve böylece keskin bir şekilde ortaya serdiği politik ve ekonomik yetki, kanun tasarısının durdurulmasının dışında, göçmen işçiler arasında tutarlı bir ittifak ve ABD’de 1 Mayıs’ın İşçi Bayramı olarak kutlanması gibi iki önemli kazanımın elde edilmesini sağlamıştır.⁵⁴

Harvey, Marksist kuramın kentsel toplumsal hareketleri önemsememesini ve tali bir alan olarak görmesini eleştirmektedir. Marksizm, kentsel mücadeleyi devrimci potansiyelden yoksun bir alan olarak görmüş, bu yüzden gereken önemi vermeyerek tartışmanın dışında bırakmıştır. Bunun nedeni, kentsel mücadelelerin üretim alanına değil, yeniden üretim alanına ilişkin olduğu ve sınıfa ilişkin sorunlara değil, yurttaşlık haklarına dair meselelerle ilgili olduğunun düşünülmesidir. Harvey bu görüşe itiraz eder ve bu görüş bağlamında, 2006’daki göçmen işçilerin örgütsüz emek hareketinin sadece bir hak talebinden ibaret olduğu ve devrimle ilgisinin olmadığı önermesinin yanlış olduğunu belirtir. Marksizme göre sınıf mücadelesi, imalat sürecinde sermayenin artı değer üretmesine ve ona el koymasına imkan sağlayan, sermaye ve emek arasındaki sınıfsal ilişkinin tasfiyesi için gerçekleşir. Harvey, tam da bugün bu devrimci mücadelenin kentsel süreçlerle yakından ilişkili olduğunu söyler. Kentleşmenin kendisi, binlerce işçinin istihdam edildiği, hem değer hem de artı değer yaratan bir üretim sürecidir. Bu minvalde, artı değer üretiminin asıl sahası olarak fabrikalara değil, kente odaklanmak gerekmektedir. Harvey, neo-liberal politikaların bir sonucu olarak, kayıtdışı, dönemsel, geçici, yarı-zamanlı ve mekânsal olarak dağınık koşullarda çalışan işçi sınıfının fabrika temelli örgütlenmesinin bugün çok zor olduğunu belirtmektedir. Zaten ileri kapitalist ülkelerde Marksist anlamda tarif edilen işçi sınıfı ortadan kalkmıştır. Bu durumda Harvey, yapılması gereken

⁵⁴ David Harvey, *Asi Şehirler*, çev: Aysel Deniz Temiz, Metis Yayınları, 2013, s. 174

şeyin proleter kavramının, kentleşmeyi üreten tüm örgütsüz kitleleri içine alacak şekilde genişletilmesi olduğunu söylemektedir. Ayrıca, bugün özellikle ileri kapitalist ülkelerde, alışageldik işyerlerinin ortadan kalkması nedeniyle, salt iş değil yaşam mekânındaki koşullar etrafında bir örgütlenmeye gitmek daha önemli bir hal almaya başlamıştır. Mücadele yaşam mekânlarını da içine alacak şekilde genişletilmelidir.⁵⁵

2.3. Castells: Tüketim Mekânından Ağ Mekânlarına Kentler

Henri Lefebvre'ün çalışmalarından etkilenen bir diğer araştırmacı olan Manuel Castells erken dönemde tüketim toplumu ve kentsel mekân arasındaki ilişkileri sonrasında ise ağ kümeleşmeleri ve kentsel mekânın değişimi arasındaki ilişkileri araştıran bir başka kent sosyoloğudur. Harvey'inkiler gibi, Castells'in çalışmaları da, Lefebvre'in çalışmalarına, her ne kadar eleştirel bir bakışla da olsa, birer katkı niteliğindedir. Castells, Lefebvre'in kent çalışmalarını önemli ama eksik olarak değerlendirir. Castells, 1970'li yıllarda etkilendiği bir başka Fransız Neo-Marksist filozof Althusser'in ideoloji teorisini kent çalışmalarına yerleştirir ve yapısalcı bir yaklaşımla kent, sınıf ve iktidar ilişkilerini analiz eder.

Castells *The Urban Question*⁵⁶ adlı kitabında, teorik düzlemde Althusser'in kavramlarını kullanarak kent sosyolojisine uyarlamaya çalışır. Lefebvre'in kent ve mekân çalışmalarına Althusserci çizgide bir mekân teorisiyle karşılık vermeye çalışan Castells, Lefebvre'dan farklı bir "kent" tanımı önerir.⁵⁷ Castells'e göre bütün toplumlarda kentler üretim tarzının niteliğine göre tanımlanır. Bu bağlamda kentsel olanın tanımı da kültürel bir düzlemde değil, ancak ekonomik düzlemde ve tüketim ilişkileri üzerinden açıklanabilir. Çünkü Castells'e göre, kent kapitalist toplumsal yapının mekândaki yansımasıdır. Bu yüzden mekânın kültüralist analizinin yerine, kapitalist toplumsal yapının analizi yapılmalıdır. Kentin tanımlanmasında Simmel veya Tönnies'in yaptığı gibi kültürel bir içeriğe bakmak yanıltıcıdır.⁵⁸ Castells'e göre kent, ortak tüketimin, dolayısıyla yeniden üretimin gerçekleştiği yerdir. Kentsel

⁵⁵ David Harvey, *Asi Şehirler*, s. 176-216

⁵⁶ Manuel Castells, *The Urban Question- A Marxist Approach*, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 1979

⁵⁷ Mark Gottidiener, "Mekan Kuramı Üzerine Tartışma: Kentsel Praksise Doğru", *Praksis Dergisi*, Sayı 2, 2001, s. 249

⁵⁸ Manuel Castells, *age*, 121

sorunlar da bu iki süreçle ilgili sorunlar oldukları için kentsel sorunların çözümü ancak bu süreçlerin derinlemesine incelenmesiyle bulunabilir.

Castells, “kesin sınırlarıyla kentsel” olarak tanımlanabilecek bir çözümleme nesnesi bulmaya yönelik girişiminde üretim araçları ve işgücü olarak iki temel ögeden oluşan ekonomik yapıyı temel alır.⁵⁹ Ancak Castells, üretim ilişkileri üzerinde durmak yerine, “ortak tüketim” kavramı üzerinde odaklanır.⁶⁰ Çünkü, Castells’e göre, ileri kapitalist toplumlarda kentsel mekânı yapılayan süreçler işgücünün genişletilmiş yeniden üretimini sağlamak üzere işlerler.⁶¹ Mekânı sosyal yapının bir temsili olarak görmek, iktisadi ve politik sistemlerin işleyişini ve bu sistemlerin ürettiği toplumsal uygulamaların mekânı nasıl biçimlendirdiğini incelemeyi gerektirir.⁶² Politik sistem, kentsel mekânı tahakküm ve gerekçelendirme yoluyla düzenlerken, ideoloji bir göstergeler sistemi ile mekânı işaretler. Ancak kentsel mekânın özgün tarafı ekonomik alandadır; ve bu yüzden Castells kentsel mekânın örgütlenme süreçlerini tüketim momentinde aramaktadır. Kentsel örgütlenme yalnızca mekânsal biçimlerin kolayca düzene koyulması anlamına gelmez; bu biçimler daha çok hane halklarının günlük tüketim biçimlerinin ortak olarak değerlendirilmesi sürecinin bir tanımıdır.⁶³ Öyleyse kent sorunuyla ilgili olarak esas incelenmesi gereken alan üretim süreçleri değil, ortak tüketim süreçleridir. Castells’in kent mekânındaki ortak tüketim süreçlerini incelerken dikkat çekmek istediği önemli bir husus devletin işleviyle ilgilidir. Ortak tüketim, çoğu zaman devletin sağladığı toplu konut, ulaşım, eğitim, sağlık vb. Kamusal nitelikte olan hizmetlerdir. Devletin bu müşterek tüketim araçlarını sağlamadaki esas amacı emek gücünün çalışmasını sürekli ve etkin kılmak için gerekli olan beslenme, barınma, dinlenme, sağlık, ulaşım vb. gereksinmelerini karşılamaktır. Devletin müdahalesi, sermaye açısından daha az karlı ama ekonomik faaliyetlerin yürütülebilmesi ve toplumsal çelişkileri yatıştırabilmek için gerekli sektörleri ve hizmetleri ele almak açısından zorunludur. Devletin müdahalesi, sermaye bakımından daha düşük kar getiren ama iktisadi aktivitelerin

⁵⁹ Mark Gottidiener, “Mekan Kuramı Üzerine Tartışma”, s. 251

⁶⁰ Doğan Bıçkı, “Harvey ve Castells’de Kent Sorunsalı”, Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 11, 2006, s. 120

⁶¹ Manuel Castelles, *The Urban Question*, s. 237

⁶² Manuel Castells, *The Urban Question*, s. 126

⁶³ Manuel Castells, *Kent, Sınıf, İktidar*, çev: Asuman Erendil, Bilim ve Sanat Yayınları, 1997, s. 28

türütülebilmesi ve sosyal tezatları bastırabilmek için gereken sektörleri ve hizmetleri değerlendirmek adına zorunludur. Devlet müdahalesi, bazen bazı kapitalist menfaatlerle ters düşecek şekilde yapılıyor olsa da tekeller için fonksiyonel ve elzemdendir. Bu müdahale, esasında emek gücünün asgari seviyede zorunlu tekrar üretimini güvenceye alır, doğrudan ücret giderlerini düşürür; örneğin yüksek ücretle mücadele için azami kira düzeyini belirler. Bunun yanı sıra kamu yatırımı kar oranının azalmasına engel olmak adına kullanılan en önemli yöntemdir. Dolayısıyla devletin “sosyal-kamusal” harcamaları büyük sermayeye faydalı olmanın yanı sıra, sistemin ayakta kalması için vazgeçilmezdir.⁶⁴

Buna rağmen, devletin ortak tüketim mallarının üretilmesi ve yönetilmesine dair müdahalelerde bulunması, iktisadi işleyiş sürecinde sürdürülebilir ve “olağan” olarak görülemez. Devlet müdahalesi, her zaman özel sermayeye yeni yatırım alanları açacak şekilde uygulanır. Devlet müdahale ettiği iş kolunu karlı hale getirmenin ardından, bu işkolunu özel sektöre tahsis eder. Castells, tekelci kapitalizmin egemen oldu 1950-2000 yılları arasında işgücünün tekrar üretilmesinin maliyetinin sürekli artışta olacak şekilde devlet tarafından üstlenildiğini söyler. Refah devleti politikalarıyla sermayeye kar sağlamasa da, işgücünün tekrar üretilmesi için gerekli olan, toplu konut, toplu taşıma, kentsel altyapı hizmetleri gibi ortak tüketim mal ve hizmetlerinin sağlanması devletin sorumluluğuna girmiştir. Devletin ortak tüketimin örgütlenmesi üzerindeki yoğun müdahalesinin özel ve belirleyici bir etkisi vardır; zira devlet sermayenin lehine ekonomik sisteme müdahalelerde bulunsa da, diğer bir taraftan da kapitalist sistemin tamamının işine yaracak şekilde çalışmaktadır ve bu eylemdeki nihai amacı yalnız tek bir gruba hizmet etmek değildir. Refah devletinin politikalarının genel sistemin işlemesi açısından bir mantığı vardır: krizi önlemek ve dengeyi sağlamak. Devletin temsil edilen çıkarlarda ve sağladığı hizmetlerde yerine getirdiği bu ikili işlevin kolektif tüketim süreci ile bu süreçten doğan kentsel örgütlenme üzerinde de iki önemli etkisi bulunmaktadır: Birincisi, devlet düzenleme işlevini en üst seviyeye çıkarır. Bu işlev, teknik akılcılık ile sosyal faydaların değerlendirilmesini de kapsayan planlama süreci ile tanımlanır. İkinci olarak, devlet baş sorumlu aktör olduğu için kentsel sorun politikleşir. Diğer bir ifadeyle, bir

⁶⁴ Manuel Castells, Kent, Sınıf, İktidar, s. 31-32

taraftan ortak tüketim, iktisadi olarak değerlendirilmektense siyasi-ideolojik bir çekişmenin içine sokulurken, diğer bir taraftan “kentsel” olarak tanımlanan istekler devlet yönetimi problemi ile kuvvetli bir şekilde ilişkilendirilir. Bu aşama sermayenin uluslararasılaşması ve ekonominin günlük işleyişinde uluslararası şirketlerin özel müdahalesinin yol açtığı yapısal enflasyonla nitelendirilmektedir. Nitekim, üretimin gizli harcamalarının devlet tarafından üstlenilmesi sermaye için çok büyük avantaj sağlamaktadır.⁶⁵

Bir diğer olgu, yani enflasyonla birlikte büyüme, ortak mallar açısından daha önemli sonuçlar içerir. Öncelikle enflasyon, nüfusun en korunaksız kısmını vurur; ayrıca, pazarda mevcut olan malların satın alınmasını teşvik eder. Yani, enflasyon insanları tüketime yöneltirken bir yandan da onları tüketebilme kapasitelerine göre ayırıştırır. Bu koşullar altında, iki sorunun öncelikle çözülmesi gerekir: İşgücünün yeniden üretiminin önündeki önemli darboğazlar önlenmelidir; bu özellikle pazar dışındaki mallar ile uzun vadeli krediye dayanarak satışa sunulan ve dolayısıyla, konut gibi, paranın devalüasyonu ile daha değerli hale gelmiş mallar için önemlidir. Ayrıca, gerekli zamanda yeni ek kaynaklara ulaşabilmek için birikim kapasitesinin garanti altına alınması gerekmektedir. İki durumda da ortak tüketimde devlet müdahalesi gerekli olmaktadır. Bu, enflasyonun ekonomi ve toplumsal ilişkiler üzerindeki etkilerini hafifletirken, aynı zamanda tekeli birikim mekanizmasının korunmasını sağlar; bu da enflasyon anlamına gelmektedir. Çünkü bu müdahalenin finansmanı vergi yükünün arttırılmasıyla sağlanır ve bu görece olarak sermayeden çok işgücünü etkiler. Böylece, toplumsal mücadeleler sonucunda elde edilen gelir artışları yalnızca fiyatlardaki yükselişlerle değil, vergi oranlarının artışıyla da yok edilir. Elbette, satınalma gücü teknik gelişme ve ekonomik büyümenin ortaklaşa etkisiyle artar ama tüketimin olumsuz etkileri özellikle ortak mallar düzeyinde ortaya çıkar. Özel sermayenin sözü edilen bu ortak mallara gereklilik duyması sebebi ile, bu malların karşılanması devlete, yani vergi verenlere kalacaktır.⁶⁶

⁶⁵ Manuel Castells, Kent, Sınıf, İktidar, s. 33

⁶⁶ Manuel Castells, Kent, Sınıf, İktidar, s. 34

Devletin ortak tüketim sürecinde oynadığı etkin rol, onu gündelik hayatın da mutlak düzenleyicisi haline getirmektedir. Castells, bu düzenlemeyi geniş anlamıyla kent planlaması olarak adlandırmaktadır. Burada devletin niyeti, mevcut üretim sisteminin sürekliliğini sağlamanın yanında, geniş çaplı üretimi garanti altına almak, ortaya çıkabilecek muhalif olmayan çelişkileri düzenlemek ve muhalif çelişkileri bastırmak ve böylece sosyal oluşumun ve kent örgütlenmesinin tümünde hakim olan sosyal sınıfın çıkarlarını koruma altına almaktır.⁶⁷

Devletin ortak tüketim alanındaki müdahalesinin doruğa çıkmasıyla 1970’lerde “tekelci sermaye” kentlere damgasını vurmuştur. Tekelci sermaye daha az ama daha büyük ellerde olan devasa üretici ve ekonomik birikimi temsil etmektedir. Bu yeni ekonomik gücün ortaya çıkmasıyla hükümetler sermayeyle daha sıkı bir bağ kurmuş ve bu ilişkinin bir sonucu olarak “tekelci kent” (monopolville) ortaya çıkmıştır.⁶⁸ Castells, bu yeni kent modelinin özelliklerini şöyle özetler: Ortak tüketim ve buna bağlı günlük yaşam programı aşırı derecede katı, standart ve sınırlı hale gelmiştir. Fordist üretim biçimindeki montaj hattının ritmine benzer şekilde, tüketim alanında varolan ritimler zorla kabul ettirilmektedir. Büyük kent hayatındaki bireysel olarak hissedilen gerginlik ve koşturma bunun somut ifadesidir. Dolayısıyla, tekelci kent (monopolville) tümüyle totaliter bir evrendir. Ayrıca, tecrit edilmiş, yalnızlaştırılmış “yurttaş” açısından güçsüzlük duygusu artmaktadır. Günlük ritmi zorla kabul ettiren ve çok uzaktaki bir makinenin merkezleşmiş gücü tarafından denetlenen tekelci kent, totaliter bir evren olarak, içsel çelişkilerini maksimum seviyeye çıkartmakta ve bütün koruyucu mekanizmaları ortadan kaldırmaktadır. Günlük yaşamda sürekli hissedilen gerginlik öyle bir noktaya ulaşmaktadır ki, neredeyse fetişleşmekte ve kent hayatının aşırı yoran, hatta bedensel ve ruhsal olarak dejenere eden, ama heyecan ve tutkuyu da arttıran doğal bir ögesine dönüşmektedir.⁶⁹

Castells’in tespit ettiği gibi, tekelci kent, bir yandan büyük üretim merkezleri olarak yeni işgücünü kendine çağırırken, çağrıya cevap vererek gittikçe artan işgücünü

⁶⁷ Manuel Castells, *The Urban Question*, s. 432

⁶⁸ Manuel Castells, *Kent, Sınıf, İktidar*, s. 50

⁶⁹ Manuel Castells, *Kent, Sınıf, İktidar*, s. 50

barındıracak yeterli konut üretmemekte, varolan konutlar da yaşamaya pek elvermeyecek ölçüde kötü oldukları için önemli toplumsal hareketlerin patlak vermesine uygun koşullar oluşmaktadır.

Bunun yanı sıra, eğitim, sağlık, ulaşım, konut gibi hizmetleri devletin karşılaması, bir tarafta sorunlara çözüm üretirken diğer bir taraftan yeni ve daha köklü problemler doğutmaktadır. Zira devlet tarafından sosyal alanlara yapılan yatırımlar çalışan sınıfların mücadeleleri ile giderek artmış olsa da, devletin bu istekleri karşılamada güçlük çekmeye başlamasıyla doprudan emek-sermaye ikilemine indirilemeyecek yeni bir ikilemi doğurmuştur. Bu ikilem, kent hizmetlerinin kullanıcıları ile devlet arasındadır.

Castells, gelinen yeri tekelci devlet kapitalizminin önemli yapısal eğilimleriyle açıklamaktadır: sermayenin merkezileşmesi, tüketim araçlarının merkezileşmesini gerektirmiş; kamu hizmetlerinin üretimi ve dağıtımını ile kentsel gelişme için devlet müdahalesi gerekmiştir. Kapitalist sistemin gelişmesine hizmet etmesi açısından Keynesçi refah devletine benzeyen tekelci devlet, en yüksek aşamasında olan yeni bir dönemi, çürüme başlamadan önceki olgunlaşmayı, yeni kentsel mücadelelerin fay hattını, şehirdeki toplumsal ve sınıfsal çatışmanın yeni biçimlerini işaret etmektedir. Gelişmiş kapitalist toplumlardaki eşitsizliğin en açık görülebildiği yerlerden biri konut piyasasıdır. Bunun nedeni şüphesiz gelir düzeyi ile ilişkilidir; ancak bunun yanında konutun gösterge ekonomisinin nesnel sisteminde toplumsal konumu ifade eden bir meta haline gelmesinin de payı vardır. Konutun hem nicelik hem de nitelik bakımından dönüşümü, konut piyasasının kredi sistemine bağımlı olmasına neden olmuştur; konuta ulaşabilmenin yolu kredi bulabilmekten geçmektedir. Bu durum da, uzun vadeli, istikrarlı ve öngörülebilir bir iş hayatını ve dolayısıyla geliri gerektirmektedir. Ailelerin çoğunluğunun kentin çeperinde konut sahibi olabilmelerini sağlayan mekanizma ömür boyu borçlanmadır.⁷⁰

Castells'e göre, eşitsizliğin konuttaki tezahürünün özgüllüğü sosyal konutta daha açık görülebilir. Sosyal konutlara ulaşılabilirlik, bir dizi seçim ölçütüyle

⁷⁰ Manuel Castells, Kent, Sınıf, İktidar, s. 35-36

sınırlandırılmıştır (düzenli olarak kira ödeyebilme, ortak gidere katkıda bulunabilme, aile büyüklüğü gibi). Böylece, gelir, istihdam ve eğitime dayalı eşitsizliğin kaynakları sosyal konutlarda bir kez daha pekiştirilmektedir. Bu olumsuz koşullara ek olarak, sosyal konutlara ulaşabilmenin birtakım yeni seçim ölçütleri ortaya çıkmıştır. Sosyal güvenlik sistemine dahil olabilmek, tutarlı görünmekle beraber, birçok dezavantajlı kategoriyi dışarıda bırakmaktadır (gençler, kayıtsız işçiler, işgöremez hastalar, engelliler gibi). Sistem bunları kolayca “marjinal” kategorisinde toplamaktadır; oysa bunların her biri toplumsal göz ardı eden ve tamamen sermayenin çıkarlarını gözetilen üretim mekanizmasının bir sonucudur. Bu bakımdan özellikle çarpıcı olan, göçmen işçilerin sosyal konutlardan yararlanmasını sınırlayan ölçüttür. Dolayısıyla, sosyal konutların dağıtılması yeni eşitsizliklere yol açmaktadır.⁷¹

Aynı şekilde, bir hakkı elde edebilmek için sosyal yardımın bürokratik ağı içinde hareket edebilme yeteneği de sosyal olarak belirlenmiş bir kültürel kazanımdır; bunu yapabilmek de hakim değerler tarafından belirlenen bir tür davranış biçimini benimseme kapasitesinden başka bir şey değildir.⁷² Ayrıca, konutun fonksiyonlarının gereksinim gidermekle sınırlı kalmayıp, sosyal ilişkilere ev sahipliği yaptığı da düşünülürse, hükümetin ayrıcalıklı müdahalesi için bir formül olarak ortaya çıkan sosyal konut, çalışan sınıfların yaşam biçimlerini ve gelir düzeylerini, hakim sınıfların ekonomik ve ideolojik yönetiminden özerkleştirmesini sağlamaktadır. Bir “acil durum” politikası olarak sosyal konut, en fazla sayıda konutu en az zamanda ve mümkün olan en az maliyetle yapmak gibi bir tercihle ortaya çıkmıştır. Kent alanında bu durum, ucuz arazi üzerinde, dolayısıyla kötü koşullara sahip kent çevresindeki banliyölerde kötü nitelikli konut alanlarının oluşmasıyla sonuçlanmıştır, hatta bazı temel konut elemanları sağlanmadan iskan edilmiştir. Zamanla sosyal toplu konut projeleri terk edilmiş ve bu girişimler daha çok sosyal demokrat belediyelerin gündeminde kalmıştır. Neo-liberalizmin konutu rekabetçi bir hale getirme ve pazarı orta sınıflara doğru genişletme politikasıyla beraber, kentin çevresinde yaşayan küçük burjuva modeline dayanan bir mekân örgütlemesi aracılığıyla sosyal bütünleşme yönünde yeni çabalara girişilmesi, kapitalist ülke hükümetlerinin,

⁷¹ Manuel Castells, Kent, Sınıf, İktidar, s. 37

⁷² Manuel Castells, Kent, Sınıf, İktidar, s. 38

“bireyin yadsınması” gerekçesiyle toplu konut projelerini yeni yasal düzenlemelerle yasaklamasıyla sonuçlanmıştır.⁷³

Castells, neo-liberal politikaların kent mekânı ve toplumu üzerindeki etkileriyle ilgili analizini ulaşım sistemi ve ulaşımın örgütlenmesi konularında devam ettirir. Castells’e göre, kent içi ulaşım sisteminin karmaşıklığı ve önemi işbölümünden kaynaklanmaktadır. İşbölümü işyerinin konuttan mekânsal olarak ayrılmasını, kentsel yoğunlaşmayı ve kentin günlük hızlı ritmini ortaya çıkarmaktadır. Toplu taşıma, metropolün farklı alanlarını ve faaliyetlerini bütünleştirmektedir. Motorlu araçlar, çarpık kentleşmeye olan katkılarıyla metropol alanının tamamını kapsayan büyük, şahsi barınma bölgelerini oluşturmuş ve bu bölgelerin farklı fonksiyonel alanlara hızlı taşıt yolları ile bağlanmasına neden olmuştur. Sürekli tüketilen ürünlerin günlük dağıtımı da bu mobilizasyondan aynı derecede yararlanmaktadır; bölgede yetiştirilen ve depolanan tarımsal ürünlerin kamyonlarla hızlı dağıtılması sağlanmasaydı, hiçbir büyük metropol kendi kendine yetemezdi. Çeşitli işlerin genel merkezlerinin belirli bölgelerde yoğunlaşması, ayrıca üretim ve dağıtım merkezlerinin çoğalarak farklı bölgelere yayılması, bilginin elektronik araçlarla iletilmesi sayesinde olabilmektedir. Son olarak, hava taşımacılığının gelişmesi çeşitli metropoliten alanların birbirlerine olan bağımlılıklarını pekiştirmektedir.⁷⁴

Castells, inşaat sektöründeki gelişmelere de dikkat çeker. Teknolojik gelişmeler, yüksek katlı binaların inşa edilmesini mümkün kılmakta ve böylece yönetim ve ticaret işlevleri daha dar alanda gerçekleşmekte, metropolün bütün bölgelerine ulaşabilecek şekilde yoğunlaşabilmektedir. Prefabrik sistem müstakil konutların toplu olarak inşa edilmesini ve bu konutların yayılmasını sağlamaktadır.⁷⁵

Castells’e göre, işçi sınıfının kentte egemen ideoloji ile bütünleşmesi iş, konut ve eğlence faaliyetlerinin birbirinden ayrılmasıyla olmaktadır ve böylece işlevsel metropoliten alanların oluşmasının zemini hazırlanmaktadır. Modern toplumda

⁷³ Manuel Castells, Kent, Sınıf, İktidar, s. 39

⁷⁴ Manuel Castells, Kent, Sınıf, İktidar, s. 40

⁷⁵ Manuel Castells, Kent, Sınıf, İktidar, s. 41

çekirdek aileye verilen önem, postmodern toplumda özelleşen kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması ve bireysellik ideolojisinin hakimiyeti, ilişkilerin atomize olması ve kişisel özlemler açısından çıkarların farklılaşması şeklinde ifade bulmakta, yani çekirdek de parçalanmaktadır. Bu durum mekânsal olarak, ister banliyö konutlarının tecrit edilmişliği, ister siteler gibi büyük konut projelerinin ıssızlığı biçiminde olsun, 1+0, 1+1 veya 2+1 gibi bireysel konutların yayılmasına neden olmaktadır.⁷⁶

Günümüzde, yüksek ve orta sınıfın kent merkezinden çeperlerdeki düşük yoğunluklu konut alanlarına doğru gitmesi sonucu çevrede kendine yeten özerk yaşam alanları olarak sitelerden oluşan merkez kaç model, yerini farklı bir modele doğru bırakmaktadır. Bu model, büyük metropolün tam merkezinde yer alan ve yüksek sınıflara ayrılmış, yine kendine yeterlik bakımından özerk ya da yarı özerk siteler halinde yaşam alanlarına dayanmaktadır. Bunlar, genellikle kentsel dönüşüm projeleriyle, kent merkezlerinde inşa edilmiş, spor, eğlence, alışveriş ve yeşil çevre alanlarıyla kompleks bir bütünlük içinde yeni, çok lüks, modern ve akıllı binalardan oluşmaktadır. Buralarda ikamet edenler, büyük şirketlerin genel merkezlerinde çalışmakta ve bu merkezlere yakın yerlerde kümelenen eğlence ve kültür endüstrisinin ürünlerini tüketmektedirler. Castells'in dediği gibi, sanki her şey, sermayenin sınır tanımazlığı ve uluslararasılaşmasına tezat bir şekilde, kentsel hayatta, yüksek ve orta sınıf yarı komünleşmekte ve yarı paranoyak bir ruh haliyle kendi içine kapanmaktadır. Artık bu kişiler için mekânsal hareketlilik neredeyse sadece hava ulaşımıyla mümkün hale gelmeye başlamıştır.⁷⁷

Diğer yandan, alt sınıfı oluşturan ücretliler kitlesinde ise genel durum, faaliyetlerin mekânsal olarak giderek daha fazla yayılması; yani konut, iş, eğlence, alışveriş gibi faaliyetlerin giderek daha fazla birbirinden ayrılması ve bu yüzden ulaşım araçlarına bağımlılığın giderek artmış olmasıdır. Ne var ki, toplu ulaşım rahatsızlık, sıkışıklık, stres, zorunlu zamanlama, hatta tehlike içermektedir. Bu nedenle, aslında insanlara toplu taşıma cazip gelmemekte, herkes bundan kaçmayı, buna bağımlı olmamayı,

⁷⁶ Manuel Castells, Kent, Sınıf, İktidar, s. 42

⁷⁷ Manuel Castells, Kent, Sınıf, İktidar, s. 45

sınırlanmamış kişisel hareket kabiliyetine sahip olmayı istemektedir. Böylece sistem ihtiyacı yaratmış olmaktadır ve piyasa tüketicinin talebini karşılamak üzere hazır beklemektedir. Otomobil özgürlüktür. Castells'in belirttiği gibi, bir kez bu döngü başladığında, bunu durdurmak imkansızdır. Kentler saçmalık derecesinde bireyselleşmiş bir trafik sisteminin zorlamasıyla büyümekte, trafik sıkışıklığı ve araç yoğunluğu birbirini besleyerek çözümlenez bir kent krizi halini almaktadır. Castells'e göre, büyük metropoliten alanlarda bireysel otomobil sahibi olmanın ayrıcalıklı ve lüzlumlu bir ulaşım aracı olarak benimsenmeye başlaması toplumdaki en büyük saçmalıklardan biridir. Ancak ekonomik bakımdan kapitalizmin mevcut yapısı içinde bir zorunluluk olarak kendini dayatmakta ve ideolojik olarak hakim kültürün temelinde yatan bencillik ve saldırganlığın gelişmesinde kaçınılmaz bir etki yapmaktadır.⁷⁸

Kent örgütlenmesinin bugünkü durumu, toplu taşımanın olumsuz koşulları ve kapitalist toplumsal ilişkiler göz önüne alındığında, daha farklı bir olasılık gözükmemektedir. Özgür hareket etmenin bir aracı olarak otomobile duyulan ihtiyaç, kentsel örgütlenme ve ortak ulaşımın örgütlenme biçimi nedeniyle bir zorunluluğa dönüştürülmekte ve böylece yeni bir eşitsizliğin kaynağını oluşturmaktadır. Bir yandan gelir düzeyi, hareket kabiliyetini ve bireysel emniyeti, kullanılan aracın niteliğine bağlı olarak belirlerken, öte yandan otomobile aşırı bağımlılık ayrımcılığın yeni kaynaklarını yaratmaktadır. Kent içi ulaşımın otomobile aşırı bağımlı hale gelmesi, kapitalizmin tüketim baskısı ve eşitsizlik biçimidir.⁷⁹

Castells'in kentsel alana ortak tüketim konsepti kanalından yaklaşımı, farklı gelir ve sosyal mevkiye sahip toplulukların kent alanına yerleşimini örgütleyen düşünceye dair bir izah getirmesi sebebiyle önemlidir. Kent alanındaki bölümlenmenin ve bunun neden olduğu çelişkilerin asıl aktörü, ortak tüketim hizmetlerini organize eden devlettir. Konutlar, eğitim yapıları, ulaşım hizmetleri ve boş zaman faaliyetlerinin kişilerin çağın endüstrisinin mahsullerini tüketmeye dair birer yol olduğunu söyleyen Castells, devletin inşa ettiği yol ve kamuya ait evleri, planladığı

⁷⁸ Manuel Castells, Kent, Sınıf, İktidar, s. 47

⁷⁹ Manuel Castells, Kent, Sınıf, İktidar, s. 48

peyzaj alanlarını ve diğer benzer uygulamalarını; şehir hayatının nice yönüne dolaysızca uygulanan devlet müdahalelerine örnek olarak göstermektedir. Bu müdahale süreçleri üzerinde, inşaat projeleri için sermaye yatırımı yapan bankalar ve sigorta şirketleri gibi büyük şirketler de önemli oranda güç sahibidir. Dolayısıyla, şehirlerin fiziki yapısını piyasa güçleri kadar siyasi güçler de oluşturur. Lakin kent mekânı yalnızca siyasi gücün veya sermaye gücünün etkileriyle şekillenmemekte, bu güçlere direnen toplumsal grupların direnişleriyle de biçimlenmektedir.

Devletin ortak tüketim sürecine olan müdahalesi bir yandan kapitalist sistemin devamlılığını sağlarken, diğer yandan da kapitalist sistemin çelişkilerini arttırmaktadır. Bu müdahalenin başta kentteki işçi sınıfı olmak üzere, kentte yaşayan tüm insanlar üzerinde önemli etkileri vardır. Devletin ortak tüketim sürecindeki müdahalesinin neden olduğu bu etkiler kent mekânında yeni toplumsal hareketlere yol açmaktadır. Castells'e göre, kente biçim veren etkenlerden biri devletin ortak tüketime müdahalesiyse, diğeri de toplumsal hareketlerdir. Castells'in burada üzerinde durduğu toplumsal hareketler, kentsel hizmetlere ilişkin olarak ortaya çıkan örgütlenmelerdir.

Kentle ilgili toplumsal hareketler birçok farklı gruptan oluşur; ama genellikle çalışma hayatındaki sorunlarla ilgilendikleri için işçi sınıfı örgütlerine benzer özellikler gösterirler ve yeni bir tür sınıf politikası yapma eğilimindedirler. Bu nedenle Castells, yeni toplumsal hareketleri kültürel fark, yaşam tarzı veya mahalle dayanışmaları gibi mekân siyasetleriyle açıklama çabalarına karşı çıkar. Ona göre kentler, ortak tüketim biçimleri aracılığıyla işgücünün yeniden üretilmesi ve çalışma hayatının düzen ve denetimini sağlayan toplumsal ilişkilerdeki değişimlerden dolayı yeni tür toplumsal hareketlerin merkezi haline gelmiştir. Yeni toplumsal hareketler, ancak işçi hareketleri gibi politik düzene meydan okuyan devrimci bir politikaya eklemlenebilirlerse gerçekten politik bir anlamı olan ve etkili hareketler haline gelebilirler.⁸⁰ Yani, Castells'e göre, yeni toplumsal hareketlerin önemli direnme odakları olarak mekânın dönüşümünü toplumsal talepler doğrultusunda yönlendirebilecek kent hareketleri olabilmeleri için anti-kapitalist ve işçi sınıfı odaklı

⁸⁰ Manuel Castells, *The Urban Question*, s. 377

mücadelelerle ilişkili olması gerekir. Yeni toplumsal hareketler, dolayısıyla, işçi sınıfı mücadelesinin sonunu değil, alanının genişlemesini temsil etmektedir. Yeni toplumsal hareketler, sınıf mücadelesinin büro, fabrika gibi işyerlerinden çıkıp kent hayatının her alanına yayıldığını göstermektedir. Nitekim, sınıf mücadelesi, artık refahın paylaşımına yönelik taleplerden, tüketim süreçlerine daha fazla dahil olmayı ve bunun için de dolaylı ücret artışını ve emeğin yeniden üretim araçlarını kapsayan taleplere yönelmiştir.⁸¹ Bu bakımdan, yeni toplumsal hareketleri yeniden üretim alanına ilişkin talepleri içeren bir sınıf mücadelesi biçimi olarak görebiliriz. Yeni toplumsal hareketler, 1968’de ortaya çıkan ve hızla dünyayı saran toplumsal hareketlerle bir geleneksel zincir oluşturur ve ünsiyet ilişkisi kurar. Bu hareketler de sınıf mücadelesinin özelliklerinden farklı, daha anarşist nitelikte, partisi, programı olmayan ve kendiliğinden hareketlerdi. Yeni toplumsal hareketler, sadece işçi sınıfıyla sınırlı kalmadan, toplumdaki farklı birçok grupta dayanışma içinde, devrimci taleplerden vaz geçmemekle beraber, asıl olarak temsil araçlarını reddederek kentteki herkesin kendi sesini duyurması ve kendini ifade etmesi için mücadele veren, kimi yerde uzlaşmacı kimi yerde çatışmacı, ama her durumda yerel, minör ve madun olanın haklarının savunulması ve taleplerinin iletilmesi için alan açmaya ve böylece susturulmuşların seslerinin uyumlu veya uyumsuz olarak biraraya gelmesiyle daha yüksek çıkmasını, iktidarı rahatsız etmesini sağlamaya çalışan radikal demokratik ve örgütsüz oluşumlardır.

Castells’e göre sermayedar üretim ilişkilerinin çelişkisi kentsel alanda dolaylı olarak gün yüzüne çıkmaktadır. Bu bağlamda, direkt olarak sınıfsal bir forma bürünse de, yeni sosyal hareketler olarak oluşsa da, kentsel direnme odakları ve onların talepleri kapitalizme karşı mücadelenin ifadeleri olmaktadır. Castells, *The City and The Grassroots* adlı kitabı ile yeni toplumsal hareketlerin sınıf temelli veya en azından sınıf mücadelesiyle yakından ilişkili oldukları savından vazgeçer. Bu kitapla, Castells Althusser’in yapısalci Marksizminden de kendini ayırır. Castells, ikinci dönem çalışması olarak görülen ve birçok yeni toplumsal hareketi; özellikle San Francisco’daki gey ve Latin Amerikalılar’ın hareketleri ile Madrid’deki yurttaş hareketini incelediği *The City and The Grassroots* adlı kitabının amacının, yeni

⁸¹ Mark Gottidiener, “Mekan Kuramı Üzerine Tartışma”, s. 257

toplumsal hareketlerin temalarını, aktörlerini ve değerlerini teşhis ederek toplumsal değişim ile kentsel biçim arasındaki yakın tarihsel evrim süreci boyunca devam eden etkileşimi gözlemlemek olduğunu söyler.⁸²

Gün geçtikçe derinleşen toplumsal çelişkilerle ortaya çıkan toplumsal hareketleri Castells, üç taleple karakterize eder: birincisi; doğrudan ya da dolaylı olarak devlet tarafından sağlanan mal ve hizmetleri içeren ortak tüketim temelli talepler, ikincisi; belirli bir mekânda yerleşmiş bir kültürel kimliğin hak talepleri, üçüncüsü; yerel yönetimlerin gücünü artırmak üzere özerklik talepleri.⁸³ Yeni toplumsal hareketler artık sadece sınıf temelli hareketleri değildir; bunların yanı sıra, farklı taleplerden doğan gruplar ile ezilen grupları da kapsamaktadır. Castells'e göre artık, yeni toplumsal hareketlerin ortaya çıkmasında sınıfsal talepler ne kadar önemliyse, örneğin toplumsal cinsiyet talepleri de o kadar önemlidir. Zira mekânsal formlar, halihazırda belirlenmiş bir imalat ve kendine has bir gelişme biçimine uyumlu bir şekilde egemen sınıfın menfaatlerini belirttiği gibi, sömürülen sınıfın, bastırılan öznelerin ve egemenlik altındaki kadınların direnişiyle de biçimlenecektir.⁸⁴

Yeni toplumsal hareketlerin somut olarak üç esas hedefi vardır: birincisi; kent hayatını ve hizmetlerini mübadele değeriyle değil, kullanım değeriyle örgütleyen bir kent üretmek; ikincisi, etnik ve tarihsel köklere dayanan özerk ve yerel kültürlerin korunması için sadece ulus-devletin değil, yeni kapitalist medya aygıtlarının standartlaştırıcı etkilerine karşı kimlik politikaları üretmek, ve üçüncüsü, merkezden yönetim yerine yerel yönetimlerin, kentlerin özyönetimlerinin sağlanması.⁸⁵

Castells'e göre, yeni toplumsal hareketler siyasal partilerden örgütsel olarak bağımsız olmak zorundadırlar. Çünkü siyasal partiler devletin ideolojik aygıtlarıdır ve hareketin saygınlığını ve çıkarlarını koruması için siyasal temsil kurumlarına mesafeli olmak gereklidir. Bu yüzden yeni toplumsal hareketler, kurumsallaşmamış mecra ve mücadeleler etrafında toplanmalıdır. Castells, bu savını şöyle gerekçelendirir:

⁸² Manuel Castells, *The City and The Grassroots*, University of California Press, Berkeley, 1983, s. 3

⁸³ Manuel Castells, age, s. xviii

⁸⁴ Manuel Castells, age, s. 4

⁸⁵ Manuel Castells, age, s. 319-320

Politik sistem devleti hedefler, devlete bağlıdır ve devletin bir parçasıdır. Bu nedenle, toplumsal tahakkümün bazı biçimlerini kurumsallaştırmakta ve bu tarz yollarla pazarlık etmenin kurallarını kabul etmektedir. Diğer yandan, toplumsal hareketler sivil toplumdaki çıkar, sivil toplumu geliştirir, sivil toplumla ilişki kurarlar ve oyunun kuralları ile baskın değer ve normların kurumsallaşmasıyla sınırlı değillerdir ve sınırlandırılmazlar.⁸⁶

Castells, yeni bir kentsel anlam üreterek, kentteki toplumsal değişikliği sağlayacak dört güç olduğunu ve ancak bunlardan birinin bu değişikliği yapabileceğini belirtir. Bu güçler; kendi ilgi ve değerlerine göre toplumsal yapıyı yeniden şekillendirecek geleneksel gücü olan baskın sınıf, kısmi ya da toptan bir devrimi yapacak ve kentin anlamını değiştirecek olan ezilen sınıf, baskın bir anlamla yapılandırılmış bir mekâna karşı kendi anlamıyla gelişen toplumsal bir hareket, sınıf temelli olması gerekmeyen ve egemen sınıfın değerlerine ve geleneksel kent anlamına karşı yeni bir kentsel anlam öneren toplumsal hareket olarak tasnif edilebilir. Castells, sınıfsal ilişkiler etrafında şekillenen hareketlerin toplumsal değişim için mutlak gerekli bir şart olmadığını ifade ederek, bilakis yeni toplumsal hareketlerin yapısal değişimi etkileme gücüne sahip olduğunu söyler.⁸⁷ Bu hareketler, her ne kadar toplumsal değişimi gerçekleştirme noktasında yetersiz ve etkisiz de olsalar, gelecekteki toplumsal değişimler için mücadeleyi canlı tutarak zemin hazırlarlar.

Castells, kentsel toplumsal hareketler üzerine yaptığı çalışmalarından sonra başka bir alana yönelir: teknoloji. Çünkü Castells'e göre teknoloji, bugün, şartları belirleyen, her şeyi düzenleyen, insanların kimlikleri ve siyasi tutkuları da dahil olmak üzere her şeyi takip eden bir konumdur. Artık toplumsal sistemdeki ilerlemenin temelinde yatan unsur teknolojik sistemdeki değişikliklerdir. Castells, *Enformasyon Çağı* adlı üçlemesinin birinci cildi olan *Ağ Toplumunun Yükselişi*'nde kentlerin yeni durumundan söz eder. İçinde bulunduğumuz zamanı "enformasyon çağı" olarak adlandırır. Bu çağın kentleri de "enformasyonel kentler"dir: "enformasyonel kent", enformasyon üzerine kurulu, ağlar çevresinde derlenmiş, kısmi olarak akışların oluşturduğu mekândır. Bu yüzden bilgisel kent, bir kent biçimi

⁸⁶ Manuel Castells, *The City and The Grassroots*, s. 294

⁸⁷ Manuel Castells, *age*, s. 304-305

değildir, ama akışlar mekânının yapısal egemenliğinin izini taşıyan bir süreçtir.⁸⁸ Ağ toplumunda kenti meydana getiren akışlar, “sermaye akışı, bilgi akışı, teknoloji akışı, örgütsel iletişim akışı, görüntü, ses ve sembollerin akışıdır.”⁸⁹

Ulaşım ve iletişim araçlarındaki gelişmelerin hızlandığı küreselleşme süreci, sermayenin mekânsal örgütlenmesini küresel ölçekte yeniden biçimlendirmektedir. Bu durum kentlerin ekonomik, politik ya da kültürel özellikleriyle ön plana çıkmasına neden olmuş ve “küresel kent” kavramını ortaya çıkartmıştır. Castells, küresel kentin oluşumunu ve öne çıkan özelliklerini şöyle ifade etmektedir:

Uzamsal yayılma ile küresel bütünleşmenin bir araya gelmesi, büyük kentlere yeni bir stratejik rol biçmiştir. Uluslararası bankacılık ve ticaret merkezleri olarak uzun bir geçmişin ötesinde, bu kentlerin artık dört yeni işlevi vardır: İlkin, dünya ekonomisinin örgütlenmesinde hayli yoğunlaşmış komuta merkezleri haline gelmişlerdir; ikincisi, finans ve uzmanlık gerektiren hizmet şirketlerinin kilit yerleşimleri olmuşlardır; üçüncüsü, önde gelen sektörlerde yeniliklerin üretimi de dahil üretim merkezleridirler; dördüncüsü, üretilen ürünler ve hizmetlerin piyasalarıdır.⁹⁰

Castells’in deyişiyle, enformasyonel-küresel ekonomi, şirket ağlarının sarmal haline gelmiş faaliyetlerini koordine edebilecek, yenileyebilecek, yönetebilecek yönetim ve denetim merkezleri etrafında örgütlenmiştir.⁹¹ Bu yönetim ve denetim merkezleri Tokyo, New York, Londra gibi küresel kentlerdir. Bu kentlerin başlıca özellikleri büyüklükleri değil, küresel ekonominin merkezi konumunda olmalarıdır. Dünya çapında üst düzey yönetim ve yönlendirmenin yapıldığı, medyanın kontrol edilip, gerçek iktidar siyasetinin yapıldığı, mesajlar yaratıp dağıtma yönündeki sembolik kapasitenin yoğunlaştığı yerlerdir. Bu bağlamda geç kapitalizm döneminde kentler, ama özellikle küresel kentler, sadece üretim merkezi değil, aynı zamanda dünya kapitalist sisteminin yeniden üretim ve yönetim merkezi konumundadır. Küresel sistemin mega kentleri, ekonomik, teknolojik ve toplumsal güç merkezleri olarak,

⁸⁸ Manuel Castells, *Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür –Ağ Toplumunun Yükselişi*, çev: Ebru Kılıç, C. 1, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008, 532

⁸⁹ Manuel Castells, age, s. 547

⁹⁰ Manuel Castells, age, s. 515

⁹¹ Manuel Castells, age, s. 508

kültürel ve siyasal yeniliklerin üretilip dağıtılması işlevini yerine getiren merkezi bir konumdadır.⁹²

2.4. Sassen: Yükselen Küresel Şehirler

Saskia Sassen küresel şehirler konusunda öncü araştırmalar yapan isimlerdendir. Sassen New York, Londra ve Tokyo'yu karşılaştırdığı eserinden başlayarak küresel şehirlerin özellikleri hakkında sistemli şekilde yazmıştır. Sassen'in araştırmaları yoğun bir biçimde küreselleşmeye odaklanmaktadır. Emeğin uluslararası işbölümü, iç ve dış göçün sosyal ve iktisadi dinamikleri ve küresel şehirlerin küreselleşmedeki rolleri üzerine yazan Sassen'e göre, küreselleşmenin merkezi mekanı küresel akışları yönlendiren küresel kentlerdir.

Sassen, küresel şehir modelini yedi temel hipotez üzerinden ele almaktadır. İlk hipotez, anahtar etken olarak iktisadi etkinliklerin coğrafi dağılımıdır. Bir etkinliğin ülke çapında ne kadar geniş bir coğrafyaya dağılmış olduğu önemlidir. İkincisi, merkezi işlevler giderek daha karmaşık hale geldiği için küresel ölçekte iş yapan şirketler bunların bir kısmını başka firmalarla paylaşır. Merkezleri küresel kentlerde olan büyük şirketler, işlev paylaşımı ile çok geniş coğrafyalarda ağlar kurarlar. Üçüncüsü, ihtisaslaşmış hizmet şirketleri geniş aglomerasyon ekonomilerine bağlı bir şekilde karmaşık ve küresel pazarlarla bağlıdır. Dördüncüsü, üçüncü hipotezle bağlantılı şekilde, şirket karargahları daha karmaşık ve standartlaşmamış ve özellikle belirsiz ve hızlı değişen pazarlardaki işlerini dışarıya vererek temin eder. Beşincisi, hususi hizmet şirketleri küresel ölçekteki ihtiyaçlarını temin etmek için çeşitli işbirlikleri ile küresel bir ağ şeklinde örgütlenir ve şehirden şehire ve şehirler arasında ağlar kurar. Altıncı hipotez ise nitelikli iş gücü ile ilgilidir. Üst düzey profesyoneller buldukları şehirlerdeki sosyal ve eşitsizlikleri artışına neden olurlar. Son hipotez ise, bir öncekine bağlı olarak, iktisadi faaliyetlerde informelleşmenin artışına yol açar.⁹³

⁹² Manuel Castells, *age*, s. 545

⁹³ Saskia Sassen, "The Global City: Introducing the Concept", *Brown Journal of World Affairs*, vol. 11(2), 28-30.

Sassen'in küresel şehir kavramı büyük ölçüde küresel şirketlerin yayılması, sanayi ve ticarete uluslararası işbölümünün gelişimi, düzenli ve düzensiz göç yoluyla küresel insan hareketliliğinde artış ve küresel şehirlerdeki güç yoğunlaşmasıyla bağlı olarak şehirler arasında gelişen ağlara odaklanmaktadır. Bu bakımdan güçlü bir şekilde ekonomik küreselleşme analizlerini ve mantığını izlemektedir.

2.5. 'Kültür Endüstrisi' Yoluyla Seçkinleştirilen Kent Mekânı

"Kültür Endüstrisi" kavramının ilk kullanımı 1947 yılında Frankfurt Okulu teorisyenlerinden Adorno ve Horkheimer'in beraber yazdıkları Aydınlanmanın Diyalektiği'nde⁹⁴ bulunmaktadır. Kitabın taslaklarında "kitle kültürü" kavramını kullanmışlar, ama sonra bu kavramın, kitlelerin ürettiği ve kendiliğinden doğan bir kültür biçimine ya da popüler kültürün modern bir biçimine gönderme yaptığı gibi yanlış anlamalara neden olmaması için "kültür endüstrisi" kavramını kullanmışlardır. Kültür endüstrisi, ne popüler kültürdür ne de kitle kültürüdür; çünkü bunlar, halkın ya da kitlenin kendiliğinden ürettiği kültürlerdir ve hiçbir şekilde alınıp satılmak üzere ekonomik ilişkilere konu olmazlar. Kültür endüstrisi ise, halk ve özellikle kitleler için, üretim aygıtlarını elinde tutan ve kontrol edenler tarafından, meta olarak üretilen kültüre gönderme yapar. Kültür endüstrisinde her şey kitlelerin tüketimi için tasarlanır ve mekanik yeniden üretim araçlarıyla seri olarak üretilir.⁹⁵

Kitlelerin tüketimi için tasarlanmış ve tüketimin doğasını büyük ölçüde belirleyen ürünler, kültür endüstrisinin bütün dallarında belli bir rasyonele göre üretilirler. Kültür endüstrisi, tüketicileri belli bir yaşam tarzına uydurmakta ve her zaman birbirinden ayrı olagelmış olan yüksek kültür ve popüler kültür ayrımını ortadan kaldırmaktadır. Geç kapitalizmin ekonomik mantığında kültür, sermaye için yeni alanlar açmakta bir fırsat olarak görülmektedir; kültür endüstrisi sanatsal ve kültürel ürünleri de meta haline getirerek mübadele değerine göre değerlendirilir hale getirmiştir. Dolayısıyla endüstri kavramından üretimin anlaşılması gerekir. Kültür endüstrisi üretimden çok tüketime yöneliktir. Kültür endüstrisinin temelinde,

⁹⁴ Theodor W. Adorno ve Max Horkheimer, Aydınlanmanın Diyalektiği, çev: Nihat Ülner ve Elif Öztarhan Karadoğan, Kabalcı Yayınları, 2010

⁹⁵ Theodor W. Adorno, Kültür Endüstrisi, çev: Mustafa Tüzel, Elçin Gen ve Nihat Ülner, İletişim Yayınları, 2007

“İnsanlar kandırılmak ister” düşüncesi vardır. Bu bakış açısına göre, modern toplumda birer tüketici haline gelen bireyler, bir ilüzyon gösterisinde sunulanın kandırmadan ibaret olduğunu bildikleri halde hayrete düşmekten kendilerini alamayan seyirciler gibidir. Seyirciler, yapılan gösterinin bir göz aldatması olduğunu kabul ettikleri anda hiçbir büyüsü kalmayacağını bildikleri için, olağanüstülüğe inanmayı tercih ederler. Kültür endüstrisinin kandırmacaları da, onsuz hayatlarının tümüyle katlanılmaz hale geleceğini hisseden insanlar için gerçek bir mutluluk vaadi taşımasa da eğlendirici ve oyalayıcıdır. Adorno’nun, kültür endüstrisine örnek verdiği astrolojiye insanlar, araçsal akıl tarafından tümüyle yönetim altına alınmış bir dünyada hiçbir bilimsel dayanağı olmadığını bildikleri halde inanmak isterler. Modern toplumun edilgen bireylerinin, kültür endüstrisinin devamlı müşterisi haline gelmesi, bir takım insani zaafaların harekete geçirilmesi ve sömürülmesi sayesinde olmaktadır.

Tüketim toplumunda insanların bilinç düzeyleri mümkün oldukça en alt basamakta tutulur. Örneğin Amerikan komedi sinemasında, filmlerin on bir yaşında bir çocuğun düzeyi ölçüt alınarak yapılması, kültür endüstrisinin pazarlama mantığını açıkça ortaya koymaktadır. Kültür endüstrisi, yetişkinleri, çözümleme ve yargılama yeteneğinden yoksun, duygularıyla karar veren ve kolay kandırılabilir çocuklar gibi yönlendirmek istemektedir. Adorno’nun belirttiği gibi, kültür endüstrisi aslında tüketicisine özen göstermez, tüketicinin ne verilirse almaya hazır olmasını ister. Bu uğurda psikanalitik süreçleri araçsallaştırır ve kıskanma, haset, taklit, özenme, haz gibi duyguları kışkırtarak insanları tüketim için motive eder.

Adorno ve Horkheimer’in *Aydınlanmanın Diyalektiği*’nde tanımladıkları şekilde, “doğa üzerinde teknik hakimiyet” ve “kitlelerin aldanması” olarak Aydınlanma aslında miti yeniden üretmiş ve bilincin gelişimine engel olan bir aygıt dönüşmüştür. Kültür endüstrisi, insanların, kapitalizmin üretici güçlerinin izin verdiği kadar “aydınlanma”sını ve tüketmelerinin önündeki engellerin kalkması ölçüsünde özgürleşmesini sağlar.

Adorno ve Horkheimer, kültür endüstrisi kavramıyla geç kapitalizmin popüler kültür boyutuyla ilgili temelli bir eleştiri geliştirirler. Bu eleştiri, Marx'ın erken kapitalizmin eleştirisine bir katkı niteliğindedir. Günümüzde bireyin sadece çalışma zamanı değil, onunla beraber boş zamanı da denetlenmekte ve disipline edilmektedir. Boş zamanında nasıl eğleneceği, nasıl tüketiceği ve diğer faaliyetleri önceden belirlenerek, bireyin sisteme yabancılaşması engellenmeye çalışılmakta ve sistemle uyumlu halde bireyin hayatı bütünleştirilmektedir. Böylece modern birey çalışma zamanının dışında da teslim alınmaktadır.

Günümüzde kültür endüstrisinin, ideolojik işlevinin yanında ekonomik işlevi daha bir önem kazanmıştır. Küreselleşme sürecinde kentler özerkleşip, ülke ve dünya ekonomilerinde yeni roller üstlenirken kültürel yaratıcılığın da önemi artmıştır. Çünkü kültürel yaratıcılık kente farklı bir dinamik katmakta ve ekonomik büyüme açısından yeni olanaklar yaratmaktadır.⁹⁶ Artık kentler ekonomik kalkınma için kültür endüstrisini kullanmaktadır. Kültür endüstrileri kentte istihdam yaratmakta ve kenti yenileyen ve dönüştüren önemli bir araç olmaktadır. Kültür endüstrileri ekonomik, sosyal ve kültürel yapıda değişimlere neden olmaktadır. Kültür ve ekonomi arasında yeni bir ilişki başlamıştır.

Kültür endüstrisi kavramı, sosyal bilim içinde kültür eleştirisi bağlamında kullanımı dışında, hükümetlerin yerel yönetim politikaları bağlamında da kullanılmaya başlamıştır. Bu şekilde kullanımı, ilk kez, İngiltere'de 1980'lerde Büyük Londra Konseyi'nde olmuştur. Burada kamu yatırımları dışında zenginlik ve istihdam yaratıcı kültürel faaliyetlerle ilgili olarak kullanılmıştır. Kültür endüstrilerinin iki aşaması vardır: Birincisi, yeni bir ekonomik alan yaratarak kalkınmaya katkı yapmaktır. İkincisi, küresel sistemde rekabet eden ülkelere prestij kazandıracak diplomatik bir işlevi olmasıdır. Kültür endüstrileri, öncelikle ekonomik önemini kültürel değer ve sembol üretiminden alan bir özelliğe haizdir. Genel olarak kültür endüstrileri, medya, sinema, tv, yayıncılık, müzik, tasarım, mimarlık, yeni medya, geleneksel

⁹⁶ Sybren van den Busken, "Creative Hot-Spots by Urban Diversity", 41st ISOCARP Congress, www.isocarp.net, 2005

sanatlar, görsel sanatlar, gösteri sanatları, tiyatro, performanslar, edebiyat, müzeler, sergiler vd. faaliyetler gibi sanatlar ve eğlenceleri kapsar.⁹⁷

ABD Kongresi, 2005'te derlediği "Yaratıcılık Endüstrileri" raporunda yedinci sanattan edebiyata, müzecilikten müziğe, mimarıktan dansa uzayan geniş bir alanda kültür faaliyetlerinin iktisadi etkisini tartıp, yarının "yaratıcılık işçileri" ile "yaratıcılık tüketicileri"nin yetiştirilebilmesi için ilkokuldan başlayarak sanat eğitiminin gereğine vurgu yapmıştır.⁹⁸ Kültür endüstrilerinin öneminin artması tüketim toplumu olgusuyla doğrudan ilişkilidir. Üst ve orta sınıftan insanların boş zaman sürelerinin artması, eğitim ve kültür düzeyinin yükselmesi ve belki en önemlisi harcanacak paranın çoğalması ve bu yolla tüketimin prestij arttırıcı hale gelmesi eğlence ve kültür ürünlerine talebi artırmaktadır.

Birkaç yıldır kültürel faaliyetler sadece prestij ile medeniyet gibi manevi değerler adına yapılmaktadır. Müze gibi kültür komplekslerinin bir takım maddi işlevleri de vardır. Artık hükümetlerin kalkınma programlarında, neo-liberalizmin gerekleri uyarınca, devlet destekli girişimcilerin ve özel sektörün yatırım yapması teşvik edilen kültür endüstrilerinden söz edilmektedir. AB'nin bir kültür politikası olmakla beraber bir kentsel dönüşüm politikası haline gelen Avrupa Kültür Başkenti programının da gösterdiği gibi, büyük ya da küçük tüm kentler için kültürel etkinlikler sadece prestij açısından değil ekonomi açısından da önemlidir. Festivaller, fuarlar, kongreler, sergiler vb. kültür faaliyetleri kentler için önemli bir gelir kaynağıdır.

Kültür endüstrisinin dinamiğini entelektüeller ve sanatçı girişimciler oluşturur ve bu endüstriyi işleten şirketler kültürel sermayenin büyümesini sağlarlar. Kültür endüstrileri, yaratıcılık sektörlerinde çalışan insanların teknolojik ve inovatif sektörlerde çalışan insanlarla ilişkileri ve ortaklıkları üzerine kuruludur ve kültürel ürünlerin pazarlanabilir hale gelmesini sağlayarak ekonomik değer üretmeye çalışırlar. 1980'lerden itibaren ABD'de şirketler kültürel alanda yatırımlarını artırarak sanatsal faaliyetlere sponsorluk yapmaya başlamışlardır. Sanat sponsorlukları

⁹⁷ Justin O'Connor, "The Definition of 'Cultural Industries'", www.pedrobendassolli.com

⁹⁸ Gündüz Vassaf, "Kültür Endüstrileri ve Aydınlar", Radikal Gazetesi, 24 Temmuz 2005

şirketlerin markalaşma süreçlerinde etkili olduğu gibi, markalarına prestij de kazandırmaktadır. Şirketler sadece ürünlerinin pazarlanması için değil, güncel politik ve sosyal meseleler hakkında bir görüş beyan etmek için de sanata yatırım yapmaktadır. Ayrıca şirketler sanatsal faaliyetlere destek olarak, endüstriyel ve ticari yatırımlarının dünya üzerinde (iklim değişimi, doğal kaynakların azalması, yoksulluk vb.) yaptığı tahribatın üzerini örtecek şekilde, insanlığın manevi değerlerinin ve evrensel medeniyetin gelişmesine katkı yapıyormuş gibi bir sanat hamisi ve sosyal sorumluluk sahibi gibi görünme imajı üretmektedirler.

Sanat sponsorluğu, genellikle uluslararası alanda rekabet edebilen büyük şirketlerin üstlendiği bir yatırımdır. Bu şirketlerin sahipleri ve yöneticileri, öncelikle, bu yatırımla toplum içinde seçkin konumlarını tahkim ederler. Pierre Bourdieu'nun *Distinction* kitabında gösterdiği gibi, sermaye sahipleri sanata sponsorluk yaparak toplumda maddi üstünlüklerine koşut olarak kendilerine manevi olarak da bir paye, üstünlük, seçkinlik atfederler. Bu bakımdan sponsorluk aracılığıyla kültür endüstrilerine yatırım yapmak, hem ekonomik sermayenin kültürel sermayeye dönüşmesiyle toplumda seçkinleşmeyi, hem de bu temayüzden meşruluk olarak toplumdaki kültürel ve sanatsal zevk, beğeni ve tercihler üzerine yargıda bulunmayı ve daha önemlisi yönlendirme yapma gücü ve yetkesini sağlamaktadır.⁹⁹

ABD ve İngiltere'de petrol şirketleri en büyük sanat sponsorlarıdır. BP, İngiltere'de 1990'lardan beri Tate Gallery koleksiyonunun sergilenmesini üstlenmektedir. Şirketler nasıl lobi faaliyetleriyle politika alanında çıkarlarını temsil ediyorlar ve politik süreçlere müdahil olmaya çalışıyorlarsa, sanata sponsor olarak da kültürel alanda çıkarlarını ve tercihlerini temsil etmekte ve bir takım akımları, biçimleri, üslupları öne çıkararak sanatsal üretim süreçlerine müdahil olabilmektedirler.

Bir sanat faaliyetinde genel olarak hedef kitle, politikacılar, yüksek düzey kamu görevlileri, kamuoyunu oluşturan kişiler ve entelektüel insanlardır. Bu yüzden sponsorluğun bir şirketin lobi faaliyeti için önemi büyüktür. Şirketlerin sanat

⁹⁹ Pierre Bourdieu, *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*, tr: Richard Nice, Harvard University Press, 2007

sponsorluğuna bir örnek olarak Hugo Boss ile Guggenheim New York Müzesi arasındaki ortaklığı gösterebiliriz. Hugo Boss müzede düzenlenecek  serginin sponsorluğunu üstlenmiş ve Hugo Boss dl yarışması yapmıştır. Böylece Hugo Boss sanatın küresel kavranışında etkili bir merkez olan New York sanat ortamında yeni fikirleri teşvik edici ve neyin ne çıkacağı konusunda karar verici aktörlere katılma imkanı bulmuştur.

Guggenheim, 1990'lı yıllarda çokuluslu müze olmayı tasarlayan sanat kurumlarının öncüsüdür. Çok uluslu müzeler de çok uluslu şirketler gibi küresel sermaye mantığının bir sonucudur. Guggenheim, kentlerin kendilerini yeniden tanımlarken kültür endüstrisinin nasıl bir işlev göreceğine dair iyi bir örnektir. Bask yönetimi ekonomik krizi açmak ve kentteki gerilemeyi ilerlemeye dönüştürmek için, kent ekonomisini madencilik endüstrisinden çıkarıp kültür endüstrisine dayandırmıştır. Kentin bu yeni tanımının gerekleri uyarınca bir kentsel dönüşüm yaşanmıştır ve sonunda kent "kötü görüntüsünden" kurtulmuş, dünyanın dört bir yerinden ziyaretçi çeken bir kültür merkezi haline gelmiştir.¹⁰⁰

Günümüzde kentler, müze ve galeriler gibi sanat merkezlerini ve moda, sinema, kitap yayıncılığı fuar ve festivalleri gibi diğer kültür endüstrilerini barındırmaları lsnde küresel kültür ve sanat merkezleri olarak öne çıkmaya ve yeni kimlikler edinmeye çalışmaktadırlar. Bu bağlamda kültür endüstrisiyle beraber kültürel sermaye kavramı da önem kazanmaktadır. Bourdieu tarafından sosyal bilimler terminolojisine kazandırılan kültürel sermaye kavramı, ekonomik (finansal ya da endüstriyel) sermaye oluşturmamakla birlikte, sonuçta yine de cretlendirilebilir ve bir dizi dolaylı ya da dolaysız yoldan ekonomik değere tahvil edilebilir olan kültürel kaynaklara işaret etmektedir. Ulusal politika yapıcılarının, yerel yöneticilerin ve özel sermayenin kültüre yatırımları teşvik etmesi ve bu yatırımlara büyük kaynak ayırmaları küreselleşme sürecinde gittikçe şiddetlenen rekabet koşulları içinde kentlerin imajlarının artan önemine duyarlı olmalarından kaynaklanmaktadır.

¹⁰⁰ Chin-tao Wu, Kültürün zelleştirilmesi, ev: Esin Soğancılar, İletişim Yayınları, 2005, s. 446-451

Günümüz Batı toplumlarında kültür endüstrisinin gelişmesi sadece kültür ürünlerine ve sanata ilginin artmasıyla ilgili değildir; aynı zamanda hemen tüm ekonomik faaliyetlerin, meta alışverişi ve tüketiminin gittikçe, reklam, tasarım, sunum ve teşhir gibi, yaygın kültürel imajların dolayımından geçmesiyle ve böylece göstergelerin tüketilmesinin ya da malların simgesel boyutlarının elde edilen tatminin en önemli kaynağı haline gelmesiyle de ilgilidir.¹⁰¹ Bu bağlamda boş zaman tüketimi biçimleri (temalı parklar, AVM'ler, eğlence merkezleri) önem kazanmakta ve yüksek kültür faaliyetlerinin daha geleneksel biçimleri (sergiler ve konserler gibi) daha geniş bir izleyici kitlesine hizmet vermek üzere yenilenmekte ve böylece kutsal alanda yer alan hale sahibi sanat ve kültürlendirici programlar önemlerini yitirerek seyirlik, popüler, zevk verici ve dolaysızca erişilebilir olan öne çıkmaktadır. Bu durumda, yüksek ve popüler kültürel biçimler ve yerlerin arasındaki kalın duvar kalkmakta ve bunlar birbirlerine yaklaşmaktadırlar.

Mevcut kültürel ve boş zaman uğraşlarının kaydettiği genişleme yaşam tarzına sahip olma fikrini beslemektedir. Özellikle gençler, yükseköğrenim görmüş ve üst sınıflara doğru hareketlilik yaşayan toplumsal gruplar bir yaşam tarzına sahip olma ve bu uğurda yaşamın üsluplaştırılmasının takipçisi olma eğilimi göstermektedirler. Bu bağlamda gündelik yaşamın üsluplaştırılması ve estetikleştirilmesi sürecinde görünürlüğün ve teşhirin popülerliği ile tasarım, tarz, bedene yönelik estetik müdahaleler ve plastikleşme, moda imajları bolluğu içeren farklılaşmış ve seçilmiş tüketim malları, boş zaman uğraşları ve diğer kültürel deneyimler dizisinin gelişimi arasında bir iç içe geçme vardır.

Yukarıda değinilen kültürel sermayenin yeni toplumsal alanlarının gelişimi, kültür endüstrisi kapsamında gelişen yaratıcı ve inovatif sektörler ve yeni yükselen statü gruplarının bu alanlardan neşet eden kültür ürünleriyle donanma yönelimleri sonucunda iki boyut öne çıkmaktadır: (i) kent hayatının estetikleştirilmesi, (ii) kent mekânının seçkinleştirilmesi. Şimdi bu iki sürece temel hatlarıyla bakalım.

¹⁰¹ Konuyla ilgili analizler için Jean Baudrillard'ın çalışmalarına bakılabilir: Nesnelere Sistemi, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2010, Tüketim Toplumu, Ayrıntı Yayınları, 1997, Simgesel Değiş tokuş ve Ölüm, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2002, Gösterge Ekonomi Politikası Hakkında Bir Eleştiri, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2009

Küreselleşme sürecinde yeniden işbölümü çerçevesinde dünya kenti olarak kendini tanımlayan bazı büyük kentlerin sanayisizleşmesi ve tüketim merkezlerine dönüşmesi, mekânlardaki değişimin yoğunlaşarak birikimini, kodların harmanlanmasını, yüksek ve popüler kültürün kaynaşmasını, postmodern hayat tarzları doğrultusunda bir dönüşümü gerektirmektedir. Bu dönüşüm kültürün büyük kentlerde daha fazla önem kazanmasını ve bu durumu doğuran özgül gruplar (kültür yöneticileri ve sanatçılar, ekonomi uzmanları ve politika yapımcıları) arasında karşılıklı bağımlılıkları ve çatışmaları gerçekleştirmektedir.

Son yıllarda kültür endüstrilerinin kentlerin ekonomileri açısından taşıdığı değer ve kültürel kurumların, kültürel faaliyetlerin varlığının ve kentlerin kültürel imajlarının, dokusunun ve yaşanan mekânlarının yenilenmesi ve dönüştürülmesi konularına gittikçe daha fazla önem verilmektedir. Farklı sanat dalları ve kültürel kurumlar tarafından üretilen basılı yayın, müzik kayıtları, sanatsal sergiler, televizyon yayıncılığı ve turizm gibi kültür endüstrilerinin ulusal ve yerel ekonomilerde yeni gelir kaynakları ve istihdam alanları açmak bakımından taşıdığı potansiyelin farkedilmesi, günümüzün modern toplumlarında simgesel malların üretim ve tüketiminde görülen genel artışla birlikte olmuştur. Burada Pierre Bourdieu tarafından geliştirilmiş olan “kültürel sermaye”¹⁰² kavramına gönderme yapmak isabetli olacaktır. Bourdieu kültürel sermayenin üç biçimine işaret eder: cisimleşmiş (sunum, diksiyon, güzellik vb. bireyle ilgili) kültürel sermaye, nesnelleşmiş (sanat yapıtları, kitaplar, tasarım ürünleri, mimari yapılar vb.) kültürel sermaye, kurumsallaşmış (üniversiteler, müzeler, AVM’ler vb.) kültürel sermayeler. Kentler açısından bakıldığında nesnelleşmiş ve kurumsallaşmış kültürel sermayeler öne çıkmaktadır. Kültürel sermaye, bir kentin diğer kentler arasında ya da bir semtin diğer semtler arasında seçkinleşerek kendini yukarı taşımalarını sağlayabilir. Nitekim, kültürel sermayeleri bakımından sahip oldukları itibarla Floransa, Roma ve Paris kentlerin kendi içindeki hiyerarşik sıralamasında üst sıralara yerleşebilmişlerdir. Ayrıca popüler kültür ve kitlesele sanatlar (müzik, sinema, dans vd.) gibi kültürel

¹⁰² Kültürel sermaye kavramı ile ilgili olarak bkz. Loic Wacquant, “Pierre Bourdieu”, Key Sociological Thinkers, Ed. Rob Stones, Macmillan Press, 1998, s. 215-229 ve Craig Calhoun, “Bourdieu Sosyolojisinin Ana Hatları”, Ocak ve Zanaat: Pierre Bourdieu Derlemesi, İletişim Yayınları, 2007, s. 77-114

sermaye biçimleri yeni cazibe merkezleri oluşturabilir ve birer itibar kaynağı haline gelerek simgesel hiyerarşiyi tayin edebilirler. Örneğin New Orleans'ın daha önce düşük hayat bölgeleri olarak tanımlanan bazı mahalleleri caz temelli bir yaşam tarzının vurgulanmasıyla seçkinleştirilmiş ve yatırımcılar için bir cazibe merkezi haline getirilmiştir.¹⁰³

Seçkinleşme doğrultusundaki kentsel dönüşüm, sadece Batılı kültürel beğeni yargısı ölçütlerine göre değil, modernleşme sürecinde dışlanan eski, öteki ve egzotik olanın yeniden içeri davet edildiği kozmopolit ve çokkültürlü bir anlayışa göre de gerçekleşmektedir. Bu bağlamda, günümüzdeki dönüşüm, uzun süredir savunulagelen, modern planlanmış ve Batılı simgelerle donatılmış bir kent manzarasından, farklılık ve çeşitliliğin uyumsuz biraradalığına hoş görüyle bakıldığı bir mekânsal kolaja doğrudur. Yeni hizmet, enformasyon ve yüksek teknoloji sektörlerine yatırım yapanlar, kentlerin bu postmodern durumunu ve kültürel sermayesinin zenginliğini desteklemekte ve liman, tersane, kent içi endüstri bölgeleri ve çöküntü alanlarını seçkinleştirme yoluyla dönüştürme stratejileriyle yeni rant alanları oluşturmaktadır. Şiddetlenmiş rekabetten ve piyasa güçlerinin yatırım ve sermaye akışı amacıyla liberalleştirilmesinden oluşan küresel koşullar altında kentler daha girişimci bir nitelik kazanmış, ürettikleri imajların yerel ekonomi yararına yeni iş alanlarını teşvik edici etkisini fark etmişlerdir. Yerel ve ülkesel yöneticiler kentlerin sermayeyi çeken birer yem haline gelebilmesi için kültürü seferber etmenin gerekliliğine aymışlardır. Örneğin, 1970'li yılların başında Seattle kültürel ve sanatsal altyapıyı genişletmek üzere yatırım yapılması için lobi faaliyetlerinde bulunan iş dünyasının yöneticilerini bir araya getirerek kitlesel işsizlik sorununa çözüm bulmaya çalışmıştır. Ama sonuç seçkinleşme ve kültür endüstrisi üzerinde yükselen hizmet sektörüne düşük ücretli insan kaynağı üretmekten başka bir şeye karşılık gelmemiştir.¹⁰⁴

¹⁰³ Ali Esad Göksel, "New Orleans ve Caz", Habertürk, 14 Mart 2015

¹⁰⁴ Research & Destroy Kolektifi, "Toprak ve Özgürlük: Kentsel Dönüşümün Ekonomi Politikası", e-skop, 23 Temmuz 2014

Küresel kent ya da dünya kenti olmak, kentsel mekânların yeni orta sınıfın insanları tarafından kolonize edilerek seçkinleştirilmesini ve turizm ve kültürel tüketim bölgeleri olarak yeniden üretmek üzere sanayisizleştirilmesini gerektirmektedir. Dolayısıyla önceleri bu bölgelerde ikamet eden işçi sınıfı ve diğer fakir insanlar buralardan dışlanmakta ve tehcir edilmektedir. Bunun ilk örneklerinden biri, iri bloklar şeklindeki işçi sınıfı barınma yapılarının yıkıldığı ve yuppi piyasası için tekrar üretildiği bir yer olan Londra'daki Battersea'dır. Burada yeni sakinler alt sınıftan komşularından rahatsız olmamaları için güvenlik çitleri ve güvenlik görevlileri tarafından korumaya alınmıştır. Üst ve orta sınıfların kentin merkezi bölgelerine geri dönmelerinden dolayı artan mekânsal ayrışma süreci, işsizler, fakirler, göçmenler, alt kültürel gruplar ve diğer "tehlikeli topluluklar"la herhangi bir temasa imkan vermeyecek şekilde ayrılmış ve özelleştirilmiş steril mekânlar barındıran rezidanslar, siteler ve seçkinleşmiş mahallelerle temsil edilmektedir.¹⁰⁵

Seçkinleştirme sürecinin dünyada bilinen ilk örneklerinden biri de New York'taki SoHo bölgesidir. SoHo bir sanatçılar kolonisi olarak yaratılmış ve sanatçıların hayat tarzlarına özgü renk ve kokuların mekâna sirayet etmesiyle bir cazibe merkezi haline gelmiş, yeni orta sınıftan insanların buraya taşınmasıyla seçkinleşme süreci tamamlanmıştır.¹⁰⁶ Bu süreç, sanatın savaş sonrasında ekonomi-politik ve diplomatik işlevi ve bir yatırım değeri kazanmasıyla uygulamaya konan kültürel politik programla ilişkilidir. Bu süreç, ayrıca sanatçıların ve bunlara yakın mesleklerin statüsünde gerçekleşen yükselmeye de ilişkilidir; öyle ki diğer toplumsal gruplar kendilerini sanatçılara ait hayat tarzlarıyla ilişkilendirme yönünde bir eğilim göstermektedir. Dahası bu süreç, kent yönetimlerinin bu tarz dönüşümleri yani seçkinleştirmeyi teşvik ederek sanayisizleşmenin olumsuz etkilerini telafi etmek üzere kültür endüstrisini geliştirmek ve kültürel sermayeyi zenginleştirmek yönünde geliştirdikleri politikalarla da ilişkilidir. Savaş sonrası dönemde New York, modern sanatın merkezi olarak Paris'in yerini almış ve sanatçı, galeri, müze ve diğer sanat mekânlarının sayısında hızlı bir artış yaşanmıştır.¹⁰⁷ Ulusal ve yerel yöneticiler ile

¹⁰⁵ İhsan Bilgin, *Londra: Metropol ve Mimarlık*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009

¹⁰⁶ François Weil, *New York: Bir Kent Tarihi*, çev: Nelişah Başaran, Kitap Yayınevi, 2013

¹⁰⁷ Serge Guilbaut, *New York Modern Sanat Düşüncesini Nasıl Çaldı? Çev: Elif Gökteke, Sel Yayınları, 2009*

şirket yöneticileri kültür endüstrisinin toplumsal açıdan da işe yarar olduğunu görmüşlerdir. Dolayısıyla, kültür endüstrisinin ve kültürel sermayenin ekonomik önemi artınca sanata ve kültüre resmi ve sermayesel bakış değişmeye başlamış; yerel yöneticiler, spekülâtörler ve geliştiriciler tarafından kültür ve sanat, düşük rant getirisi olan virane bölgelerin seçkinleştirilmesinde işlevsel birer araç olarak görülmeye başlamıştır.

Seçkinleştirme, kaba hatlarıyla, büyük kentlerde mekân dokusunun ve halkın gündelik hayatının üsluplaştırılması ve estetikleştirilmesi, yeni tüketim ve boş zaman ortamlarının oluşması, yeni üst ve orta sınıf nüfusun bazısı daha önce nezihken viraneleşmiş ya da tamamen yeniden üretilmiş kent merkezindeki mahallelere taşınması sürecidir. Bu sürecin diğer yönünde, alt sınıf insanların yıllardır yaşadıkları kentsel mekânda yaşama maliyetinin artmasıyla ve hızla dönüşen mekânda yabancılaşmalarıyla dışlanma, taşınmaya zorlanma, mağduriyet vardır.

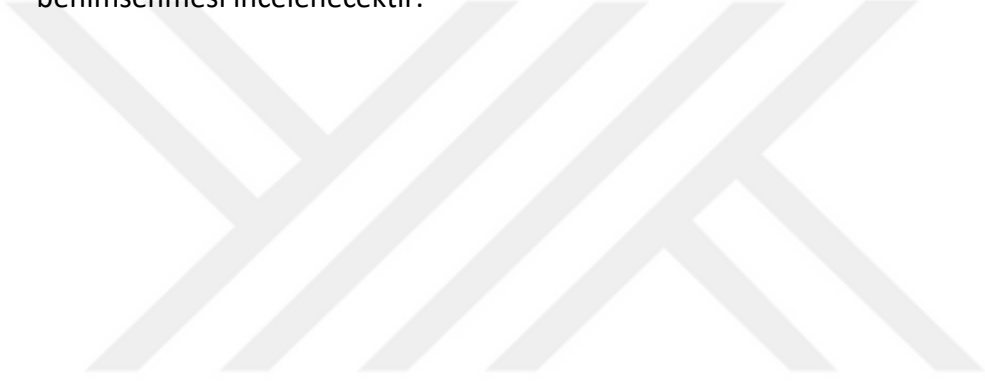
Bugün kapitalist dünyanın büyük kentlerinde farklı sebeplerle kentsel doku bozulmaları yaşayan eski şehir içi bölgelerin tekrar düzenlenmesi “kentsel dönüşüm”, “kentsel yenilenme”, “kentsel koruma” ile “seçkinleştirme” benzeri kavramlar ile isimlendirilmektedir. Bütün bu kavramlar farklı içeriklere sahip olmakla beraber, kentin farklı yerlerinde ve farklı ölçeklerde dönüşüm biçimlerine gönderme yapmaktadır. Bütün bu dönüşüm biçimleri toplumsal yapıyı ve yaşamı da dönüştüren bir etki gücüne sahiptir. Kentsel dönüşüm, kentin mekânsal ve toplumsal gelişimini belirleyen ekonomik, politik ve kültürel olmak üzere birçok değişkenin etkisiyle gerçekleşmektedir. Bu bağlamda, örneğin deprem gibi doğal afet veya olayların kentsel mekân için oluşturduğu riske bağlı tedbirlerin ötesinde, sanayisizleşme veya sanayileşme nedeniyle üretim ilişkilerinin dönüşmesi ve yeni birikim alanlarının ortaya çıkmasıyla mekânın yeniden örgütlenmesi zorunluluğu kentsel dönüşümün içeriğini ve kapsamını belirlemektedir. Bu yüzden kentsel dönüşüm nedenleri ve sonuçları itibarıyla, küreselleşme ve kapitalist yeniden yapılanma süreçleriyle ilişkili olarak ele alınması gereken bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Batı'da 1960'lı yılları takip eden on beş yıllık zaman diliminde geliştirilen kentsel dönüşüm projeleri, dönüşüm sürecinde mekânsal etmenlere olduğu kadar sosyal etmenlere de önem verilmesi gerektiğinin bir kanıtı olmuştur. Böylelikle mekânsal ve sosyal parametrelerin kentsel dönüşüm planlaması ve uygulamasında eşzamanlı olarak ele alınması gerektiği görüşünün çoğunluk tarafından kabul görmesini sağlamıştır. Bu sebeple büyük önem teşkil etmektedir. Bir diğer yandan da, şehir merkezleri ile düşük gelir seviyeli muhitlerin restore edilmesi ile daha sağlıklı hale getirmesi, merkezi yönetimin birincil önem verdiği politik meselelerden birine dönüşmüştür.1980'li yıllarda geliştirilen kentsel dönüşüm projelerinde sıklıkla kentsel rekonstrüksiyon politikası izlenmiştir. Projeler; şehirlerde kullanım dışı ve terk edilmiş olan, çöküntü alanlarının, iktisadi diriltme sağlayacak kar getirebilir mekânlara dönüşümünü hedeflemiştir. Toplumsal gelişmeden çok 'kalkınma'yı gözetken bu projeler, geniş alanlara yayılan ve kente ait birçok fonksiyonun aynı anda karşılanmaya çalışıldığı büyük projelerdir, kentsel alan büyük ölçüde proje bazlı planlanmaktadır.1990 sonrasında kentsel dönüşüm alanına karşı tutumlarda değişiklikler gözlenmiştir. 1980'li yıllarda kentsel dönüşüme uğrayan alanın fiziki ve iktisadi ölçütleri üzerinde durulurken; 1990'lı yıllarda alanın fiziksel ve iktisadi ölçütlerinin yanında sosyal ölçütlere de yer verilmiştir. Dahası, bu dönemde kentsel dönüşümden elde edilecek olası en yüksek dereceli toplum yararına, ancak ve ancak kentsel canlandırma projelerinin yasal, kurumsal, örgütlenme, izleme ve değerlendirme süreçlerinin bütünlüklü bir tavırla değerlendirilmesiyle ulaşılabileceği fikri benimsenmiştir. 1990'lı yıllarda şehirleri ulus-ötesi ekonomi kapsamında birbiriyle yarışa sürükleyen rekabetin coğrafi boyutu olmuştur. Kentler arası rekabet yalnızca küresel sermaye yatırımlarını cezbetmek veya endüstriyi artırmak ile gerçekleşmemektedir. Bu şehirlerin finans ve hizmet sektörleri başta olmak üzere yönetim ve uygulama merkezleri ve bunların faaliyetlerine bağlı olarak konut ve turistik rotalar olarak piyasaya sunumu ile de gerçekleşmektedir.¹⁰⁸

¹⁰⁸ Geniş bir tartışma için bkz. Binnur Öktem Ünsal ve Asuman Türkün, "Neoliberal Kentsel Dönüşüm: Kentsel Alanlar Sınıfsal Tahliye, Yoksullaşma ve Mülksüzleşme", *Mülk, Mahal İnsan: İstanbul'da Kentsel Dönüşüm* iç., der. Asuman Türkün, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2014, s.17-42.

Türkiye’de de 80’li yıllarda başlayan küreselleşme etkileri, öncelikle küresel kent söylemiyle kentler üzerinde görülmeye başlayarak, bu politik söylem aracılığıyla, mekanın büyük projelerle inşa edilme süreci 2000’li yılları bulmuştur.

Buraya kadar kentleşme, küreselleşme, kentsel mekân üretiminin dinamikleri, kentsel dönüşüm ve seçkinleştirme gibi konu ve sorunları teorik düzlemde ele alarak İstanbul’un küresel kent söylemi içinde yeniden konulandırılmasına dair süreci açıklama üzere bir kavramsal harita oluşturulmaya çalışıldı. Bundan sonraki bölümde bu düşünsel ve kavramsal araçlarla İstanbul’un küreselleşme sürecine dahil olması ve küresel kent söyleminin yerel düzeyde kurucu bir fikir olarak benimsenmesi incelenecektir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KÜRESEL KENT SÖYLEMİ VE İSTANBUL

1980 sonrası kentleşme literatüründe küreselleşme ve küresel kent söylemi hakim temalar arasına girdi. Küresel kent ve dünya kenti söylemi, kent mekânlarının birer temsil ve vitrin olarak politik amaçlarla öne çıkmasıyla birlikte gittikçe daha fazla yönetici sınıfların lügati içine girdi. Bunlar arasında İstanbul da hızla bu tartışmanın konusu olan şehirler içinde yerini aldı. İstanbul'un bu yeni konumlanması, şehrin tarihsel ve kültürel olarak kendini gördüğü yere dair düşünce ve algıları da yerinden etti. Küresel şehir olarak İstanbul fikri, kapitalizmin yeni kültürü¹⁰⁹ ve girişimci bir şehir paradigması çerçeveleriyle uyumlu bir söylem olarak hızla öne çıktı. Siyasilerden, profesyonellere kadar çeşitli alanlardan insanlar için İstanbul'u küresel şehirler arasında konumlandırın sınıflamalar hızla kullanıma sokuldu. Bu bağlamda küreselleşme ve küresel şehir söylemi, hem büyük ölçekli kent yatırım programlarını hem de yeni bir yönetim dilini devreye sokan bir işlev üstlendi.

Bu açıdan bakıldığında küreselleşme süreç ve söyleminin ekonomik, politik ve sosyal etkilerine paralel olarak kent mekânının temsili ve inşası üzerinde de etkileri olmaktadır. "Küresel kent" ve/veya "dünya kenti" küreselleşme ile beraber ortaya çıkan mekânsal kategoriler olarak yeni neoliberal kapitalizmin yönetim ve denetim üsleridir. Küresel kent kavramının, kentin küresel iktisadi rolü üzerinden tanımlanması ile küresel sermayenin çekilmesine dönük siyasi yaklaşımların takip edilmesi durumunda bu niteliğin kazanılabileceğine yönelik iddialar, gelişmekte olan ülkelerin önemli kentlerinin küresel kent tanımı içine girebilmek için yeni bir yerel politik dil üretmelerini tetiklemiştir.

İstanbul da bu rekabete dahil olmuş ve 1980'lerden bu yana kentin politikaları ve planlama kararları bu çerçevede çizilmiştir. İstanbul, aynı yarıştaki birçok diğer kent gibi, hem mekânsal yapısında hem de altyapısında hızlı bir dönüşüm yaşamaktadır. Bu bölümde İstanbul'un mekânsal yapısının son dönemde yaşadığı dönüşümün

¹⁰⁹ Richard Sennet, *Kapitalizmin Yeni Kültürü*, çev. Aylin Onca, Ayrıntı Yayınları, 2011.

arkasındaki dinamikler ve küreselleşmenin bu dönüşümdeki rolü ele alınacaktır. Ayrıca, İstanbul'da küresel kent hedefinin kentsel politikaları nasıl biçimlendirdiği ve küresel kent liginde yer alabilmek için bir kentin sahip olması gereken altyapı hazırlıklarının kent politikalarını ve planlama kararlarını nasıl etkilediği ortaya konmaya çalışılacaktır.

3.1. Küresel İstanbul'un Oluşumunda Göç Hareketleri

Çok sayıda gelişmekte olan ülkede bir küresel kent ya da dünya kenti üretme hedefi verimli bir politik araçtır. Bir çok ulusal hükümet ve metropol belediyesi 1990'lı yılların ortalarından beri şehirlerini küresel kente dönüştürme hedefiyle birbirleri ile benzer politikalar üretiyor, küreselleşme sürecinde kentsel mekânın yeniden yapılanmasına ilişkin bir dizi proje geliştiriyorlar. Çünkü yeni küresel kapitalizm, sıfırdan bir mekânsal düzenleme çerçevesinde yapılanmakta ve denetlenmektedir. Küresel kent paradigması, bunların arasında en göze çarpan mekânsal organizasyondur.

Bir tarihçi olmanın yanında, bir dünya sistemi teorisyeni olan Braudel'e göre "dünya kenti", içinde bulunduğu ekonomik sisteme hakim olan kenttir. Bu tanıma göre, 17. yüzyılın Hollanda'sında Amsterdam, 19. yüzyılın Britanya'sında Londra ve 20. yüzyılın Amerika'sında New York dünya kentidir.¹¹⁰ Bugün ise, dünya kenti yeni küresel kapitalizmin tayin ettiği işbölümüne göre işlevi olan bir merkezdir; dolayısıyla dünya kenti, yeni küresel kapitalist sistemle doğrudan bağlantılıdır. Dünya kenti, küresel ekonominin denetim, yönetim ve organizasyon merkezidir. Ayrıca, bu kentler küresel kapitalin yoğunlaşması ile birikimin olduğu yerlerdir. Yerel, milli ve küresel ekonomiler bu kentler içinde birbirine eklenirler. Küresel ulaşım, iletişim ve haberlerin; bilginin ve kültürün üretilip yayıldığı dünya kentleri önemli ideolojik ve söylemsel işlevleri de yerine getirirler. Özetle, dünya kenti veya küresel kent, yeni bir küresel ekonominin doğuşunun neticesi olarak ortaya çıkar.

¹¹⁰ Fernand Braudel, *Perspective of the World: Civilization and Capitalism 3, 15th-18th Century*, California University Press, 1992

Manuel Castells küreselleşmenin, özellikle 1980 sonrasında enformasyon ve iletişim teknolojilerindeki ilerleme ile mümkün olduğunu ve teknolojik enformasyon devriminin büyük yapısal dönüşümlerin omurgası olduğunu belirtirken¹¹¹, Saskia Sassen iletişim ve enformasyon teknolojilerinin küresel ekonominin ortaya çıkışını mümkün kıldığını ifade etmektedir.¹¹² Teknolojideki büyük ilerlemeler bilgi ve yatırım akışkanlıkları ile sermayenin yatırım yapmak için yer seçeneklerini artırmıştır. Küreselleşmeyi yeni kılan olgu, asıl olarak, ticarete konu olan mal ve hizmetlerin çeşitliliğinin artması, uluslararası ticarete daha fazla ülkenin rol alması, finansal piyasaların genişleyen rolüdür. Uluslararası ticaret ve yatırım tarihte 1970'lerden beri ilk kez bu kadar çok artmıştır. Küresel ekonominin yeni örgütlenmesi, endüstrinin başta gelişmiş ülkelerden gelişmekte olan ülkelere olmak üzere gerçekleşen transferi şeklinde sanayisizleşme, mali işlemler ile hizmet sektörlerinin büyümesine ve önem kazanmasına neden olmuştur. Bu durumu takiben, imalatın ve mali piyasaların küresel boyutta yayılmakta olan ağının denetim ile merkezi yönetim ihtiyacı, küresel kentleri ortaya çıkarmıştır.¹¹³

Küresel kentlerin küresel ekonomi ile bütünleşme yöntem ve dereceleri küresel kentler arasında hiyerarşik bir düzenin kurulmasını sağlamıştır. Farklı ölçütlere dayanan farklı kent hiyerarşileri oluşmuştur. Bu ölçütlerden biri, büyük şirketlerin genel merkezlerinin, uluslararası banka ve stratejik şirket servislerinin varlığıdır. Diğer ölçütler, büyük bir finansal merkezin varlığı, ulusötesi şirketlerin genel merkezleri ve uluslararası kuruluşların burada yer seçmesi, ticari hizmetler sektörünün hızla gelişmesi, önemli imalat sektörü merkezi olmak, önemli ulaşım noktasında olmak ve nüfusun büyüklüğüdür. Sassen, dünya kenti olma kriterleri olarak uzmanlaşmış hizmet sektörü ve finansal araçların üretimi ve uluslararası yatırım, mal ve finans piyasalarının varlığını göstermektedir.¹¹⁴

¹¹¹ Manuel Castells, "European Cities, the Informational Society and the Global Economy", *New Left Review*, sayı 204, 1994, s. 18-32.

¹¹² Saskia Sassen, *Cities in a World Economy*, Thousand Oaks, Fine Forge Press, 1994

¹¹³ Saskia Sassen, *The Global City: New York, London, Tokyo*, Princeton University Press, 1991, s. 63

¹¹⁴ Saskia Sassen, a.g.e. s. 92

Küresel kentler, diğer yandan, hizmet ve enformel sektörlerdeki büyüme ve imalat sektöründeki küçülme ile tanımlanır. İmalat sektöründeki küçülmeye karşın, Ar-Ge, teknolojik buluş ve inovasyon küresel kentleri önemli kılan temel özelliklerdir. Yeni sektörlerin yükselmesi, imalat sektöründeki düşüş ve teknolojik araştırma geliştirme yatırımları, küresel kentlerin istihdam yapısını ve emek piyasasını değiştirmiştir. Bir yandan profesyonel mesleklerin sayısı, diğer yandan yüksek oranda niteliksiz işgücü talep eden işler artmıştır. Küresel kentler, hizmet sektöründe az vasıflı işgücüne dayalı işlerin artmasına koşut olarak büyük ölçüde göçün yönlendiği çekim merkezleri olmuşlardır. Bu durum mekânsal ve sosyal kutuplaşmanın yeni biçimlerini ortaya çıkartmaktadır. Küresel şehirlerin en temel özelliklerinden biri ulusal ve ulus aşırı bir göç varış merkezi olmalarıdır.

Tüm dünya kentleri gibi İstanbul da tarih boyunca bir göç kenti olmuştur; ancak bugün İstanbul ve İstanbullular için göç ve yeni göçmen olgusu hem tahammül sınırını hem de emilebilme sınırını çoktan aşmış durumdadır. Ancak, İstanbul bir küresel kent olacaksa bir göç kenti olmaya da devam edecektir; kentin başta altyapı ve istihdam olmak üzere tüm sorunlarının göçün durdurulması ve hatta geriye göçle çözülebileceği tabii ki düşünülemez.

Gündelik hayatın hızlı ritmi içinde gündeme gelmeyen göç meselesi, aslında kent yöneticilerinin kısa vadede çözemediği sorunlar gündeme geldiğinde temel bir sorun olarak sunulur. Ulaşım, sağlık, altyapı gibi alanlardaki müzmin kent sorunları bu tür anlarda kamuoyu tarafından göçün kaçınılmaz olumsuz sonuçları olarak ele alınmaktadır. Bazı kent sakinlerinin veya gruplarının kentin toplumsal-kamusal yaşamına istenen biçimde katılmayı göçmenlerin kent kültürüne yabancı bir yaşam sürme ısrar ve direnciyle açıklanmaktadır. Sonuçta yerleşik yaşam kültürüne, kentin normlarına ve yaşam pratiklerine yabancı, duyarsız, kentin müzmin sorunlarını daha da ağırlaştıran, yaşam kalitesini düşüren, çok düşük bir ücret düzeyine razı olarak yerli nüfusun istihdam ve gelir kaybına yol açan, dolayısıyla neredeyse nefret söylemine konu olacak kadar tüm sorunların kaynağı olarak görülen bir göçmen profili söylemi yaratılır. Göç olmasa tüm sorunlardan arınmış, refah düzeyi ve yaşam kalitesi daha yüksek bir kentte yaşanacağı sanılmaktadır. Halbuki göçler küresel

kentlere sağladığı ucuz emek arzıyla diğer kentler karşısındaki en önemli avantaj sağlayıcı faktördür.

1990-2000 döneminde küreselleşme sürecinin hız kazanması ulusal istihdam yapısı üzerinde önemli ölçüde etkili olmuştur. Balkanlar ve Karadeniz havzasında yıllar önce yitirdiği ekonomik etkinliğe yeniden kavuşan ve önemli bir havayolu transit merkezine dönüşen İstanbul, sanayi kenti kimliğinden hızla uzaklaşarak bir küresel kent kimliği kazanmaya başlamıştır. 1990-2000 döneminde özelleştirme ve sanayisizleşme nedeniyle hızla üretim sektöründen çekilen İstanbul, giderek üretici hizmetlerde uzmanlaşan bir küresel kente dönüşmüştür; üretici hizmetlerde uzmanlaşma ve buna bağlı beyaz yakalı istihdam artışı nedeniyle 2000’li yıllarda imalat sanayiine daha uzak, üretici hizmetlere daha yakın bir konuma yerleşmiştir. Ancak, üretici hizmetlerde uzmanlaşması ve sanayisizleşme İstanbul çevresinin sanayi istihdamını büyük ölçüde artırmıştır; başka bir deyişle, İstanbul’un yitirdiği sanayiler ve sanayi istihdamı fazla uzağa gitmemiş, İstanbul’un sanayisizleşmesi Marmara bölgesi illerinde sanayi istihdamının hızla artışına neden olmuştur. Artan bölgesel önemi sonucu İstanbul’un üretici hizmetlerde ve kültür endüstrilerinde uzmanlaşıp hızla sanayisizleşmesi, yakın çevresinde gelişen ve şekillenen kentsel bölgenin hızla sanayileşmesine yol açmıştır. Yani İstanbul artık daha çok beyaz yakalı istihdamı üretirken, İstanbul’un yakın çevresindeki illerde mavi yakalı istihdamı artmıştır. Bu durum göç ve yeni istihdam hareketindeki nüfusun niteliğinde önemli bir değişime işaret eder.¹¹⁵

Öyleyse, İstanbul ve çevresindeki yeni göç hareketlerini İstanbul’un küreselleşmesinin stratejik bileşenleri olarak okumak ve yorumlamak gerekmektedir. Küreselleşmenin nimetlerinden yararlanmayı doğal karşılayan paydaşlar, sürecin toplumsal yaşamdaki bedeli ve yol açtığı kentsel sorunlarla yüzleşmek konusunda sorumluluğu birbirlerine atmaktadırlar. Tüm küresel kentler gibi İstanbul’da da göç hareketleri kentte gündelik yaşamı hiç kuşkusuz

¹¹⁵ Deniz Göktürk, Levent Soysal ve Piek Türel, “İstanbul Nereye?: Avrupa’nın Kültür Başkenti Olmak...” *İstanbul Nereye? Küresel Kent, Kültür, Avrupa* içinde, Haz. Deniz Göktürk vd., İstanbul: Metis Yayınları, 2011, s. 15-47.

zorlaştırmakta, konut mekânlarının düzensizliği altyapı hizmetleri üzerinde olumsuz etkiler yapmaktadır. Ama göç, küresel kentin ayrılmaz bir parçasıdır; öyleyse sorunun çözümü yine küreselleşme sürecinin dinamiklerinde aranmalı; nüfusun artışına bağlı olarak kentsel mekân genişletilmeli ve istahdama bağlı olarak değişen nüfusun niteliğine bağlı olarak kentsel mekân ve altyapı yeniden düzenlenmelidir.

3.2. Küreselleşme Sürecinde İstanbul

Küresel kentler ile ait oldukları ülkelerdeki diğer kentler arasında büyük bir eşitsizlik vardır. Ekonomik faaliyetlerin yeni küresel biçimleri ulus-devlet ile küresel kent arasındaki ilişkiyi sorunlu hale getirir. Küresel kentin yayılıp genişlemesine destek olan dinamiklerin, ulus-devlete etkisi daha az olabilir. Ama yine de ulus-devletlerin küresel ekonomiye katılabilmeleri ve küreselleşmenin imkânlarından yararlanabilmek için bu kentleri bünyelerinde barındırmaları gerekmektedir.

Küreselleşmeyle ekonominin yeni düzeninde özne ulusötesi şirketlerdir ve ekonomik sistem küresel kentlerin aralarında oluşturduğu ağsal örgütlenmeyle yönetilmektedir. Bu yüzden küresel ekonomiye etkili bir katılım için öncelikli olarak yapılması gerekenin küresel kentlerin üretilmesi olduğu kabul edilir. Dünya Bankası küresel ekonomiye eklenenebilen ülkelerin gelişeceği, küresel ekonomiye eklenemeyenlerin ise geri kalacağı telkininde bulunmaktadır. Yeni Dünya Düzeninde bir ülkenin zenginliği sahip olduğu küresel kentler aracılığıyla küresel ekonomideki rolüne göre belirlenmektedir. Bir ülke küresel ekonomiye ne kadar eklenirse ekonomisi de o kadar gelişir. Bunun için de bir kentin küresel kent olarak bir merkezi rolü (finans, turizm, kültür, sanat vd.) olması, yabancı yatırımları ve ulusötesi şirketleri çekecek özelliklerinin olması gerekmektedir.

Küresel bir kentin üretilmesi için öncelikle, büyük altyapı projelerinin üretilmesi ve yabancı yatırımcılara bu projelerin tamamlanması konusunda güvence verilmesi, ikinci olarak kentin imajının yatırımcılara çekici gelecek şekilde yeniden yaratılması gerekmektedir. Hızlı tren, uluslararası büyük havaalanı, fuar alanları, yüksek teknoloji endüstri alanları, yüksek katlı iş merkezleri vs. projeler küresel yatırımcıyı ve diğer küresel akışları çekmek için yapılan altyapı çalışmalarıdır. Küresel kent

olmanın bir başka boyutu da, uluslararası sergiler, festivaller ve konferanslara ev sahipliği yapmaktır.

Öyleyse, küresel kentin dinamiklerini şekillenmesinde en etkin gurplar ulusötesi veya çok uluslu şirket sahibi ve yöneticileri olan sınıftır. Bu sınıfın kültürü kozmopolit, ideolojisi neo-liberalizmdir. Küresel kent ulusötesi sermaye ile ulusal burjuvazi ve ulus-devlet arasında çatışmanın da alanıdır. Çatışma kentin kaynaklarının alt sınıfların konut, eğitim, sağlık, ulaşım ihtiyaçları ile ulusötesi sermayenin altyapı ve yeniden üretim talepleri arasında nasıl dengeli kullanılacağına dairdir. Bu bağlamda küresel kent yeni toplumsal kutuplaşmalara da zemin hazırlamaktadır. Genel ve yerel yöneticiler genellikle kaynakları öncelikli olarak kente küresel sermayeyi çekmek için gerekli yatırımlara yönlendirmek üzere kullanmayı tercih etmektedir; böylece kente çekilen sermaye akışının kentli sınıflara fayda sağlayacağı öngörülmektedir.

Küresel kent olma amacı, 1980'li yılların ilk yarısıyla birlikte İstanbul için hazırlanan kent politikalarına karar verilmesinde hep önemli bir rol oynamış ve kentsel yapının şekillenmesi ve tanımlanmasında referans alınmıştır. Küresel kent bir yandan Türkiye'de ekonomik, sosyal, politik ve mekânsal alanlardaki dönüşümlere dair bir tanım çerçevesi çizerken, diğer yandan bu alanlara dair üretilecek politika önerilerini gerekçelendirmektedir. Son otuz yıl içerisinde İstanbul için birden fazla küresel kent tanımı yapılmış, İstanbul'u küresel kent haline getirmek gayesiyle merkezi ve yerel hükümetlerin çeşitli proje üretmeye yönelik girişimleri olmuştur.

Uluslararası bir finans merkezine sahip olma gerekliliği fikri 1984'ten beri, İstanbul'da yerel yönetimlerce ve genellikle hükümetler tarafından savunulmuştur. Genel ve yerel yönetimler tarafından İstanbul için üretilen finans merkezi projeleri kentin mekânsal yapısını büyük ölçüde değiştirmiştir. Uluslararası bir finans merkezi yaratmayı hedefleyen projelerden Avrupa yakası için olanı, Büyükdere-Maslak aksında, Asya yakası için olanı Altunizade-Kozyatağı/Ataşehir aksındadır.

3.3. İstanbul'da 'Küresel Kent' Söylem ve Politikalarının Gelişimi

Türkiye'de, 1854 yılında ulus aşırı ilişkilerin zorlamasıyla (bölgede yerleşik yabancı misyonların; Osmanlı Rus Savaşı dolayısıyla artan Beyoğlu nüfusunun altyapı ihtiyaçlarının karşılanması için ısrarlarla) başlayan modern belediyeçilik sürecimiz idare tarihimiz açısından büyük bir tecrübe bütünüdür.¹¹⁶ Bizi ilgilendiren kısmıyla ulusal ve ulus aşırı etkileşim ve değişimlerle buna bağlı olarak ortaya çıkan süreçler, sorunlar ve öngörülen fırsatlarla belediyeçilik, İstanbul özelinde, bu süreçlerin yasal olarak tarif edilmiş rutinini sürdüren sorun çözen ve aksiyon alan bir kurum olarak tam da merkezdedir. 1970'lerde başlayıp 1980'li yıllardan sonra hızlanan süreçte, belediyeçilik; tüm dünyada olduğu gibi, İstanbul'da da neoliberal politikaların kentler üzerinden kendisini kurgulamasıyla, ulus devletleri geriletken ve bununla eş zamanlı olarak yükselen, bağımsız olmaktan çıkıp karşılıklı bağımlılıklar üreten kentlerin yönetimine, belediye başkanlarının demokratik süreçleri canlandığı bir anlayışa evrilmiştir.¹¹⁷

Türkiye'nin demokratikleşme sürecine bağlı olarak atama yoluyla çalışan bir sistemden serbest seçimlere doğru evrilen ve zaman içinde darbelerle kesintiye uğrayan bu süreçte; DP sonrası başlayan iç göç, sanayileşme, kentsel nüfusun artışı gibi değişimlerle, sınırlı insan kaynakları ve mali kaynaklarla Ankara merkezli bir değişim mantığı belediyeçilik pratiklerine egemen olmuştur. Ülkedeki ekonomik krizlerle bağlantılı şekilde 1973'ten sonra, toplumsal değişim süreçleri ve sınıf mücadeleleri sertleşmiştir. Ülkenin en eski siyasi partisi CHP'nin sola açılma siyasetini bir gündemle birleştirmesiyle başarılı bir kimlik siyasetiçisi olan Ahmet İsvan %56.1'ini alarak belediye başkanı seçilmiştir.¹¹⁸

İstanbul'un birikmiş sorunlarına meydan okuyucu bir tarzda Ahmet İsvan toplumcu bir siyaset söylemiyle ve popülizme karşı ahlaki kaygıları öne çıkarır bir muhakeme şekliyle bir siyasi profil çizmiştir.¹¹⁹ 1977 seçimlerine gelirken parti içi iktidar

¹¹⁶ Bknz. İlhan Tekeli ve İlber Ortaylı, *Türkiye'de Belediyeçiliğin Evrimi*, Türk İdareciler Derneği Yayını, Bilimsel Araştırma Dizisi 2, 1978, Ankara.

¹¹⁷ Benjamin Barber, *If Mayors Ruled The World*, Yale University Press, 2014.

¹¹⁸ Ahmet İsvan, *Başkent Gölgesinde İstanbul*, İletişim yayınları, 2002, sy. 69

¹¹⁹ Ahmet İsvan, age, sy. 383

kavgaları ve İsvan'a yöneltilen aşırı solcu suçlamaları ile ortaya çıkan yeni siyasi ittifaklar, Ahmet İsvan'ı ön seçimde devre dışı bırakmıştır. "Ulaşılabilir, sözden çok hizmet üreten başkan" sloganıyla Aytekin Kotil öne çıkmış ve 1977 seçimlerini %56 oyla seçimi kazanmıştır.¹²⁰

Bu dönemde Ankara'da ve tüm ülkede başlamış olan toplumsal ve siyasi karmaşadan İstanbul da fazlasıyla payını almıştır ve süreç askeri darbeye doğru seyretmiştir. Darbe sonrasında belediye yönetimi sırasıyla üç generale; Ecmel Kutay, İsmail Hakkı Akansel ve Abdullah Tırtıl'a atama yoluyla verilmiştir. 1982 Anayasası sonrasında ordu kontrolündeki sivilleşme sürecü yeni siyasi aktörleri ortaya çıkarmıştır. Anavatan Partisi hükümetinin güçlü siyasi desteğiyle Bedrettin Dalan en fazla sivrilmiş siyasi aktör olmuştur. "Dalan söylemez yalan", "Haliç'i gözümün mavisini gibi yapacağım", "Başkan Şehrin babasıdır", "İstanbul'a kendimi adadım", "Tarlabaşı'nı yıkar bulvarı açar gerekirse hapis yatarım" sloganları döneme damga vuran söylemlerdir.¹²¹ Karşısındaki rakip sonraki on yıl boyunca önemli bir isim olacak akademisyen Korel Göymen olmuştur. SODEP parti programı ve demokratikleşme ajandası ve genel başkan Erdal İnönü'nün tartışmasız desteğiyle seçime girmiştir. Ancak Bedrettin Dalan seçimleri %49 oyla almış, Göymen'in oyu %27 olmuştur. Göymen "İstanbul'u İstanbullulara rağmen yönetmek mümkün değildir, İstanbul Ankara'dan yönetilemez, Şehrin altyapı sorunları kadar bir kültür ve kimlik sorunu, İstanbul'da doğmayanların entegrasyon sorunları var" görüşlerini öne çıkarmıştır.¹²² Dalan arkasındaki güçlü merkezi hükümet desteği ve genişletilmiş yetkilerle büyükşehir yasasının kendisine söylem açısından sağladığı kolaylıklar ve darbe sonrasında "sükûnet" ortamında beş yıl başkanlık yapmıştır. Gecekondu affı konusu bu seçimin odağında yer almış ve Dalan herkese "tapu tahsis belgesi" verileceğini vaat etmiş, Göymen ise bu vaadin gerçek dışı bir popülist vaat olduğunu iddia etmiştir.¹²³ Korel Göymen ise daha sonra 1994'te Ankara'da başlangıçta kazandığı ilan edilen büyükşehir yönetimini tartışmalı bir itirazla Melih Gökçek'e

¹²⁰ Nebi Miş, "İstanbul Seçimleri: 1950-2014", *Antik Çağdan XIX. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi: Siyaset ve Yönetim 2* iç.,ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul: İBB Kültür A.Ş. Yayınları, s. 356. Hakkı Uyar, *Karadenizli bir politikacı; Aytekin Kotil*, Anka Yayınları, Ankara, 2014.

¹²¹ Cumhuriyet Gazetesi, 16 Şubat 1984, sf.7

¹²² Cumhuriyet Gazetesi, 16 Şubat 1984, sf.7

¹²³ Nebi Miş, a.g.m., s. 357.

karşı kaybetmiştir.¹²⁴ Bedrettin Dalan'ın dönemin neoliberal ruhuna uygun şekilde belediyeçilik tarihine getirdiği "projeci belediyeçilik" sonraki dönemlerin hakim teması olmuştur.

1989 seçiminde Prof. Nurettin Sözen, CHP'nin 80 sonrası devamı Halkçı Parti ile SODEP'in birleşmesiyle ortaya çıkan SHP'nin adayı olarak siyasal katılım ve temsilin yaygınlaştığı bir ortamda %36 ile seçimleri kazanmıştır. Merkez sağ ve sol partiler arasında değişen başkanlık dönemleri, büyük ölçüde çeper ilçelerde birikmiş sorunlara yönelik gündemlerle bağlı şekilde el değiştirmiştir. Sözen döneminde, Dalan zamanında başlatılan projeler devam ettirilirken, metro başta olmak üzere sonrasında R. Tayyip Erdoğan döneminde de sürdürülen onlarca projenin hazırlık ve başlangıcı yapılmıştır. Sözen, merkezi yönetimle arasındaki mesafe nedeniyle vaat ettiği sosyal demokrat belediyeçiliği gerçekleştirilememiş, döneminin son yılları ise yolsuzluk odaklı tartışmalarla geçmiştir. , Tabanını oluşturan çeper ilçelerin hizmet alma taleplerinin karşılanmaması ile sonraki seçimde yeni bir siyasi parti bu alanlarda güçlenmiştir. Refah Parti'sinin bu alanlarla bütünleşen yeni ideolojik söylemi ve kadınların siyasal mobilizasyonu karşısında SHP oyları gerilemiştir. 1994 yılındaki oldukça çekişmeli geçen belediye seçimlerinde koltuğunu %25'lik oyla seçilen Tayyip Erdoğan'a bırakmıştır. Erdoğan dönemi İstanbul'un mekansal açıdan en büyük ölçek değişim geçirdiği bir dönem olmuştur. Ancak yine merkezi hükümetle muhalefetteki belediye gerilimleri içindeki (DYP-SHP koalisyonu) yargılamalar neticesinde Erdoğan, yetkisini 1998'de önce vekaleten, 1999'da ise asaleten aynı siyasi çizgiden gelen Müfit Gürtuna'ya devretmiştir.¹²⁵

1999'da Gürtuna, "Ali Müfit Gürtuna Estiriyor Fırtına" gibi, kendisi tarafından geliştirilen sloganlar ve "kimsenin kefaletine ihtiyacım yok" söylemiyle %22 oy alarak belediye başkanı seçildi. Gürtuna dönemi Erdoğan döneminin bir devamı olarak "kent kimliği" vurguları öne çıkar. Siyasi çizgisini daha fazla merkez sağ siyaset içinde popülist bir dille tarif etme çabaları, farklı muhalif kesimlerle dostlukları ve bir kent kimliği yaratma projesiyle bir başkanlık dönemi geçirmiştir. Önce Fazilet

¹²⁴ Korel Göymen, *Türkiye'de Yerel Yönetişim ve Yerel Kalkınma*, Boyut Yayınları, 2010

¹²⁵ Nebi Miş, a.g.m., s.358-363.

Partisi'ne sonra da yeni kurulan AKP'ye dahil olmayarak, bağımsız başkan sıfatıyla, İstanbul'u 2004'te %45'ile seçimleri kazanan Kadir Topbaş'a devretmiştir.¹²⁶

Üç dönem üst üste başkan seçilen ve seçildiği son dönemin son iki yılında hükümetin talebiyle istifa eden Topbaş yerini 2018'de Mevlüt Uysal'a bırakmıştır. Bu tarihi serencam içinde askeri yönetimden 24 Ocak kararlarına, Bedrettin Dalan'dan R. Tayyip Erdoğan'a ve Kadir Topbaş'a kadarki sürede İstanbul'u 'Küresel Kent' yapma, önemli 'Finans Merkezi' haline getirme büyük projelerle anılan bir şehir olarak konumlandırma bu tarihin ana taşıyıcı söylemi olmuştur. Bu üç dönemin en iyi özeti, 30 Mart 2014 seçimlerinde Kadir Topbaş ve genel merkez ile reklam ajansının birlikte çalıştıkları, 2014 yerel seçim beyannamesidir.¹²⁷

Bu kalkınma odaklı sürecin sonunda AK Parti belediyciliği yerini çeper bir ilçede belediye başkanı olan ve tüm toplumsal kesimleri kucaklama söylemiyle öne çıkan Cumhuriyet Halk Partisi adayı Ekrem İmamoğlu'na bırakmıştır. İmamoğlu, küresel kent vizyonunu, proje bazlı ve kalkınmacı bir anlayışın ötesine taşıyacak, üretim, eğitim, kültür, sosyal politikalar ağırlıklı sosyal demokrat bir belediycilik anlayışına vurgu yaparak göreve başlamıştır.¹²⁸ Farklı siyasi çizgiler içinde olsalar da halef ve seleflerin küresel şehir olarak İstanbul söylemini benimsemiş olmaları önemli bir sürekliliğe işaret etmektedir. Şimdi bu tarih biraz daha yakından incelenecektir.

İstanbul'da küresel kent söyleminin yerel yönetim düzeyinde örgütlendiği ve bu söylem aracılığıyla mekânın politik inşasının gerçekleşmeye başladığı süreci, bu çalışma kapsamında aşağıda yer alan başlıklarda, 4 dönem altında incelemekteyiz.

¹²⁶ Nebi Miş, a.g.m., s.362-365.

¹²⁷ Bknz. AK Parti Yayınları: 1) Büyük Medeniyet Yolunda; İnsan, Demokrasi, Şehir, 30 Mart 2014 yerel seçimleri AK Parti seçim beyannamesi 2) Millete Hizmet Yolunda 12 Yıl, AK Parti yayını, Mart 2014, 700 sayfa 3) AK Parti Siyaset Akademisi; yerel yönetimler akademisi, Yerel Yönetimler Ders Notları, AK Parti Arge Başkanlığı, Mayıs 2008, 330 sayfa 4) AKP Kitabı; Bir Dönüşümün Bilançosu, Bölüm 1; AKP Neoliberal Dönüşümün Yeni Aktörü, sf.11, Derleyenler; İlhan Uzgel, Bülent Duru, Phoneix, 1. Baskı, Şubat 2009 Ankara

¹²⁸ İstanbul'a Yeni Bir Başlangıç, 31 Mart 2019 Yerel Seçimleri CHP-Ekrem İmamoğlu Seçim Beyannamesi

3.3.1. ANAP Belediyeciliği Dönemi (1984 – 1989); Küresel Kent Söyleminin Oluşumu

İstanbul'u küresel bir kent haline getirme projesinin temelleri Anavatan Partisi iktidarda iken izlenen neoliberal politikaların bir uzantısı olarak atılmıştır. Türkiye'nin çevresindeki ve içindeki politik ekonomik gelişmeler politik yapıda ve tercihte bir takım radikal dönüşümleri gündeme getirmiştir. Dünya Bankası'nda çalışmış ve askeri yönetimin ekonomiden sorumlu devlet bakanı olmuş Turgut Özal'ın estirdiği politik ve toplumsal rüzgârın haklılaştırıcı söyleminin temelinde, Türkiye'nin Avrupa ve ABD için jeo-politik öneminin artması bulunmaktadır. 1980'in başında 24 Ocak Kararları olarak bilinen neoliberal politikaları temel alan ekonomik kararlar, 12 Eylül'de askeri darbe olduktan sonra baskıcı yasalarla birlikte uygulanmaya başlamıştır. Askeri idarenin düzenlediği yeni anayasal ortamda başta emek süreci, emekçi örgütlerinin hareket sahası ve demokratik teşkilatlanma koşulları kısıtlanarak neoliberal politikaların yürürlüğe koyulmasına zemin hazırlanılmıştır.

Özal'ın kurduğu ANAP 1983'te genel seçimlerde ve 1984'te yerel seçimlerde büyük başarı göstermiştir. Özal partisini dünyaya neoliberal politikaları en başarılı biçimde uygulayabilecek tek parti olarak sunarken, ülke içinde de birleştirici, yenilikçi ve muhafazakar bir parti olarak kampanya yapmıştır. Nitekim uluslararası ve ulusal büyük sermaye ile eski politikacıların kavgalarından ve güvensiz geniş halk kitlelerinin desteğini alarak seçimlerden galip çıkmıştır. ANAP hükümetinin politikaları esnek döviz kuru, ihracata dayalı büyüme stratejisi, kamu iktisadi teşebbüslerinde özelleştirme, finansın ve ihracatın serbestleşmesi ve doğrudan yabancı yatırımı çekme olarak tanımlanabilir. Ulusal ve uluslararası büyük sermayenin desteklediği neoliberal ideoloji medya aracılığıyla ülkenin ekonomik ve sosyal sorunları için alternatifi olmayan tek çözüm olarak sunulmuştur. ANAP hükümetinin ilk yıllarında toplumdaki her kesimden, işçi sınıfından sermaye sınıfına kadar seçmen kitesinin çoğunluğu ANAP'ın söyleminden etkilenmiş ve ikna olmuştur.¹²⁹

¹²⁹ Korkut Boratav, *1980'li Yıllarda Türkiye'de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm*, Gerçek Yayınevi, 1991

İstanbul'un ANAP'tan belediye başkanı olan Bedreddin Dalan, hükümetin neoliberal politikalarına uygun bir kentleşmeyi başlatmıştır. ANAP'ın kent politikalarına hakim olan söylem, İstanbul'u Ortadoğu ve Avrupa'nın uluslararası ticaret, kültür ve finans merkezi yapmaktır. Başbakan Özal ve belediye başkanı Dalan İstanbul'un Ortadoğu'da finans merkezi olarak önemli bir yer alabileceğini düşünmüşlerdir. İstanbul, Ortadoğu'dan Sovyetler Birliği'ne kadar geniş bir coğrafyanın buluşma noktasında yer aldığı için çok avantajlı bir konumda görünmektedir. ANAP'ın küresel kent projesi İstanbul'un uluslararası sermayeyi çekmek için uygun altyapı ve yapı çevrenin kurulmasını amaçlar. Küresel kentin mekânsal dokusu ANAP'ın vizyonunda gökdelenleri, geniş otoyolları, lüks otelleri, alışveriş merkezlerini ve lüks konut alanlarını içerir.¹³⁰ ANAP hükümeti, İstanbul'un finansal gelirlerini ve yerel yönetimin özerkliğini artırmış, kentsel planlama yetkilerini, plan yapma, onama, uygulama ve değiştirme haklarını yerel yönetimlere devretmiştir. Belediye Başkanı Dalan, sanayinin kent dışına taşınması, tarihi yarımada'daki üretim ve ticaret aktivitelerinin azaltılması ve turistik faaliyetlere dönüştürülmesi, uluslararası iş merkezi alanları oluşturulması, beş yıldızlı otellerin, alışveriş merkezlerinin ve lüks konut alanlarının inşasının teşvik edilmesi, otoyol ve bağlantı yollarının genişletilmesi gibi uygulamalara girişmiştir. Uluslararası bir finans merkezi yaratmak en önemli kentsel projelerden biridir. Uluslararası finans merkezi yaratma amaçlı ilk proje olan Essen Projesi 1986'da Anavatan Partisi tarafından kentin merkezi alanlarına yakın çöküntü ve gecekondu alanlarıyla çevrili Piyalepaşa-Dolapdere aksı için geliştirilmiştir. Plan tamamen uygulanmasa da, bu plana istinaden Tarlabası Bulvarı genişletilmiş ve Taksim Meydanı yeniden düzenlenmiştir.¹³¹

1980 Nazım Planı ve ANAP'ın Essen Planı'na rağmen, uluslararası finans merkezi projesi Büyükdere-Maslak aksına taşınmıştır. ANAP hem genel hem yerel yönetimde iktidara gelince büyük sermaye grupları yönetim merkezlerini buradaki arsalar inşa edecekleri binalara taşımak üzere taleplerini gündeme getirmişlerdir. Bunlar arasında, Sabancı Holding, İş Bankası, Yapı Kredi Bankası, Garanti Bankası,

¹³⁰Binnur Öktem, "Küresel Kent Söyleminin Kentsel Mekanı Dönüştürmedeki Rolü", *İstanbul'da Kentsel Ayrışma* içinde, der: Hatice Kurtuluş, Bağlam Yayınları, 2005, s. 45

¹³¹ Oktay Ekinci, *İstanbul'u Sarsan On Yıl*, Anahtar Kitaplar Yayınevi, 1994

Eczacıbaşı, Tatlıcılar Holding, Alarko Holding ve Merkez Bankası İstanbul Şubesi ilk sırayı almaktadır. Genelde Şişli-Mecidiyeköy-Esentepe aksında yer alan bu firmalar, 1980 sonrasında uluslararası yabancı sermaye ile olan ilişkilerini artırmışlardır. Finansal liberalleşmeyle finans sektörü gelişmiş, bu gelişmeye koşut biçimde ileri teknolojik altyapıyla donatılmış bina talebi gündeme gelmiştir. İleri düzeyde iletişim ve haberleşme donanımlarına sahip olması istenen bu binalar aynı zamanda dağınık yönetim birimlerinin tek bir merkezde toplanması için gereklidir. Büyükdere-Maslak aksındaki arsalar bu ihtiyaçlara cevap verecek binaların inşası için uygun büyüklükte ve konumdaydılar.

Ulusal büyük sermaye grupları ANAP hükümetinin izlediği neoliberal ekonomi politikaları ve onun kent politikası olan İstanbul'u küresel kent yapma projesini başından itibaren bu akstaki taleplerle örtüştürerek desteklemişlerdir. ANAP dönemi boyunca İstanbul'u küresel bir kente dönüştürmek adına elit gruplarla merkezi ve yerel yönetim arasında güçlü bir uzlaşma olmuştur. İstanbul için yapılan planlama çalışmaları, kentin kuzeye doğru gelişmesini sakıncalı bulduğu için Büyükdere-Maslak aksının gelişimi 1980 Nazım Planı'nda öngörülmemiştir. Ancak askeri yönetim Nazım Plan Bürosunu lağvetmiş, askeri yönetimden sonra ANAP hükümeti de yeni yasal düzenlemelerle plan yapma, onama ve uygulama yetkisini belediyelere vermiştir. Böylece, ademi merkezîyetçilik yoluyla yerel yöneticilere kentsel rantın dağıtımında yetki ve güç verilmiştir. Büyükdere-Maslak aksında yönetim binaları yapmaya yönelik imar izni talepleri geldiğinde, Dalan yönetimi mevcut imar kanunlarını esneterek yüksek binaların inşasına uygun düzenlemeler yapmıştır. Özal ve Dalan gökdelenlerin kenti modernleştireceğini ve güzelleştireceğini savunmuşlardır. Akstaki yapılaşmada A tipi iş merkezi, iş merkezi artı otel, iş merkezi artı alışveriş merkezi artı konut (rezidans) gibi kullanım alanları vardır. ANAP'ın İstanbul'u küresel kent yapma projesi yabancı sermaye için uygun bir ortam yaratmak, İstanbul'u küreselleşen Türkiye'nin ve neoliberal ekonominin vitrini yapmak gibi amaçlar taşımaktadır. ANAP belediye idaresi Büyükdere-Maslak

aksındaki imar izinlerini küresel kent projesini gerekçe göstererek meşrulaştırmıştır.¹³²

ANAP döneminde alınan kararlar ve planlama çalışmaları sonucu gelişen bir diğer merkez de Kozyatağı'dır. Kentin ikinci derece uluslararası finans, otomotiv, lüks tüketim merkezi olarak tanımlanan bu bölgenin gelişimi de buradaki arsa sahiplerinin talepleriyle gündeme gelmiştir. Böylece ANAP hükümeti Avrupa yakasında Büyükdere-Maslak aksında, Asya yakasında ağırlıklı Kozyatağı muhitinde merkezi hükümetin de tam desteğiyle uluslararası bir finans toplanma projesini başlatmış ve buna göre kararlar almıştır. Bu dönemin sonunda inşaatı tamamlanmış gökdelen iş merkezi sayısı birkaç tane olmakla beraber buradaki arsa sahipleri yüksek yapılaşma hakkını almıştır.

3.3.2. SHP Belediyeciliği Dönemi (1989 – 1994); Küresel Kenti Planlama Çalışmaları

1989 yılındaki yerel seçimlerde, Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP), ANAP'lı yöneticilerin yolsuzluklarıyla başa çıkma ve toplumsal adaleti sağlamak üzerine vaatler sunan bir kampanya izleyerek birçok kentle birlikte İstanbul'da yönetimi devralmıştır. SHP baştan beri ANAP'ın küresel kent projesine yönelttiği kritik bakış açısıyla İstanbul adına ANAP'ın projesinden farklı bir proje geliştirmeye çalışmıştır.

SHP tarafından sunulan proje, İstanbul'un Avrupa sistemine eklemlenmesi ile şehri bir küresel kente dönüştürmektedir. SHP'li yönetim Eurodialogue olarak adlandırdığı programda Avrupa kentlerinde görevli belediye başkanlarının da katılacağı, yıllık olarak düzenlenen bir toplanmada kolektif projeler gerçekleştirmeyi ve bu sayede Avrupa Birliği'nin entegrasyon sürecini kısaltmayı hedeflemiştir. Eurodialogue'a ilave olarak İstanbul Uluslararası Yerel Yönetimler Birliği'nin (IULA) bölgesel merkezi olmuş ve DünyaYerel Yönetim ve Demokrasi Akademisi'nde (WALD) çeşitli seminerler, toplantılar ve konferanslar düzenlenmiştir. Bu platformlarda İstanbul için politik, kültürel ve tarihsel olarak Avrupa'ya eklemlenebileceği bir vizyon kazandırmaya çalışılmıştır. SHP'nin politik söylemi 1991'de Avrupa Parlamenter

¹³² Binnur Öktem, age, s. 50

Solu'nun yeniden yapılanması çerçevesinde gözden geçirilmiştir.¹³³ Yeni söylem Sovyetler Birliği'nin dağılması, Yeni Dünya Düzeni ve küreselleşmeyle geçerlilik kazanan piyasa ekonomisi ideolojisi etkisinde revizyondan geçirilmiştir ve bu çerçevede sosyal demokrasinin fırsat eşitliği, sosyal adalet gibi değerleriyle serbest piyasa ekonomisinin gerekleri uzlaştırılmaya çalışılmıştır.

SHP, küreselleşmenin iletişim, ulaşım ve teknolojideki gelişmeler dolayısıyla kaçınılmaz olduğunu ve yeni küresel ekonominin metropoliten alanlar üzerinden organize edildiğini kabul etmiştir.¹³⁴ Belediye tarafından hazırlanan raporda, küreselleşen dünyada güçlü küresel sermaye ve bilgi akışları nedeniyle ulus-devletlerin egemenliklerini yitirdikleri, yeni ekonomik ilişkilerin kentleri merkezi konuma getirdikleri ifade edilmiştir. Yeni küresel ekonomide bölgesel ekonomilerin ortaya çıktığı ve Avrupa Birliği'nin bunlardan biri olduğu belirtilerek, Türkiye'nin AB'ye katılarak küreselleşmesi gerektiğine ve bu süreçte İstanbul'un rolünün önemine vurgu yapılmıştır.

SHP'nin söylemi İstanbul'un küresel kent olması için iki önemli potansiyeli olduğuna dikkat çeker. Birincisi, İstanbul'un doğal hinterlandını 20. yüzyılın başındaki politik olaylar sonucu kaybettiği, ancak Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra hem tarihsel hinterlandına kavuştuğu hem de daha önce etki alanında olmayan Türki devletlerin de bu hinterlanda girdiği belirtilmektedir. İstanbul'un küresel bir kent olabilmesi için sahip olduğu bir önemli avantaj da tarihi boyunca sahip olduğu çok kültürlü, çok milletli, çok dinli kozmopolit mirası olduğu vurgulanmaktadır. Nurettin Sözen tarafından hazırlatılan raporda, İstanbul'u Avrupa, Balkanlar, Ortadoğu ve Karadeniz'de önemli bir ulaşım ve iletişim noktası yapmak, uluslararası bilim, sanat ve kültür merkezi haline getirmek ve uluslararası sermaye yatırımlarını çekmek için hazırlamak hedeflenmiştir. Bunun için de serbest ticaret bölgeleri, dünya ticaret merkezi, uluslararası fuarlar, borsa, modern ofisler, uluslararası havaalanı, elektronik iletişim sistemi, beş yıldızlı oteller, raylı sistem, uluslararası kongre ve kültür merkezleri, büyük stadyumlar ve spor merkezleri olması gerekliliği

¹³³ Çağlar Keyder, "Arka Plan", *İstanbul: Küresel ile Yerel Arasında* içinde, Metis Yayınları, 2013

¹³⁴ Bkz. İstanbul Raporu, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 1992

belirtmiştir. SHP'li belediye yönetimi de İstanbul'un küresel kent olabilmesi, sermaye akışlarını çekebilmesi için uluslararası bir finans merkezine sahip olma fikrini benimsemiştir. Ancak gökdelenler formunda geliştirilecek bir uluslararası finans merkezinin kent merkezinde özellikle de Büyükdere-Maslak aksında yer almasının kentin kuzeye gelişimini engellemek ve Boğaz'ın tarihsel silüetini korumak adına kabul edilemeyeceği savunulmuştur. Bunun için de SHP yönetiminin sonunda bitirilebilen Nazım Plan'da kentin çeperinde, Ferhatpaşa'da yer gösterilmiştir. Fakat 1994'te SHP yerel seçimleri kaybedince bu plan uygulama imkanı bulamamıştır. ANAP'ın genel yönetime, SHP'nin ise yerel yönetime sahip olduğu dönem boyunca küresel kent projeleri birbirleriyle çatışmıştır. Dalan zamanında başlayan ve büyük sermayenin desteklediği projeyi sürdürmek isterken, bu proje SHP yönetimince durdurulmuş ve incelemeye alınmıştır. Bu da yerel yönetimle hükümeti ve sermayeyi karşı karşıya getirmiştir. SHP yerel yönetimi Dalan döneminde başlatılan büyük kentsel projelerin çoğunu, Büyükdere-Maslak aksındaki gökdelen inşaatları da dahil olmak üzere durdurmuştur. Aynı zamanda SHP yerel yönetimi Büyükdere Caddesi Güzergahı Ticaret Alanları Uygulama İmar Revizyon Planını hazırlayarak ANAP döneminde 4.5 olarak verilen emsali 3'e indirmiştir. Bu plan yapılaşma hakları indirilen arsa sahipleri ile SHP yönetimini karşı karşıya getirmiştir. Böylece bir önceki dönemde büyük sermaye ile yerel yönetim arasında kenti küresel kent yapmaya yönelik kurulan koalisyon bozulmuştur. Dalan döneminde başlatılan büyük kentsel projelerin durdurulması ve yine bu dönemde verilen yapılaşma haklarının SHP yönetimince geri alınması üzerine, hükümetteki ANAP bu alanları Turizm Alanı ilan ederek buralara dair plan yapma, onaylama ve değişiklik haklarını yerel yönetimlerden alarak hükümete devretmiştir. SHP ve Mimarlar Odası hükümeti bazı sermaye gruplarının çıkarlarını korumak ve meşrulaştırmak için küresel kent söylemini kullandığı gerekçesiyle eleştirmişlerdir. Asıl amacın ANAP'a yakın sermaye gruplarına ayrıcalıklı haklar vererek arsa spekülasyonundan yararlanmalarını sağlamak olduğu söylenmiştir. Akstaki böyle bir yapılaşmanın kentin tarihi ve kültürel kimliğini, silüetini tahrip edeceği, altyapı sorunları yaratacağı, sosyal dengesizliğe neden olacağı ve kentin gelişmesini kuzeye çekerek kaotik ve denetlenemez bir büyüklüğü tetikleyeceği gibi sorunlar ihtiva ettiğine dikkat çekilmiştir. Bu süreçte Büyükdere-Maslak aksındaki büyük ilaç ve otomotiv firmaları

bir araya gelerek SHP yönetiminin hazırladığı Büyükdere Caddesi Güzergahı Ticaret Alanları Uygulama İmar Revizyon Planı'nın iptali için belediyeye karşı dava açmışlar ama dava SHP lehine sonuçlanmıştır.¹³⁵

SHP, ANAP'ın büyük sermaye ile birlikte oluşturduğu küresel kent projesine karşı çıkmıştır. Sonuçta SHP'nin büyük sermaye ile ilişkisi çatışmalı olmuştur. Ancak söylem düzeyinde bile olsa, SHP'nin İstanbul'a dair küresel kent projesinde de uluslararası finans merkezinin gerekliliği kabul edilmektedir; fakat uygulamada büyük sermayenin talepleri ile SHP'nin kent vizyonu arasında bir uzlaşma sağlanamamıştır. Üstelik SHP'li belediyeler de popülist politikalar uygulayıp kente göçü ve gecekondu yapılaşmayı teşvik etmiştir. İSKİ skandalıyla patlak veren yolsuzluk ve rüşvet olayları, su kesintileri, Ümraniye çöplüğünün patlaması, belediye temizlik işçilerinin grevi yüzünden çöplerin toplanamaması gibi olumsuz durumlar partiyi yıpratmıştır.¹³⁶ SHP'li yerel yönetim hükümete ve büyük sermayeye karşı, engelleyici bir tutum göstermiştir; ama sosyal demokrat belediyecilik adına iyi bir örnek de vermemiştir; küresel kent adına alternatif projeler geliştirememiş, teorik düzeyde dünyadaki gelişmeleri kabul etmek ve bu gelişmelerin gerekliliklerini bilmekle beraber uygulamada başarılı olamamıştır. Sonuçta SHP bir dönem sonra girdiği seçimleri kaybetmiştir.

3.3.3. RP ve FP Belediyeciliği (1994-2004); Medeniyet Şehrinden Küresel Kente

1994 yılında yapılan belediye seçimleri, İstanbul'un bir küresel kent olma şansını elde edebilmek için sınandığı bir süreç şeklinde değerlendirilir.¹³⁷ Bu yılda yapılan seçim kampanyalarında Refah Partisi ulusal kalkınmacılığın İslami bir versiyonu olarak bir propaganda üretmiş ve adil düzen, yolsuzluklarla mücadele ve manevi değerlere sahip çıkma sözü vermiştir. RP, ekonomi politikasını faizsiz, sömürsüz, tekelsiz, devlet tarafından düzenlenen piyasalar ve tam istihdam olarak

¹³⁵ Nail Güreli, "Sözen Konuşuyor: 5 Yılın Perde Arkası", 17.04.1994 ile 29.04.1994 arası yazı dizisi, Milliyet Gazetesi.
<http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/43430/001522963006.pdf?sequence=3>

¹³⁶ Çağlar Keyder, age.

¹³⁷ Tanıl Bora, "Fatih'in İstanbul'u: Siyasal İslam'ın Alternatif Küresel Şehir Hayalleri", *Küresel ile Yerel Arasında* içinde, Metis, 2000

tanımlamıştır. Bu model ideal İslami düzen hayali ile klasik refah devleti karışımı bir modeldir.¹³⁸ Parti, bölgesel, dinsel ve etnik kimlikleri birarada tutmak üzere Osmanlı millet sistemine benzeyen bir toplum modeli önermiş, insan haklarından, emekten, ezilenlerden, yoksullardan, işsizlerden yana bir söylem geliştirmiştir. Böylece RP kentin fakir kesimlerinden büyük destek almıştır. Partinin başarısı kentin çevresinin merkeze isyanı olarak görülmüştür. RP 1994 seçimlerinden sonra da bu özelliğini korumuştur. Merkez sağ ve merkez sol partiler söylemlerini küreselleşme ve AB yanlısı olarak kurarlarken, RP küreselleşme ve AB karşıtı bir tutum içinde olmuştur. Ancak bu tutum kısa sürmüş, İstanbul büyükşehir yönetimine geldikten sonra ulusal kalkınmacı politikadan uzaklaşmaya başlamıştır. 28 Şubat 1997’de askerlerin denetimindeki Milli Güvenlik Kurulu tavsiyeleriyle başlayan darbe sürecinde kapatılan Refah Partisi’nin yerini almak üzere kurulan Fazilet Partisi değişimin momenti olmuştur. Uğranan dönüşüm; Refah Partisi’nin Fazilet Partisi ismi ile yeniden hayat bulmasıyla, “Adil Düzen” modeli yerine serbest piyasa ekonomisi ile şeffaflığı artırılmış bir özelleştirmeyi temel alarak oluşturulan modelin benimsenmesiyle daha açık hale gelmiştir. Bu değişimin nedenleri, partinin sistemle uzlaşma arayışı, Anadolu kaplanları denen İslami sermayenin dünyaya açılma isteği ve buna koşut parti içindeki genç teknokrat kadroların değişim isteği olarak özetlenebilir. Fazilet Partisi’nin ekonomi politikası dünya ekonomisinin küreselleştiğinin kabulüyle şekillenmiş ve İstanbul ileri teknoloji ve hizmet sektörlerinde büyüme için potansiyelleri olan bir zemin olarak görülmüştür.

Belediye başkanı olan Erdoğan, ülkenin yarınlarının İstanbul’un küresel kent olmasına bağlı olduğunu belirtmiştir. RP’li yönetimin ekonomik yaklaşımı küreselleşme söylemlerine göre şekillenmiş ve İstanbul, üstün teknoloji işkolları ile hizmetlerinde gelişme üzerine bir merkez şeklinde tanımlanmıştır.¹³⁹ RP’li yönetim tarafından hazırlanan raporda küreselleşmenin kalkınma stratejisini metropoliten alanların genişletilmesi ve kentlerin rekabeti üzerinde kurduğu savunulmaktadır. Uluslararası ekonomik yarışmada önemli rol oynayan kentlerin bilgi üretimi, karar

¹³⁸ Cihan Tuğal, *Pasif Devrim: İslami Muhalefetin Düzenle Bütünleşmesi*, Koç Üniversitesi Yayınları, 2010

¹³⁹ Tanıl Bora, a.g.e. s.??

alma ve örgütlenme merkezleri olduğu ve bu kentlerin sosyal ve teknik altyapıya sahip oldukları, uluslararası düzeyde üretim ve dağıtımını gerçekleştirebilecek kapasiteye sahip oldukları, uluslararası ulaşım ve iletişimin kesişme noktasında oldukları, uluslararası bankacılık, sigorta ve finans için gerekli uluslararası iş merkezi ile büyük rekreasyon ve otellere sahip oldukları belirtilmiştir. Bunun üzerine sunulan politikalar tarihi kent dokusunun korunması, küresel düzeyde spor, kültür, ticaret ve hizmet alanlarının düzenlenmesi, toplumsal ve kültürel faaliyetlerin geliştirilmesi, küresel ölçekte konferans, kongre, kültür-sanat merkezleri ve müzelerin açılması, turizm potansiyelinin büyütülmesi, bu alanlarda yatırımların teşvik edilmesi, mesire yerleri ve barınma bölgelerinin daha kaliteli hale getirilmesi, endüstrinin kentin içinden uzaklaştırılması, taşıma ve iletişim sisteminin modernize edilmesi ile merkezi iş alanlarının kurulmasıdır.¹⁴⁰

İstanbul'un Ortadoğu, Balkanlar, Avrupa ve İslam ülkelerinin ekonomileriyle eklemlenerek uluslararası yönetim ve karar alma merkezi olması planlanmıştır. RP, İslam ülkelerini de İstanbul'un hinterlandına ekleyerek önceki dönemlerde İstanbul için yapılan küresel kent projelerinden farklı bir hinterland tanımlamıştır. Zaten, İslamcı politik söylemde İstanbul'un özel, İslam Birliği ideali içinde merkezi bir yeri vardır. RP'li yönetim İstanbul'un küresel ölçekte bir ticaret, bilim ve teknoloji merkezi haline gelmesi adına sağlam bir motivasyona sahiptir. Fakat bu tasarının milli değerler ile Müslüman, Osmanlı ve Anadolu kültürlerinin değerleri ile uyumluluğunun önemi üzerinde durulmuş; küreselleşme söylemi milli ve dini değerlerin de dahil edilmesi şartıyla kabul edilmiştir. RP, İstanbul'u İslami değerler temelinde tanımladığı milli kültüre vurgu yaparak küresel kent yapmayı amaçlamıştır.

1994 yılı belediye seçimleri sürecinden önce RP'nin gündeminde küresel kent politikaları bulunmamaktadır. Üstelik RP yerel seçimi kazandıktan sonra ülkenin sermaye sınıfının arsalarının bulunduğu Büyükdere-Maslak aksındaki yüksek yapı imarının onayını düşürmeyi bile önermiştir. RP, Büyükdere-Maslak aksının gelişimini

¹⁴⁰ Nazım Plan, 1/50.000 Ölçekli İstanbul Metropolitan Alan Alt Bölge Nazım Plan Raporu, T.C. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Planlama ve İmar Daire Başkanlığı Şehir Planlama Müdürlüğü, 1995

desteklememiştir. 1994 seçimlerinden önce Erdoğan merkezi yerlerdeki gökdelen inşaatlarına karşı olduklarını ilan etmiştir. 1995 Nazım Planında kentin kuzeye doğru gelişmesini engellemek için bu akstaki gelişmenin dondurulmasına dair plan kararı verilmiştir. Şişli-Beşiktaş-Levent-Maslak aksı Rehabilitate Edilecek Ticaret Alanı olarak tasarlanmış ve altyapının iyileştirilmesine karar verilmiştir. Uluslararası iş merkezi için ise kentin çeperinde medya yönetim merkezlerinin yer aldığı Yenibosna-İkitelli aksının uzantısında bir alan önerilmiştir. Erdoğan, ANAP'ın iktidarlık sürecinde gündeme taşınan Taksim-Dolapdere bölgesinde milletlerarası bir iş merkezi kurmayı hedefleyen taslağın, 1998'de tekrar konusunu açmıştır. Fakat yönetim, bu tarz projeleri hayata geçirmek adına sağlanması gereken önemli miktarda sermayeyi sağlayacak gruplarla ile ortaklaşa çalışmak zemininden yoksundur; yönetime mali olarak arka çıkan İslami temelli sermaye gruplarının elindeyse bu büyüklükte projeleri hayata geçirebilecek birikim bulunmamaktadır. Büyük kentsel projelerin, kentsel dönüşüm namıyla İslamcı siyasi ifadeyle buluşması ile bir kent politikası şeklindeki tarifi, parti ülkülerinin neoliberal küreselleşme etrafında tekrar şekillendiği 1999 belediye seçimleri ile iktidarı eline alan Fazilet/Saadet Partisi sürecine rast gelir.

3.3.4. AK Parti Belediyeciliği Dönemi (2004-2019); Küresel Kentin Kurumsallaşması

2000'lere gelindiğinde Milli Görüş geleneği olarak da bilinen İslamcı siyasette radikal bir dönüşüm yaşanmıştır. İslamcı siyasetin sonuna geldiği, genç reformist kadro tarafından açıkça ifade edilmeye başlamış ve nihayet bu kadro partiden ayrılmıştır. R. Tayyip Erdoğan ve Abdullah Gül'ün öne çıktığı AK Parti yenilikçi hareketi 2002 genel seçimlerinde %34 oy oranıyla iktidara gelmiştir. Büyük kentsel projeler büyük İstanbul sermayesinin ve küresel sermayenin çekimser desteğini alan, yenilikçi kadroların kurduğu AK Parti'nin gündeminde merkezi bir yer tutar. Parti 2004 yerel seçimlerinde İstanbul yönetimini kazanır. Parti kendisini muhafazakar demokrat olarak tanımlar ve bireysel özgürlükleri geliştirmek adına küreselleşmeyi, serbest piyasa ekonomisini ve AB standartlarını destekler. AK Parti ilk yıllarında liberal ve seküler söylemiyle kendini İslamcı siyasetten ayırıştırır ve sistemle çatışmak ve ona alternatif sunmak yerine, açılım getirmek ve daha demokratikleştirmek üzere bir politika geliştirir. AK Parti'nin parti programının ana temaları devletin ademî

merkezileşmesi, hizmet esaslı bir devlet modeli, katılımcı demokrasi, rekabetin ve piyasanın teşvik edilmesi, özelleştirmenin hızlandırılması, sivil toplumun güçlendirilmesi, yönetim kavramına vurgu, insan kaynaklarının geliştirilmesi, bireysel haklar temelinde eşitliğin sağlanmasıdır. AB'ye katılım Türkiye'nin demokratikleşmesinin zorunlu mecrası olarak tanımlanmıştır.¹⁴¹

Bu bağlamda İstanbul'un AB'ye katılım ve küresel sisteme eklenme sürecinde merkezi öneminin haiz olduğu belirtilmiştir. İstanbul ülkenin "vitriini" olarak görülmüştür. AK Parti, ülkenin yarınlarının İstanbul'un yarınıyla sıkı sıkıya ilişkili olduğunu iddia etmektedir. Güçlü bir "Yeni Osmanlı" otanstititesi arayışında tarihi ve kültürel değerlerinin korunarak küresel bir kent haline gelme zorunluluğunun olduğunu, şehrin küresel kente dönüşmek adına rekabet gücünün artırılmasının icap ettiği, bu sebeple de turizm, kültür, hizmet ve finans işkollarında ilerleme sağlanmasının gerekliliğini dile getirilmiştir. Sıklıkla "Marka Şehir" kavramına vurgu yapılmıştır. AK Parti için girişimciliğin, pazarlamanın, imaj yaratımının, yerel kalkınmanın, stratejik planlama ile büyük kentsel dönüşüm projelerinin önemi yadsınamaz.¹⁴²

Kentsel dönüşüm projeleri, yalnızca görüş yansıtacak işler halinde planlanmamıştır. Bu projelerin kapsamı; eşzamanlı olarak geniş gecekondular alanları ile imar ıslah planlarıyla dönüşüme uğramış bölgeleri de içermek üzere genişletilmiştir. Son dönemde kültürel projelerin de, bir evellki dönem içerisinde konusu sıklıkla açılmaya başlanan büyük vizyon projelerine (Haydarpaşa Limanı, Galataport, Haliç Kültür Vadisi, Sirkeci Garı, Çamlıca Kulesi, Sütlüce Kongre Merkezi, İstanbul Mall, vb.) eklenmesi ile bu kentsel dönüşüm projeleri dönemin üzerinde durulan meseleleri olarak dikkat çekmeye başlamıştır. Kadir Topbaş, belediye başkanlığı görevinin öncesinde büyük kentsel dönüşüm projelerini bölgedeki önemli sermaye gruplarına, belediye başkanlığı görevi itibari ile de İstanbul'un pazarlanması ve uluslararası sermayenin şehre çekilmesi adına yabancı sahalara tanıtmıştır. Topbaş yönetiminde

¹⁴¹ Yalçın Akdoğan, *Ak Parti ve Muhafazakar Demokrasi*, Alfa Yayıncılık, 2004.

¹⁴² Jeremy F. Walton, "İstanbul'da Mekânı ve Yeri Faziletli Kılmak", *İstanbul Nereye? Küresel Kent, Kültür, Avrupa* içinde, Haz. Deniz Göktürk vd., İstanbul: Metis Yayınları, 2011, s. 127-144.

İ.B.B Kartal ile Küçükçekmece projelerine yabancı tasarımcılara da açık olan bir kentsel tasarım yarışması düzenlenmiştir.

Diğer taraftan İstanbul Eurovizyon, Nato Zirvesi, Dünya Mimarlar Kongresi vb. gibi etkinliklerle süratle bir uluslararası kongre şehri olmaya başlamıştır. Tasarlanan projeleri hayata geçirebilmek için yerel yönetimlerin otorite alanlarını genişletecek ve bütçelerini büyütecek yasal düzenlemeler yapılmıştır. İstanbul'a hizmet verecek bir planlama ofisi olan İstanbul Metropolitan Planlama ve Kentsel Tasarım Merkezi kurulmuştur. Bütün bu dönüşüm projelerine gösterilen ilgi yalnızca yerel sermaye gruplarından gelmemekte, projeler uluslararası sermayenin de dikkatini çekmektedir.

AK Parti, kentleşme ve kentsel dönüşüm projeleri ile küreselleşmeye eklenmek üzere ekonomik programları kendinden önceki hükümetlere göre daha kararlı ve hızlı bir şekilde uygulamıştır. İnşaat ve gayrimenkul sektörlerini ülke iktisadının omurgası haline gelmiştir. Dolayısıyla Ak Parti'nin iktidar süreciyle beraber kentsel dönüşüm projelerinin kapsamı ve büyüklüğü, gecekondular ve ıslah imar planlarıyla dönüşüme uğrayan alanlara ilaveten, şehrin özeğindeki yıllanmış endüstriyel, depolama, liman ve tarihi gar yapılarının dönüştürülmesini amaçlayan tasarımlarla genişlemiştir. Ak Parti belediye uygulamalarında uzun bir süre Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'na vurgu yapmıştır. Bu da özellikle Refah hareketi döneminden gelen "sosyal belediyecilik" anlayışıyla küresel sermayenin kentleri uygun bir yatırım alanı olarak görmesinde etkili olan Avrupa Birliği mevzuatı arasında bir sentez oluşturmuştur.¹⁴³

Bu çerçevede, İstanbul'un Türkiye'nin tarihsel olarak, ekonomik ve demografik çeşitliliği açısından en avantajlı kenti olması, küresel ekonomiye eklenirken de avantaj sağlamaktadır. Bununla birlikte İstanbul'a biçilecek yeni rollerin de, bu tarihsel avantajı kullanarak, kentin gelişimini sürdürmesini sağlaması gerekmektedir.

¹⁴³ Asmin Kaval Urul ve Selçuk Sertesin, "Siyasi Partilerin Seçim Beyannamelerinde Yerel Yönetimler", Değerlendirme Notu, Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı, Haziran 2015, Erşim Tarihi: 11.11.2019 https://www.tepav.org.tr/upload/files/1433323934-7.Siyasi_Partilerin_Secim_Beyannamelerinde_Yerel_Yonetimler.pdf

Bu noktada, dünyadaki gelişmeler ve uygulamalar, Türkiye’de merkezi siyasete İstanbul üzerinden kurgulanacak gelişim stratejisinin küresel kent hedefleriyle bütünleştirilmesi gerektiğini düşündürmüştür. İstanbul’un, Sassen’in ortaya koyduğu küresel kent ölçütleriyle uyumluluk derecesi bir yana, küresel kent misyonu ve hedefleri her halükarda üstlenilmesi gereken bir araç olarak görülmüştür. Bu doğrultuda Türkiye’de yerele yönelik siyasi söylem, 80’li yıllar sonrasında ağırlıklı olarak finansa, yaratıcı endüstrilere, kültüre odaklanmıştır. Tekeli’nin tabiriyle, kent azman bir sanayi şehirden bir kentsel bölgeye dönüşürken, kent siyasetçilerinin söylemleri dönüşüm projeleriyle dolmuştur.¹⁴⁴ AK Parti’nin küresel kent söylemi, özellikle 2000’li yıllardan sonra hızlanan megaprojelere mekânın inşasında güçlü bir politik zemin sağlamıştır.

¹⁴⁴ İlhan Tekeli, “Modernleşme Sürecinde İstanbul’un Nüfus Dinamikleri Nasıl Değerlendirilmeli?”, *Eski İstanbullular Yeni İstanbullular* içinde, der. Murat Güvenç, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2009, s.32.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KÜRESEL KENTİN İNŞASI: BÜYÜK ÖLÇEKLI PROJELER

Yönetimin küresel kent vizyonuyla harekete geçirdiği, kalkınma odaklı mega projeler, hem sivil toplum hem de yargı nezdinde karşılaştığı engellerle, kimi zaman projelerde iyileştirmeler, kimi zaman ise, kararlara rağmen devam etmektedir.

Ancak, küresel kentin, inşaat, yatırım, fiziki yenileme, kalkınma odaklı mega projeler aracılığıyla inşası, 2000’li yıllarda artık pek de kolay olmamaktadır. Bunun nedeni olarak, birincisi, kalkınmayı vadeden bu projelere, hem kalkınma odaklı olduğu için hem de öyle olsa bile kalkınmayı sağlamaya yönelik pek çok yetersizlikleri olduğu için eleştiriler getirilmekte, bu eleştiriler yargıya taşınmakta ve proje süreçleri ancak yargı kararları ile bazen iyileştirilerek bazen durdurularak devam etmektedir. İkincisi; 2000’li yıllardan sonra Türkiye’de demokrasi ve vatandaşlık kültürünün, çevreci hareketlerin, yeni toplumsal taleplerin hızla gelişmesini ve kalkınmacı bir gelişme anlayışına itirazları kuvvetlendirdiğini söyleyebiliriz. Bu doğrultuda, bu bölümde megaprojeleri ve megaprojelere eleştirileri inceleyeceğiz.

4.1. Büyük Ölçekli Projelerin Kategorik İncelemesi

2000’li yıllardan sonraki başat uğraş, Türkiye ekonomisinin taşıyıcı gücü olan İstanbul’da, kenti küresel sistemle bütünleştirecek büyük ölçekli projelere yoğunlaşmak olmuştur. Bu projeler, Batı’da, özellikle İngiltere’de 80’li yıllarda yaşanan süreçlerle benzerlikler göstermektedir. Bu başlık altında, ‘büyük ölçekli projeler’ olarak, İstanbul’da geliştirilen, çevresel ve toplumsal etkisi yüksek, kamu eliyle gerçekleştirilen büyük değişim projelerine odaklanılmıştır. İstanbul’da gerçekleştirilen büyük ölçekli projeleri, bu çalışma kapsamında oluşturduğumuz aşağıdaki 7 kategori altında incelemekteyiz. Tekeli’ye göre, projelere ‘büyük ölçekli proje’ özelliğini kazandıran ölçütler, üst ölçekli bir finansal bir yatırım, devlet bütçesi, toplum ve çevre üzerinde önemli etkiler ve bu nedenle halkın ilgisi olarak sıralanmıştır. Bu kriterler doğrultusunda, projeler arasından başlıca örnekler de seçilerek kategoriler altında belirtilmiştir.

Büyük Ölçekli Projelerin İncelenmesinde Yedi Kategori (Bu çalışma kapsamında oluşturulmuştur):

- 1) Liman Projeleri: Daha çok kültür-turizm ve nispeten ticaret gelirine yönelik olarak işlevsiz kalan liman ve kıyı alanlarını yeniden yapılandırmaya yönelik projelerdir. Projelerin yer aldığı alanlar, İstanbul'un sanayi, ulaşım ve kent tarihinin en önemli düğüm noktalarıdır. Başlıca örnekleri olarak; *Galataport, Haliçport, Haydarpaşaport Projeleri* sayılabilir.
- 2) Kent Merkezi Soylulaştırma Projeleri: Nispeten küçük ölçekli projeler olmakla birlikte, küresel kent vizyonu kapsamında ele alınarak, kent merkezini mutenalaştırmaya yönelik geliştirilen projelerdir. Projelerde, eski binaların tarihsel niteliğini yitirdiği ve köhneleşerek, çöküntü alanı haline geldiği düşünülen alanlarda, eski evler yıkılarak yeni konutlar geliştirilmiştir. Ayrıca, bu bölgeler tarihsel olarak İstanbul'un gayrimüslim nüfusunun ve çeşitli etnik topluluklarının yanısıra, sanayileşme döneminde düşük gelirli işçi ailelerinin yoğunlaştığı alanlardır. Başlıca örnekleri olarak; *Tarlabası ve Sulukule Kentsel Dönüşüm Projeleri, Fener-Balat Kentsel Yenileme Projesi ve Taksim Meydanı Yayalaştırma Projesi* sayılabilir.
- 3) Büyük Konut Projeleri: Konut geliştirme amaçlı büyük kentsel dönüşüm projeleridir. Projelerin bulunduğu alanlar, nispeten çevrede yer alan ve İstanbul'un sanayileşme döneminde enformal yerleşimlerin; işçi mahallelerinin, gecekonduların yaygın olduğu alanlardır. Başlıca örnekleri olarak; *Fikirtepe ve Okmeydanı Kentsel Dönüşüm Projeleri* örnek olarak verilebilir.
- 4) Simgesel Dini Yapılar: Neoliberal dönemin muhafazakar yapısına uygun olarak, verdikleri ideolojik mesaj, buldukları yer ve büyük ölçekli yapılarıyla alakalı olarak 'simgesel' nitelik taşıdıkları söylenebilecek dini yapılardır. Başlıca örnekleri olarak; *Taksim Camisi ve Çamlıca Camisi* projeleri sayılabilir.
- 5) Ulaşım Projeleri: Kent içi ulaşım projelerinin yanında, kentin küresel bağlantı/düğüm noktası hedefine yönelik büyük ulaşım projeleri gerçekleştirilmiştir. Başlıca örnekleri olarak; *Avrasya Tüneli, 3. Havalimanı, 3.*

Boğaz Köprüsü ve Kabataş Ulaşım ve Aktarma Merkezi (Martı) Projeleri sayılabilir.

- 6) Karma Kullanımlı Vadi Projeleri: Son onyılıda artan bir yönelimle, konut, rekreasyon, ticaret ve ar-ge fonksiyonlarını birlikte barındıran, limanların ardındaki eski sanayi bölgeleri/vadilerde yapılandırılan projelerdir. Başlıca örneği olarak; *Cendere Vadisi Kentsel Dönüşüm Projesi* sayılabilir.
- 7) İş Bölgesi Projeleri: Son on yıllarda oluşan bir eğilim olarak, İstanbul'un yeni orta sınıf yerleşimlerinde yer alan, kentin finans üretimini artırma amaçlı, yüksek kapasiteli iş bölgesi oluşturmaya yönelik girişimler olmuştur. Başlıca örneği olarak; *İstanbul Finans Merkezi Projesi* sayılabilir.

4.2. Büyük Ölçekli Proje Örnekleri

Yukarıdaki kategoriler altında seçilen örnek projelerinin, kamuoyuna duyurulma/başlangıç tarihlerine göre sıralaması ve projeler hakkında fiziki bilgi¹⁴⁵ aşağıda yer almaktadır.

Tablo 4.1. Büyük Ölçekli Proje Örnekleri

PROJE ADI	Tarih
Galataport Projesi (Salıpazarı Kruvaziyer Liman Alanı)	Mart, 2002
Tarlabaşı Kentsel Dönüşüm Projesi	Mayıs, 2005
Sulukule Kentsel Dönüşüm Projesi	Eylül, 2005
Avrasya Tüneli Projesi	Mart, 2006
Fener-Balat Kentsel Yenileme Projesi	Nisan, 2006
Taksim Meydanı Yayalaştırma Projesi	Ağustos, 2007
İstanbul Finans Merkezi Projesi	Ocak, 2008
Taksim Camisi Projesi	Mayıs, 2009
Kabataş Ulaşım ve Aktarma Merkezi Projesi	Ekim, 2009
3. Boğaz Köprüsü Projesi	Nisan, 2010
Fikirtepe Kentsel Dönüşüm Projesi	Ekim, 2010
3.Havalimanı Projesi	Ekim, 2010

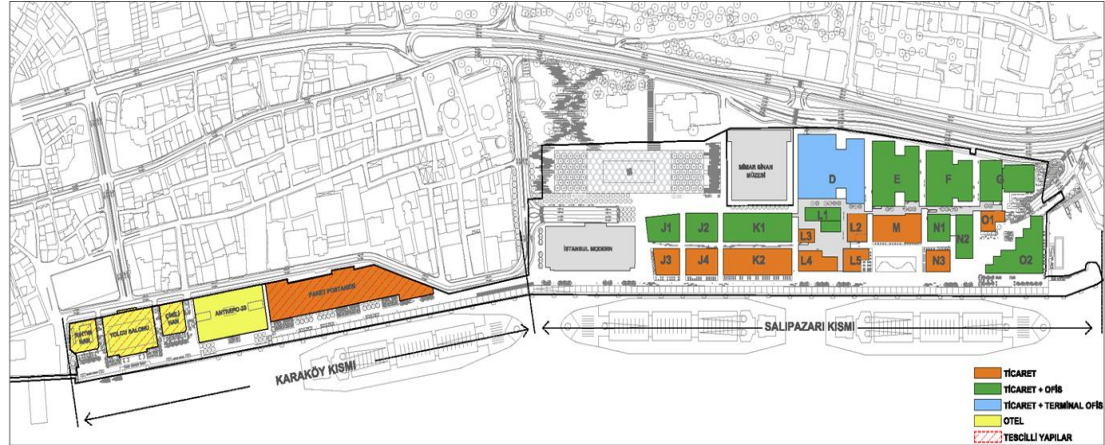
¹⁴⁵ Bu bölümde yer alan verilerde ve görsellerin genelinde İstanbul Serbest Mimarlar Derneği (SMD)'nin megaprojeler çalışmasından yararlanılmıştır (ismd.org.tr, megaprojeleristanbul.com). İstanbul SMD'ye izinleri için teşekkür ederim.

Tablo 4.1. (devamı)

Haliçport (Haliç Yat Limanı ve Kompleksi)	Aralık, 2010
Cendere Vadisi Kentsel Dönüşüm Projesi	Ocak, 2011
Haydarpaşa Port (Haydarpaşa Limanı ve Garı Dönüşüm Projesi)	Şubat, 2012
Çamlıca Camisi Projesi	Mayıs, 2012
Okmeydanı Kentsel Dönüşüm Projesi	Eylül, 2012

4.2.1. Galataport Projesi (Salıpazarı Kruvaziyer Liman Alanı)

Mart 2002 yılında ilan edilen proje, Beyoğlu-Karaköy'de, 112.147 m2 alanda, Beyoğlu Belediyesi ve özel sektör işbirliğinde, özelleştirme modeliyle yaptırılan proje devam etmektedir. Proje, eski liman bölgesinin başlıca turizm ve kültür alanlarında yeni işlevler kazanmasını hedeflemektedir. Projede, devam eden uzun bir yargı süreciyle birlikte, Şubat 2016'da Salıpazarı antrepolarının yıkılmasına başlandı. Bu proje küresel şehir kavramının en önemli tamamlayıcı boyutlarından olan lüks kruvaziyer turizminin vitrinlerinden biri olacaktır. Boğaz hattının en stratejik alanlarından birinde ve Beşiktaş, Beyoğlu ve Fatih ilçelerinin birbirine en yakın olduğu alanda inşaatı devam eden projenin, gurme turizmi, sanatsal etkinlikler için merkezi bir muhit olacağı ifade edilebilir.

Şekil 4.1. Galataport Projesi Vaziyet Planı (Kaynak: İstanbul SMD, www. ismd.org.tr, megaprojeleristanbul.com)

4.2.2. Tarlabası Kentsel Dönüşüm Projesi

Mayıs 2005'te ilan edilen proje, Beyoğlu Belediyesi ve özel sektör işbirliğinde, sürdürülmektedir. Kent merkezinde, konut ve ticaret alanlarından oluşan ve 20.000

m2'lik alanda devam eden projede, bazı kısımlar tamamlanmış ve satışa çıkarılmıştır, yargı süreci devam etmektedir. Proje, Taksim bölgesinin dönüşüm uygulamalarının bir uzantısı olarak geliştirilmiştir.

Şekil 4.2. Tarlabası Kentsel Dönüşüm Projesi (Kaynak: İstanbul SMD, www.ismd.org.tr, megaprojeleristanbul.com)

4.2.3. Sulukule Kentsel Dönüşüm Projesi

Proje Eylül 2005'te ilan edilmiştir. İBB, TOKİ, Fatih Belediyesi ve özel sektör işbirliğinde yapılmıştır. Konut alanlarından oluşan ve 90.000 m2 alanda yapılan projede, inşaatlar tamamlanmış, oturma açılmıştır ancak yargı süreci devam etmektedir. Bitirilen kentsel dönüşüm projeleri içinde en fazla kamusal eleştiri konusu olan Sulukule projesi, muhitte yüzlerce yıldır oturan Roman topluluğunu alandan çıkarmış ve kentin kültürel mirasından bir katmanı ortadan kaldırmıştır.

Şekil 4.3. Sulukule Kentsel Dönüşüm Projesi (Kaynak: İstanbul SMD, www.ismd.org.tr, megaprojeleristanbul.com)

4.2.4. Avrasya Tüneli Projesi

Proje Mart 2006'da ilan edilmiş, Aralık 2016'da kullanıma açılmıştır. T.C. Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı tarafından özel sektör işbirliği ile, yap-işlet-devret modeliyle yapılmıştır. İstanbul'un iki yakasını birbirine bağlayan bu karayolu

tünelin uzunluğu, her iki yakadaki bağlantı yollarıyla birlikte 14,6 km'dir. İki kıtayı deniz altından hızlı bir ulaşım projesi ile birleştirerek tarihi bir değişimi ifade etmekle birlikte, proje tarihi yarımadanın denizle irtibatlarını kesintiye uğrattığı eleştirileri ile önümüzdeki on yıllarda temel bir kentsel tasarım konusu olacağı da benzetilmektedir.

Şekil 4.4. Avrasya Tüneli Projesi (Kaynak: İstanbul SMD, [www. ismd.org.tr](http://www.ismd.org.tr), megaprojeleristanbul.com)

Şekil 4.5. Avrasya Tüneli Projesi (Kaynak: İstanbul SMD, [www. ismd.org.tr](http://www.ismd.org.tr), megaprojeleristanbul.com)

4.2.5. Fener-Balat Kentsel Yenileme Projesi

Nisan 2006'da açıklanmıştır. Fatih Belediyesi ve özel sektör işbirliği ile 279.345,91 m²'lik alanda gerçekleştirilmesi planlanan projede yargı süreci devam etmektedir. Proje etaplarının hayata geçirilmesi zaman yayılmıştır. Muhitte yaşayan topluluk talepleri ile yerel yönetimler arasındaki diyaloglar sürmektedir.

Şekil 4.6. Fener-Balat Kentsel Yenileme Projesi (Kaynak: İstanbul SMD, www.ismd.org.tr, megaprojeleristanbul.com)

4.2.6. Taksim Meydanı Yayalaştırma Projesi

Ağustos 2007’de açıklanan proje, İBB ve özel sektör işbirliğiyle sürdürülmektedir. 98.000 m² alanı kapsayan projede, ağaçlar kaldırılarak, meydana taş döşenmiş ve trafiğe kapatılmıştır. Taksim Camisi ve Gezi Parkı’nın yerine yeni işlevlerle topçu kışlası yapma planlarını da kapsayan projede yargı süreci devam etmektedir.

Şekil 4.7. Taksim Meydanı Yayalaştırma Projesi (Kaynak: İstanbul SMD, www.ismd.org.tr, megaprojeleristanbul.com)

4.2.7. İstanbul Finans Merkezi Projesi

Ocak 2008’de açıklanan proje, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, İBB, Ataşehir Belediyesi, Ümraniye Belediyesi ve özel sektör işbirliğinde, 1.700.000 m²’lik alanda ticaret-konut (rezidans) fonksiyonlarını içerir şekilde devam etmektedir. Bu proje İstanbul’un küresel şehir olma hedefinin en önemli ayağını oluşturmaktadır. Büyük finansal kuruluşları bir araya toplamaya hedefleyen proje, Türkiye’nin en önemli finans merkezi olacaktır. 2019 yılı son itibarıyla bölgede yoğun bir gökdelen inşası çalışması devam etmektedir.

Şekil 4.8. İstanbul Finans Merkezi Projesi (Kaynak: İstanbul SMD, [www. ismd.org.tr](http://www.ismd.org.tr), megaprojeleristanbul.com)

4.2.8. Taksim Camisi Projesi

Mayıs 2009’da açıklanan proje, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, Taksim Camisi Kültür ve Sanat Vakfı ve özel sektör işbirliğinde, 2,482.46 m²’li alanda devam etmektedir. Bu proje Taksim Meydanı düzenlemesi, Atatürk Kültür Merkezi ve Tarlabaşı Kentsel Dönüşüm Projeleriyle bir bütünlük içinde ele alındığında Beyoğlu ilçesindeki temel bir kentsel yenileme faaliyetinin sembolik bir dışavurum olarak görülebilir.

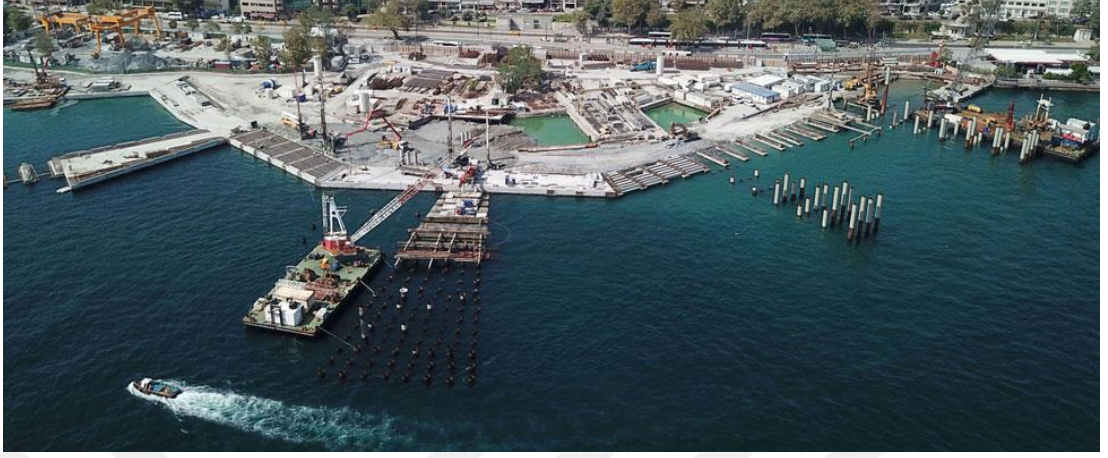

Şekil 4.9. Taksim Camisi Projesi (Kaynak: Anadolu Ajansı/İslam Yakut, 31.01.2019)

4.2.9. Kabataş Ulaşım ve Aktarma Merkezi Projesi

Ekim 2009’da duyurulan proje, İBB tarafından 100.000 m² alanda planlanmıştır. Proje iptal edilmiş ve ‘martı’ şeklindeki iskele binası yeniden tasarlanacağı ilan edilmiştir. Koruma amaçlı yargı kararları uygulanmadan yeni bir avan projeye göre devam

edeceği, muhtemelen klasik sitilde iskele binaları ve meydan düzenlemesi yapıldıktan sonra transfer merkezi olarak açılacağı yönünde bilgiler bulunmaktadır.

Şekil 4.10. Kabataş Ulaşım ve Aktarma Merkezi Projesi (Kaynak: Ali Aksoyer, DHA, Demirören Haber Ajansı, 21.09.2017)

4.2.10. 3.Boğaz Köprüsü Projesi

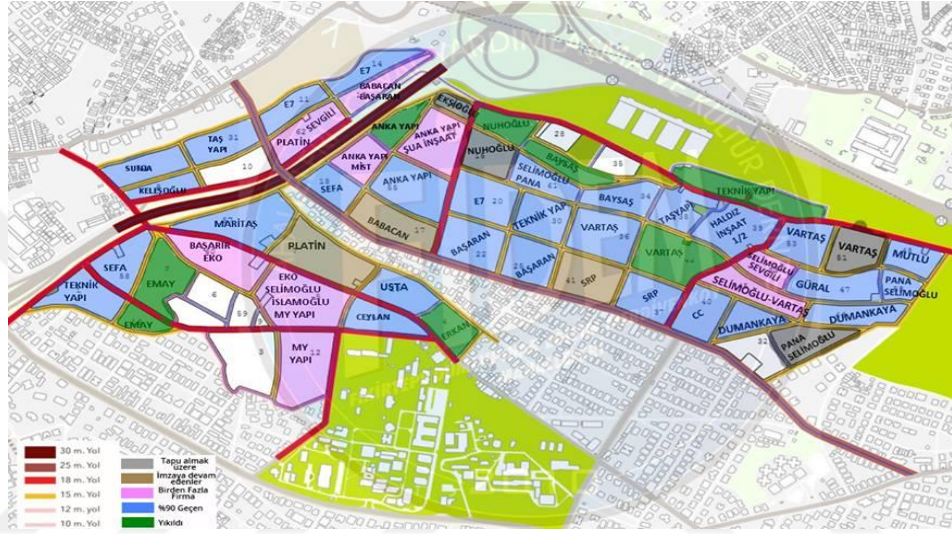
Proje Nisan 2010'da ilan edilmiştir. Karayolları Genel Müdürlüğü ve T.C. Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı işbirliğinde, 59 m. genişlik, 2164 m. uzunluk, 322 m. yükseklik ölçüsünde, yap-işlet-devret modeliyle özel sektör tarafından yapılan köprü, 2016'da kullanıma açıldı. Köprü, Kuzey Anadolu otoyolu üzerinde yer almakta ve yeni yapılan 3. havalimanı için en önemli transit geçiş hattını oluşturmaktadır. Köprü geçiş güzergahları kuzey İstanbul ormanlarının içinden geçmektedir.

Şekil 4.11. 3. Boğaz Köprüsü Projesi (Kaynak: Anadolu Ajansı, 26.08.2016)

4.2.11. Fikirtepe Kentsel Dönüşüm Projesi

Ekim 2010'da ilan edilen projeye, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı ve pek çok paydaştan oluşan özel sektör işbirliğiyle başlanmıştır. 1.310.000 m²'lik alanda, pek çok farklı konut projesinden oluşan proje hak sahiplerinin itirazları ve hukuki süreçle birlikte devam etmektedir. Proje ile ilgili süreç içinde bir çok inşaat firması iflas etmiştir. Halen yapılan en büyük yüksek katlı dönüşüm projesi olarak kamusal tartışmaların da odağında yer almaktadır.

Şekil 4.12. Fikirtepe Kentsel Dönüşüm Projesi (Kaynak: İstanbul SMD, www.ismd.org.tr, megaprojeleristanbul.com)

4.2.12. Büyük İstanbul Havalimanı Projesi

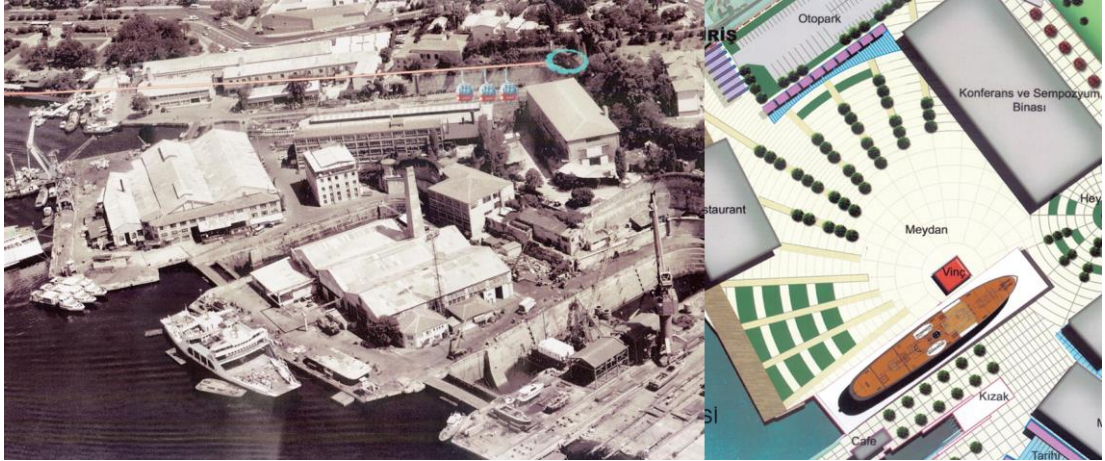
Ekim 2010'da ilan edilen proje, Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı, TOKİ ve özel sektör işbirliği ile 76.500.000 m²'lik alanda yap-işlet-devret modeliyle yapılmıştır. Projeye ve işçi hakları ihlallerine yönelik itirazlar ve hukuki süreçlerle birlikte, 2019'da kullanıma açılmıştır. Projenin bütünü tamamlandığında dünyanın büyük havalimanlarından biri olacak Büyük İstanbul Havaalanı kenti coğrafi sınırlarının ucuna kadar taşıyan bir ölçek değişimini de temsil etmekte ve kuzeye doğru gelişecek yeni yerleşmelerin de tetikleyici olacak büyüklüktedir.

Şekil 4.13. 3. Havalimanı Projesi (Kaynak: Anadolu Ajansı, 28.10.2018)

4.2.13. Haliçport Projesi (Haliç Yat Limanı ve Kompleksi)

Aralık 2010'da kamuoyuna duyurulmuştur. Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı tarafından, özel şirket işbirliğiyle, yap-işlet-devret modeliyle yaptırılan proje, Eyüp-Haliç'te, 250.000 m² alanda planlanmıştır. Haliç'in dönüşümünde rol alacak temel projelerden biri olmanın yanı sıra, Salıpazarı'ndaki dönüşümle birlikte turizm faaliyetleri için yeni bir odaklanmayı ifade etmektedir.

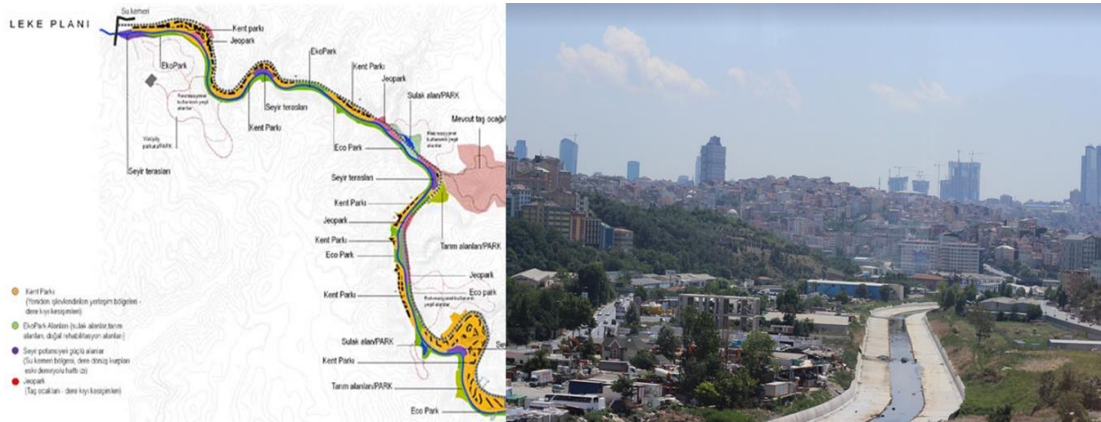

Şekil 4.14. Haliçport Projesi (Kaynak: İstanbul SMD, www. ismd.org.tr, megaprojeleristanbul.com)

4.2.14. Cendere Vadisi Kentsel Dönüşüm Projesi

Ocak 2011'de duyurulan proje, 3.500.000 m²'lik alanda İBB, Kağıthane Belediyesi, Sivil Toplum ve özel sektör işbirliğiyle devam etmektedir. Yeşil alan, konut, ticaret

alanı, eğitim ve teknoloji alanı işlevleriyle planlanan projede ilk adımlar 2009’da atılmış, 2011’de alan dönüşüm alanı ilan edilmiştir.

Şekil 4.15. Cendere Vadisi Kentsel Dönüşüm Projesi (Kaynak: İstanbul SMD, www.ismd.org.tr, megaprojeleristanbul.com)

4.2.15. Haydarpaşaport Projesi (Haydarpaşa Limanı ve Garı Dönüşüm Projesi)

Proje Şubat 2012’de kamuoyuna duyurulmuştur. Kadıköy-Haydarpaşa’da, 941.000 m2 alanda, yargı süreci ve nispeten önemli kazanımlarla birlikte, Haydarpaşa Garı restorasyon çalışmalarına başlanmıştır. Özellikle tarihi değeri olan kentin sembol eserlerinin turistik etkinlikler ve kentsel yenilemenin Anadolu yakasındaki önemli odaklarından birisidir.

Şekil 4.16. Haydarpaşaport Projesi (Kaynak: İstanbul SMD, www.ismd.org.tr, megaprojeleristanbul.com)

4.2.16. Çamlıca Camisi Projesi

Mayıs 2012’de duyurulan projenin, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı ve Sivil Toplum (Cami Derneği) işbirliğinde, özel sektöre ihale edilerek inşaatı tamamlanmış, 2019’da açılışı yapılmıştır. İstanbul’un en büyük ibadethanesi haline gelen camii, aynı zamanda sergi salonları, toplantı alanları, gezi bölgeleriyle geniş bir etkinlik sahası içinde örgütlenen bir külliye durumundadır.

Şekil 4.17. Çamlıca Camisi Projesi (Kaynak: Anadolu Ajansı/Yunus Emre Günaydın, 02.05.2019)

4.2.17. Okmeydanı Kentsel Dönüşüm Projesi

Eylül 2012’de başlayan proje, Beyoğlu Belediyesi öncülüğünde, 1.650.000 m²’lik alanda planlanmıştır. Kent merkezinde, geniş bir konut alanında yer alan, altı mahallenin riskli alan ilan edildiği projede, çeşitli yargısal süreçler de devam etmektedir.

Şekil 4.18. Okmeydanı Kentsel Dönüşüm Projesi (Kaynak: İstanbul SMD, www.ismd.org.tr, megaprojeleristanbul.com)

4.3. Büyük Ölçekli Projelerin Kuramsal Değerlendirmesi

Büyük ölçekli projelere getirilen eleştiriler, ekonomik, sosyal, çevresel ve yönetsel olmak üzere çok boyutludur. Birbiriyle ilişkili bu boyutlar, konuyu bir bütün olarak 'gelişimin sürdürülebilirliği' meselesine taşımaktadır.

Genelde kalkınmacı anlayışa ve mekânsal karşılıkları olarak büyük ölçekli projelere eleştirilerin yoğunlaştığı alan, sosyo-ekonomik üst ölçekte ele alındığı başlık, küreselleşme ve büyük ölçekli projeler ilişkisidir. Bu konuda genelde, küreselleşme etkisiyle yerelde sürdürülen politikalara eleştiri söz konusudur. Diğer yandan, büyük ölçekli projelerin olumsuz etkilerinin daha teknik/mekânsal düzlemde tartışıldığı, büyük ölçekli projelerle yaratılan fiziki değişimin kent bütünüyle ve sosyolojik yapıyla bütünlük içinde olmadığı yönünde eleştiriler yaygındır. Bunlar, genellikle 'kent hakkı'nı talep eden, yerel itirazlardır, yerel inisiyatifler, semt dayanışmaları, bilim çevreleri, meslek örgütleri bu itirazların merkezinde yer almaktadır. Projelerde yargı süreçleri, bu itirazlar sayesinde işleyebilmektedir.

Kamuoyuna 'megaproje' olarak ilan edilen dönüşümler, kamu-özel sektör işbirliğiyle (KÖİ) hayat geçirilmektedir. Sönmez'e göre; *"Dünya Bankası, özellikle, aralarında Türkiye'nin"de olduğu "yükselen çevre ülkeler"e, özelleştirmenin"bir versiyonu olan KÖİ projelerini önermekte"ve işbirliklerini teşvik edip desteklemektedir".* Sönmez, KÖİ projelerinde, Devlet ve özel sektör işbirliğiyle yapılan ancak Devlet'in tamamen çekilmeyip, projenin bir tarafında kaldığı, 'Yap İşlet Devret', 'Yap İşlet', 'Yap Kirala', 'İşletme Hakkı Devri' gibi yöntemleri içeren KÖİ tarzı projeleri ele almaktadır. Bunlar büyük ulaşım projeleri ile birlikte, haberleşme, elektrik, doğalgaz gibi hizmetleri de içeren geniş bir alan yayılmakta ve özelleştirmenin bir türü olarak işlemektedir. Bunların arasında, 3. Havaalanı, 3. Köprü gibi büyük altyapı projeleri konumuz açısından dikkat çekmektedir. Sönmez, bu büyük altyapı projelerinin, sadece kendi alanlarıyla sınırlı olmayıp çevrelerini de dönüştürdüklerinin altını çizmektedir. Bu dönüşümlerle bağlantılı olarak, konut alanında da diğer bazı büyük ölçekli projeler planlanmaktadır. Sonuçta bu projeler, kuzey ormanlarında kendi kapladıkları yerle sınırlı kalmayacaktır, *"bunlar, uzunca zamandır, imara kapalı tutulan ve İstanbul'un akciğerleri sayılan orman ve sulak alanlarının inşaat üstünden sermaye birikimine*

açıldığı mega projelerdir”. Diğer yandan, Sönmez, büyük ölçekli projelerin bir an önce kamu denetimine alınması, bulunduğu denetimsizlikten, kapalıktan çıkarılması, kamuya getirip götürdüklerinin anlaşılması, kamunun nasıl bir yük altına girdiğinin açıklanması, kamu aleyhine olanların hızla kamulaştırılması, henüz başlanmayanların değerlendirilip büyük risk taşıyanlardan vazgeçilmesi, projelerin yol açtığı arsa spekülasyonlarının önüne geçilmesi gerektiği ve büyük ölçekli projelerin çevresindeki orman alanlarının hızla sit alanı ilan edilmeleri gerektiği yönünde çözüm odaklı bir yaklaşım sunmaktadır.¹⁴⁶

Soylulaştırma içeren projelere eleştiriler, ağırlıklı olarak ‘yerinden edilme’ olgusuna yoğunlaşmaktadır. Bu eleştiriler, projelerin kentsel alanda, varlıklı kesimler lehine yeniden arazi geliştirmeye hizmet ettiği, bu arazilerde yerleşik yoksul kesimlerin yerinden edilmesine neden olduğu yönündedir.¹⁴⁷ Klasik soylulaştırmada, kent merkezini soylulaştırırlar aileler, sanatçılar gibi orta sınıftan belirli kesimler ve bireysel tercihler iken, soylulaştırma ilerleyen dönemlerde kamu eliyle, büyük ölçekli projelerle yapılmaya başlanmıştır. Bu dönüşüm, sadece fiziki mekânı değil, toplumsal yapıyı bireylerin refah düzeyleri temelinde yeniden organize eden, kent merkezinin kullanım hakkını alt ekonomik kesimler aleyhine sınırlayan bir uğraşa dönüşmüştür.¹⁴⁸

Büyük ölçekli projelere bir diğer eleştiri de Osmanlı mirasını yanlış yorumlamakla ilgilidir. Bu eleştiriler, hayatın her alanına, dolayısıyla mimariye de yansıyan Osmanlı adabından yeni dönem simgesel yapıların pay almadıkları yönündedir. Örneğin; Çamlıca Camisi, Osmanlı dönemi ile kıyaslandığında, bu projeye, politikacılar, dini kanaat önderleri ve çeşitli teknik uzmanlar tarafından ciddi eleştiriler getirilmiştir. Başlıca eleştiri, caminin ‘adaba mugayir’ olduğudur. Bu adaba aykırı durum, dini kanaat önderleri tarafından genel olarak etik noktasında ele alınmış, caminin yapılış amacı üzerinde durulmuştur. Diğer yandan, konuyu kültürel ve teknik yönleriyle ele

¹⁴⁶ Mustafa Sönmez, Sanayinin Sorunları ve Analizleri (XXI) “Mega Projeler”in Mega sorunları, *Bülten TMMOB Makine Mühendisleri Odası*, Sayı 220 eki, Ekim 2016, sf. 2, 7, 11

¹⁴⁷ Beril Sönmez, Soylulaştırmanın Yeni Biçimleriyle Yerinden Edilmeyi Yeniden Düşünmek, *Planlama* 2014;24(1), sf. 42-53

¹⁴⁸ Serap Kayasü, Emine Yetişkul, Bir Araştırma Çerçevesi: Soylulaştırma 2.0, *Planlama* 2013;23 (3), sf. 147-152.

alanlar, Osmanlı adabını, Mimar Sinan örneği özelinde, yapının yer seçimi, ölçeği ve diğer tüm mimari unsurlarını kapsayan tüm özellikleriyle ilişkilendirmişlerdir.¹⁴⁹

Sarkis bu konuda diğer Müslüman ülkelerde de benzer fenomenin yaşandığından bahsediyor;

Riyad, Beyrut, Halep'te yapılan ve şimdilerde Cidde ve Doha'da başlatılan tarihi merkezlerin mutenalaştırılması ve yenilenmesi projeleri, Osmanlı mimari mirasına yeniden ilgi duyulmasını sağladı, ama yanlış yorumlamalar ve transliterasyonlar eksik olmadı. Beyrut şehir merkezini yenileyenler, Osmanlı dönemi binalarından pek azını korudular ama, karşılığında aşırı abartılı bir Osmanlıvarî canlanma tarzını seçtiler, bunların arasında şehrin silüetine egemen olmuş yeni bir mega cami de bulunuyor.¹⁵⁰

Sonuç olarak büyük ölçekli projelerin, sosyal, ekonomik, çevresel ve kültürel ciddi riskler taşıdığı, bu tarz dönüşümün toplumsal gelişmeyi pek çok alanda riske attığı, başlıca gerekçeleri olan ekonomik gelişme ve kamusal yararın son derece tartışmalı olduğu görülmektedir.

1970'lerden günümüze, çoğu Batı ülkesinde sanayisizleşme kaynaklı krizlerin etkileri, tüm dünyada kentleşme biçimlerini değiştirmiştir. Küresel pazarda kentler üzerinden bir yarış teşvik eden bu süreç, önemli iktisadi, sosyal ve mekânsal sonuçlar doğurmuştur. Fordist ya da kitlesel üretim sisteminden esnek üretim sistemine geçiş, finans sermayesinin hızlı hareketine imkan sağlayan düzenlemeler ve bilgi iletişim teknolojilerindeki muazzam ölçeklere yayılan gelişmeler, küresel bir tüketim toplumu inşa etmekte ve kentlerde yaşayan nüfusun hızlı bir artışa geçmesine ve mega kentlerin sayısının küresel ölçekte artmasına yol açmaktadır. Küresel ölçekte hiyerarşik bir ağ sistemi içinde kentler, Batı'da ve Batı dışı toplumlarda farklı sanayileşme/sanayisizleşme biçimleriyle, her coğrafyada küreselleşmeden kendilerine düşen rolü oynamakta; tercih edilebilir istihdam olasılıkları yaratan, farklı milletlerden işgücünü bünyesinde barındıran ve sanayiye karşı yükselişte olan inovasyon teknolojileri, kültür endüstrileri, bilişim ve hizmet

¹⁴⁹ Gülru Necipoğlu, *Sinan Çağı; Osmanlı İmparatorluğu'nda Mimari Kültür*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013

¹⁵⁰ Hashim Sarkis, "İstanbul Kesişimler Şehri; Mesele İstanbul (Küreselleşme Değil)", *Urban Age İstanbul*, London School of Economics, Kasım 2009

sektörlerini geliştirirken devletleri dahi gölgede bırakan güç ve önem kazanmaktadır. Bu sebeple küresel kentlerin kapitalist üretim ilişkilerinin ulus-devlet sınırlarının dışına taşmış yeni bir yapılanmasının ürünü olduğu açıkça görülmektedir.¹⁵¹ Bu kapsamda kent mekânındaki değişimlerin, kentlerin küresel ekonomik işbölümü içinde konumlanması ile doğrudan bağlantılı olduğunu söylemek mümkündür.

Kentler doğuşlarından itibaren ticaretin, yönetimin, dinin örgütlendiği ve kurumlaştığı yerler olmuştur. Kapitalizm kentlerin bu merkezi önemini ve işlevini belirginleştirmiştir. Neo-Marksist ve eleştirel kent çalışmaları çağdaş kentin değişmekte olan doğası hakkında çeşitli sorunsallar üzerinden yeni bakış açıları getirmiştir.

Henri Lefebvre, 1960'li yıllardan itibaren kentlerin düzensiz ve kuralsız bir şekilde büyüdüğü tespitinden hareketle, bu kaotik büyümeyi içe ve dışa doğru patlamalarla oluşan kentsel form olarak analiz ederek, yeni Marksist kent sosyolojisinin ve kentin politik ekonomisi eleştirisinin öncülüğünü yapmıştır. Lefebvre'ün kentsel mekânın yeniden üretiminde anahtar kavramlarından birisi metalaşmadır. Kapitalizm artı değeri ve birikmiş sermayeyi kente yatırarak kent mekânını sonsuz bir metalaşma dünyası haline getirir. Kent mekânı meta haline geldiğinde, artık yalnızca bir yerleşim ve üretim alanı değildir. Kapitalizmin pazarlanabilir ürününe dönüşen yaşam çevreleri olarak kentlerin yeni üretim süreçleri içinde konumlanması, Lefebvre tarafından "kentsel devrim" olarak adlandırılır.¹⁵²

Küreselleşmenin söylem ve gerçeklik olarak yükselmesi ve küresel sermayenin tüm dünya kentlerini potansiyel yatırım pazarları olarak seçmeye başlaması sonrasında kentlerin pazarlanması yükselen bir söylem olarak ortaya çıkmaya başlamıştır. Dünya sisteminde sermaye, emek ve hizmet akışlarının denetlendiği karar mekânları olarak kentler "küresel kent" olarak, bu akışların içinden geçtiği kentler de "uluslararası kent" olarak yeni bir hiyerarşi içinde yeniden tanımlanmıştır. Batı dışı

¹⁵¹ Manuel Castells, *Enformasyon Çağı: Binyılın Sonu*, cilt.3, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007.

¹⁵² Henri Lefebvre, *Kentsel Devrim*, çev: Selim Sezer, Sel Yayınları, 2013

lkeler için, bu akışların içinden geçeceği kentlere sahip olmak, ülke ekonomisinin büyümesi için zorunludur. Böylece, kentlerin pazarlanması, yeniden yapılanması ve satılması politik ekonomik programın en önemli konusu olmaktadır.

David Harvey, Henri Lefebvre takip ederek kentsel mekân ile sermaye birikim süreçleri arasındaki ilişkileri açıklığa kavuşturmayı amaçlar. Harvey, kapitalizmin egemen olduğu toplumlarda kentleşme sürecine ait dinamiklerin sermaye birikim süreçlerinden ayrı olarak kavranamayacağını belirtir. Kentleşme süreci, üretim, tüketim, değişim ve dolaşım için gerekli olan fiziksel altyapının inşasını içerir.

Harveye göre en geniş anlamıyla kentsel dönüşüm; imalat, sirkülasyon, mübadele ve tüketim için maddi altyapıyı tanımlar.¹⁵³ Bu nedenle, kente kapitalist birikim süreçlerinden bağımsız bir anlam atfetmek ve bir yapılı mekân olarak bakmak hatalıdır; kent ancak kapitalist birikim süreçleriyle kavramsallaştırılabilir. Bunun aksi, muhafazakar ve romantik anlayışlardaki gibi, kent mekânını fetişleştirmek, mekâna sosyo-ekonomik ilişkilerden bağımsız bir kutsiyet atfetmek anlamına gelir.¹⁵⁴ Harvey kentleşme sürecini, birbirini tamamlayan, sermaye birikimi ve sınıf mücadelesi çerçevesinde analiz eder. Kentleşme, hem üretim ve artık değer için kaynak sağlayan bir sistem, hem de tüketim için yeni ortamlar hazırlayan bir süreçtir. Kapitalist retim ilişkileri çerçevesinde egemen sınıflar, azalan karlarını yeniden maksimize edebilmenin bir yolu olarak kent mekânının yeniden inşasını görürler; üretim faaliyetlerinin dışında imar faaliyetlerine de yatırımlar yapılır. Bu yüzden, Harveye göre, modern kentlerin doğu ve gelişmesi, aynı zamanda sermaye sınıfının büyümesinin de tarihi olarak okunabilir.

Kentlerin gelişmesini yöneten en mühim etkenlerden biri ise, Sassenin değindiği kentlerin ulusal ve küresel seviyelerde dağılan iş bölümünde üstlendikleri roldür. Buna göre her kentin iktisadi ilişkiler çerçevesinde izlediği büyüme politikaları vardır ve kentler bu politikaların izinde belirli roller oynamaktadır. Harvey, kentleşme süreçlerinin Fordist ve post-Fordist retim sistemleriyle olan ilişkisi çerçevesinde,

¹⁵³ David Harvey, *The Urbanization of Capital*, Blackwell, Oxford, 1985, s. 113

¹⁵⁴ Yakın zamanlardaki İstanbulun silüeti tartışmaları tam da böyle bir anlayışın örneğidir.

kentsel gelişim süreçlerini Keynesçi ve Keynesçilik-sonrası kent olarak ikiye ayırır. Keynesçi politika, tüketimin kitlesel olarak ayakta tutulmasına bağlıdır ve bu yüzden Keynesçi kent tüketim ilişkileri üzerinde yapılandırılmıştır. Bazı kentler üretim alanında uzmanlaşırken, bazıları finans alanında ya da turizm alanında uzmanlaşmaktadır. Fakat kentler birbirleriyle yarışan değil, birbirlerini tamamlayan bir özellik taşımaktadırlar.¹⁵⁵ Harvey, 1970'li yıllarla birlikte Keynesçi politikanın çöküşünün yapısal bir dönüşüme neden olduğunu söyler: “Ekonomik yapıdaki değişimlere koşut olarak, kentleşme süreçleri de dramatik bir değişime uğramıştır. Bu değişimin temelinde küçülen piyasaların, işsizliğin, mekânsal darlığın ve küresel işbölümündeki hızlı değişimlerin, sermaye hareketinin, işyeri kapanmalarının ve teknolojik-mali yeniden yapılanmanın bir bileşimi yatmaktadır”.¹⁵⁶

1970'li yıllardan itibaren, Batı'da kapitalist yeniden yapılanma sürecinde kentsel alanları radikal bir şekilde dönüştürecek kapsamlı kentsel yatırım projeleri uygulamaya konulmuştur. Neo-liberal kentleşme politikalarının birer ürünü olan bu projeler, kapitalist yeniden yapılanma sürecinin temel dinamiklerinden olmuştur. Devlet, üretim ve sosyal hizmet alanlarından (sosyal konut, sağlık, eğitim vd.) çekilirken, mal ve hizmetlerin küresel ölçekte dolaşımını sağlayacak neo-liberal politikaların altyapısı olan düzenlemeler hayata geçirilmiştir. Neoliberal iktisadi stratejilerin küresel ölçekte yaygınlık kazanması, kentsel mekânda dolaylı ve dolaysız olarak bir dönüşümler silsilesi ile gerçekleşebilmiştir. Bu dönüşümle birlikte kentler sanayisizleşme sürecini yaşamış ve üretim alanlarından tüketim alanlarına dönüşmüştür. Küresel şehir dinamiği bu süreç içinde şekillenmiştir.

Neo-liberal kent politikaları, kentlerde toplumsal yapıyı bölerek mekânı ayrıştırırken, bilinci de etkilemektedir. Kentsel dönüşüm, kapitalizmdeki asli bilinç odağı olan sınıf bilincini gölgeleyen yeni bilinç odakları yaratmaktadır. Kentsel dönüşüm projeleriyle, hem sermaye yatırımlarının kentsel mekânın yeniden imarına yönlendirilerek kapitalizmin krizi çözülmeye çalışılırken, hem de “bilinç mühendisliği” yapılmaktadır. Kent merkezlerindeki çöküntü alanları seçkinleştirmeyle (gentrification)

¹⁵⁵ David Harvey, *The Urbanization of Capital*, s. 167

¹⁵⁶ David Harvey, *The Urbanization of Capital*, s. 211-216

“parlatılmakta” ve bu bölgelerdeki alt gelir grubundan insanlar yerlerinden edilerek “temizlenmektedir”. Böylece kent, yeniden sınıfsal temelde bölgelere ayrılmakta, daha öncesindeki farklı sınıflar arasında sınırlı kalan mekânsal ayrışma köklü şekilde tamamlanmaktadır. Kentsel dönüşümle, kentin çöküntü alanlarının temizlenmesine ve mekânsal yalıtıma karşılık gelen seçkinleştirme kiralara artmasına neden olmakta, bunun sonucu olarak alt gelir grubundan insanlar kentin dışına gönderilmekte ve mekânsal ayrışma kesinlik kazanmaktadır. Harvey, böyle bir ayrışmanın bir yandan sınıf konumlarını daha açık hale getiren bir nitelik taşıdığını belirtirken, diğer yandan sınıf temelli olmayan bir bilinç odağını güçlendirdiğini vurgulamaktadır. Bu, yerel cemaat temelli bir bilinçtir. Bu yeni oluşan bilinç, kendisini sermaye sınıfına karşı konumlandıran bir bilinç değil; kendisinin kentin belli bir bölgesine ait olmasından dolayı diğer bölgelerine karşı konumlandıran bir bilinçtir. Bu tür bir bilinç odağının sınıf bilincine alternatif olarak ortaya çıkması, emekçi sınıfların politik mücadelesine de ket vurmuş ve tutarlı bir sınıfsal hareketin gelişmesini engellemiştir.¹⁵⁷

Henri Lefebvre’ün çalışmalarından etkilenen bir diğer araştırmacı olan Manuel Castells erken dönemde tüketim toplumu ve kentsel mekân arasındaki ilişkileri sonrasında ise ağ kümeleşmeleri ve kentsel mekânın değişimi arasındaki ilişkileri araştıran bir başka kent sosyoloğudur. Castells, “kesin sınırlarıyla kentsel” olarak tanımlanabilecek bir çözümleme nesnesi bulmaya yönelik girişiminde üretim araçları ve işgücü olarak iki temel öğeden oluşan ekonomik yapıyı temel alır.¹⁵⁸ Ancak Castells, üretim ilişkileri üzerinde durmak yerine, “ortak tüketim” kavramı üzerinde odaklanır.¹⁵⁹ Castells kentsel mekânın örgütlenme süreçlerini tüketim momentinde aramaktadır. Castells’in kent mekânındaki ortak tüketim süreçlerini incelerken dikkat çekmek istediği önemli bir husus devletin işleviyle ilgilidir. Ortak tüketim, çoğu zaman devletin sağladığı toplu konut, ulaşım, eğitim, sağlık vb. Kamusal nitelikte olan hizmetlerdir. Devletin bu müşterek tüketim araçlarını sağlamadaki esas amacı emek gücünün çalışmasını sürekli ve etkin kılmak için gerekli olan

¹⁵⁷ David Harvey, “Sınıf İlişkileri, Sosyal Adalet ve Farklılık Politikası”, *Praksis Dergisi*, 2001, s. 173-203

¹⁵⁸ Mark Gottidiener, “Mekan Kuramı Üzerine Tartışma”, s. 251

¹⁵⁹ Doğan Bıçkı, “Harvey ve Castells’de Kent Sorunsalı”, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 11, 2006, s. 120

beslenme, barınma, dinlenme, sağlık, ulaşım vb. gereksinmelerini karşılamaktır. Devletin ortak tüketim sürecinde oynadığı etkin rol, onu gündelik hayatın da mutlak düzenleyicisi haline getirmektedir. Castells, bu düzenlemeyi geniş anlamıyla kent planlaması olarak adlandırmaktadır. Burada devletin niyeti, mevcut üretim sisteminin sürekliliğini sağlamanın yanında, geniş çaplı üretimi garanti altına almak, ortaya çıkabilecek muhalif olmayan çelişkileri düzenlemek ve muhalif çelişkileri bastırmak ve böylece sosyal oluşumun ve kent örgütlenmesinin tümünde hakim olan sosyal sınıfın çıkarlarını koruma altına almaktır.¹⁶⁰

Castells'e göre sermayedar üretim ilişkilerinin çelişkisi kentsel alanda dolaylı olarak gün yüzüne çıkmaktadır. Bu bağlamda, doğrudan sınıfsal bir forma bürünse de, yeni sosyal hareketler olarak oluşsa da, kentsel direnme odakları ve onların talepleri kapitalizme karşı mücadelenin ifadeleri olmaktadır.

Castells, kentsel toplumsal hareketler üzerine yaptığı çalışmalarından sonra başka bir alana yönelir; teknoloji. İçinde bulunduğumuz zamanı "enformasyon çağı" olarak adlandırır. Bu çağın kentleri de "enformasyonel kentler"dir: "enformasyonel kent", enformasyon üzerine kurulu, ağlar çevresinde derlenmiş, kısmi olarak akışların oluşturduğu mekândır. Bu yüzden bilgisayarlı kent, bir kent biçimi değildir, ama akışlar mekânının yapısal egemenliğinin izini taşıyan bir süreçtir.¹⁶¹ Ağ toplumunda kenti meydana getiren akışlar, "sermaye akışı, bilgi akışı, teknoloji akışı, örgütsel iletişim akışı, görüntü, ses ve sembollerin akışıdır."¹⁶²

Ulaşım ve iletişim araçlarındaki gelişmelerin hızlandığı küreselleşme süreci, sermayenin mekânsal örgütlenmesini küresel ölçekte yeniden biçimlendirmektedir. Bu durum kentlerin ekonomik, politik ya da kültürel özellikleriyle ön plana çıkmasına neden olmuş ve "küresel kent" kavramını ortaya çıkartmıştır. Castells, küresel kentin oluşumunu ve öne çıkan özelliklerini şöyle ifade etmektedir:

¹⁶⁰ Manuel Castells, *The Urban Question*, s. 432

¹⁶¹ Manuel Castells, *Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür –Ağ Toplumunun Yükselişi*, çev: Ebru Kılıç, C. 1, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008, 532

¹⁶² Manuel Castells, age, s. 547

Uzamsal yayılma ile küresel bütünleşmenin bir araya gelmesi, büyük kentlere yeni bir stratejik rol biçmiştir. Uluslararası bankacılık ve ticaret merkezleri olarak uzun bir geçmişin ötesinde, bu kentlerin artık dört yeni işlevi vardır: İlkin, dünya ekonomisinin örgütlenmesinde hayli yoğunlaşmış komuta merkezleri haline gelmişlerdir; ikincisi, finans ve uzmanlık gerektiren hizmet şirketlerinin kilit yerleşimleri olmuşlardır; üçüncüsü, önde gelen sektörlerde yeniliklerin üretimi de dahil üretim merkezleridirler; dördüncüsü, üretilen ürünler ve hizmetlerin piyasalarıdır.¹⁶³

Küresel kent ya da dünya kenti olmak, kentsel mekânların yeni orta sınıfın insanları tarafından kolonize edilerek seçkinleştirilmesini ve turizm ve kültürel tüketim bölgeleri olarak yeniden üretmek üzere sanayisizleştirilmesini gerektirmektedir. Dolayısıyla önceleri bu bölgelerde ikamet eden işçi sınıfı ve diğer fakir insanlar buralardan dışlanmakta ve tehcir edilmektedir. Üst ve orta sınıfların kentin merkezi bölgelerine geri dönmelerinden dolayı artan mekânsal ayrışma süreci, işsizler, fakirler, göçmenler, alt kültürel gruplar ve diğer “tehlikeli topluluklar”la herhangi bir temasa imkan vermeyecek şekilde ayrılmış ve özelleştirilmiş steril mekânlar barındıran rezidanslar, siteler ve seçkinleşmiş mahallelerle temsil edilmektedir.¹⁶⁴

Bugün kapitalist dünyanın büyük kentlerinde farklı sebeplerle bozulmalar yaşayan eski şehir içi bölgelerin tekrar düzenlenmesi “kentsel dönüşüm”, “kentsel yenilenme”, “kentsel koruma” ile “seçkinleştirme” benzeri kavramlar ile isimlendirilmektedir. Bütün bu kavramlar farklı içeriklere sahip olmakla beraber, kentin farklı yerlerinde ve farklı ölçeklerde dönüşüm biçimlerine gönderme yapmaktadır. Bütün bu dönüşüm biçimleri toplumsal yapıyı ve yaşamı da dönüştüren bir etki gücüne sahiptir. Kentsel dönüşüm, kentin mekânsal ve toplumsal gelişimini belirleyen ekonomik, politik ve kültürel olmak üzere birçok değişkenin etkisiyle gerçekleşmektedir. Bu bağlamda, örneğin deprem gibi doğal afet veya olayların kentsel mekân için oluşturduğu riske bağlı tedbirlerin ötesinde, sanayisizleşme veya sanayileşme nedeniyle üretim ilişkilerinin dönüşmesi ve yeni birikim alanlarının ortaya çıkmasıyla mekânın yeniden örgütlenmesi zorunluluğu kentsel dönüşümün içeriğini ve kapsamını belirlemektedir. Bu yüzden kentsel

¹⁶³ Manuel Castells, *age*, s. 515

¹⁶⁴ İhsan Bilgin, *Londra: Metropol ve Mimarlık*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009

dönüşüm nedenleri ve sonuçları itibariyle, küreselleşme ve kapitalist yeniden yapılanma süreçleriyle ilişkili olarak ele alınması gereken bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Batı'da 1980'li yıllarda geliştirilen kentsel dönüşüm projelerinde sıklıkla kentsel rekonstrüksiyon politikası izlenmiştir. Projeler; şehirlerde kullanım dışı ve terk edilmiş olan, çöküntü alanlarının, iktisadi diriltme sağlayacak kar getirebilir mekânlara dönüşümünü hedeflemiştir. Toplumsal gelişmeden çok 'kalkınma'yı gözeten bu projeler, geniş alanlara yayılan ve kente ait birçok fonksiyonun aynı anda karşılanmaya çalışıldığı büyük projelerdir, kentsel alan büyük ölçüde proje bazlı planlanmaktadır.

1990 sonrasında kentsel dönüşüm alanına karşı tutumlarda değişiklikler gözlenmiştir. 1980'li yıllarda kentsel dönüşüme uğrayan alanın fiziki ve iktisadi ölçütleri üzerinde durulurken; 1990'lı yıllarda alanın fiziksel ve iktisadi ölçütlerinin yanında sosyal ölçütlere de yer verilmiştir. Dahası, bu dönemde kentsel dönüşümden elde edilecek olası en yüksek dereceli toplum yararına, ancak ve ancak kentsel canlandırma projelerinin yasal, kurumsal, örgütlenme, izleme ve değerlendirme süreçlerinin bütünlük bir tavırla değerlendirilmesiyle ulaşılabileceği fikri benimsenmiştir. 1990'lı yıllarda şehirleri ulus-ötesi ekonomi kapsamında birbiriyle yarışa sürükleyen rekabetin coğrafi boyutu olmuştur. Kentler arası rekabet yalnızca küresel sermaye yatırımlarını cezbetmek veya endüstriyi artırmak ile gerçekleşmemektedir. Bu şehirlerin finans ve hizmet sektörleri başta olmak üzere yönetim ve uygulama merkezleri ve bunların faaliyetlerine bağlı olarak konut ve turistik rotalar olarak piyasaya sunumu ile de gerçekleşmektedir.

Türkiye'de de 80'li yıllarda başlayan küreselleşme etkileri, öncelikle küresel kent söylemiyle kentler üzerinde görülmeye başlamış, bu politik söylem aracılığıyla, mekanın büyük dönüşüm projeleriyle inşa edilme süreci 2000'li yılları bulmuştur.

Küresel şehir olarak İstanbul fikri, kapitalizmin yeni kültürü ve girişimci bir şehir paradigması çerçeveleriyle uyumlu bir söylem olarak hızla öne çıktı. Siyasilerden,

profesyonellere kadar çeşitli alanlardan insanlar için İstanbul'u küresel şehirler arasında konumlandıran sınıflamalar hızla kullanıma sokuldu. Bu bağlamda küreselleşme ve küresel şehir söylemi, hem büyük ölçekli kent yatırım programlarını hem de yeni bir yönetim dilini devreye sokan bir işlev üstlendi.

1970'lerde başlayıp 80'li yıllardan sonra hızlanan süreçte, belediyecilik; tüm dünyada olduğu gibi, İstanbul'da da neoliberal politikaların kentler üzerinden kendisini kurgulamasıyla, ulus devletleri gerileten ve bununla eş zamanlı olarak yükselen, bağımsız olmaktan çıkıp karşılıklı bağımlılıklar üreten kentlerin yönetimine, belediye başkanlarının demokratik süreçleri canlandığı bir anlayışa evrilmiştir.¹⁶⁵

¹⁶⁵ Benjamin Barber, *If Mayors Ruled The World*, Yale University Press, 2014.

BEŞİNCİ BÖLÜM

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışmada İstanbul'da küresel kent söyleminin yerel yönetim düzeyinde hangi söylemsel uğraklar içinde örgütlendiğini ve bu söylemler aracılığıyla metropol mekânının politik inşasının gerçekleşmeye başladığı sürecini inceleme çalıştık. İstanbul'un küresel şehir olarak anılmaya başlaması 1990'lı yılların ortalarından başlayarak artmış olsa da, bu statüye yönelik siyasi tasarımlar projeci belediyeçilik söylem adımlarıyla 1980 sonrasında başlamıştır. ANAP, SHP, RP, FP, AK Parti ve CHP dönemlerinin tamamında İstanbul'u küresel ölçekte değerlendiren bakış açıları bir şekilde etkili olmuştur. Dönem ve parti politikalarına göre küresel kent vurgusunun dozu değişmiş olsa da, İstanbul'un emlak, finans, sanat, medya, turizm gibi stratejik sektörler üzerinden yeniden yapılanmasını benimseyen eğilimler şehrin son otuz yılında belirgindir. Bu anlamıyla İstanbul, Sassen'in küresel kent hipotezlerinin bir kısmıyla uyumlu olmasa da, önemi bir kısmıyla uyumludur. Finans iş kollarında henüz dünyadaki alt kademe şehirler arasına girmemiş olmadığı için İstanbul'u tam anlamıyla bir merkezi küresel şehir olarak tanımlamak zordur. Ancak ekonomik indirgeyici argümanlar bir kenara bırakılırsa İstanbul'un yakın tarihindeki dinamizmi küresel şehir dinamiği güçlenmiştir.

İstanbul'da özellikle büyük ölçekli projeler yoluyla bir küresel şehir statüsü yaratma çabası özellikle 2000 yılı sonrasında artmıştır. Bu projelerin bir kısmının kökenleri 1980'li yıllara gitse de, özellikle 2010'dan sonra hızla kentsel gündeme gelmiştir. Bu projeler bir yandan İstanbul'u küresel gündeme taşırken, diğer yandan kent yaşamında önemli dalgalanmalar yaratmıştır. Her küresel şehrin kamusal gündeminde olduğu gibi, coğrafi ölçek olarak şehir bölgesi haline gelen İstanbul'da da sürekli olarak büyük ölçekli projeler açıklanmaktadır. Büyük ölçekli kentsel dönüşüm projelerinden, devasa altyapı projelerine, olimpiyat adaylığından, finansal alt bölge olma hedeflerine ve turizm potansiyeline kadar açıklanan tüm kent politikaları İstanbul'un küresel potansiyeline vurgu yapan bir söylemle haklılaştırılmaktadır. 1984'ten itibaren tüm siyasi partiler İstanbul için büyük ölçekli

projeler açıklarak belediyeçilik yapmıştır. Ancak özellikle 2000 sonrasında belediyeçilik söylemi ülke çapında yankı uyandıracak ölçekte projeler ilan etmeye başlamış ve küresel şehir tartışmasını bir markalaşma süreci olarak söylemselleştirmiştir.

İstanbul'un eski dünyanın ana karalarının merkezinde yer alan coğrafi konumu onu vazgeçilmez bir şehir yapmıştır. Ancak öte yandan 15 milyonu aşan nüfusuyla dünya kentleri arasında kentli taleplerinin yönetilmesi en zor şehirlerden biri haline gelmiştir. İstanbul'un küresel kent olma hedefi, şehri diğer küresel şehirler gibi daha kozmopolit, çok kültürlü, 24 saat yaşayan, kültür endüstrilerinin merkezi haline getirmiştir. Küresel kentlerin büyük ölçekli altyapı, kentsel yenileme ve dönüştürme projeleri İstanbul'un küresel kent olma iddiası arttıkça daha fazla gündeme gelmiştir. Özellikle 2010 sonrası imar ve inşaat sektöründeki patlama düzeyindeki gelişme İstanbul'u aynı zamanda büyük bir şantiye görünümüne sokmuştur. Kentteki bu yeni dinamizm şehrin doğu-batı aksındaki gelişimini güney-kuzey doğrultulu olarak yeni bir yöne de çevirmiştir. Projelerin çarpan etkisiyle ortaya çıkan ekonomik faaliyetler aynı zamanda yeni nüfus ve planlama süreçlerini de getirmektedir. Kent araştırmaları alanındaki egemen kuramların varsayımlarıyla uyumlu olarak İstanbul bugün kapitalist kentleşme dinamiklerinin büyük bir yoğunlukla deneyimlendiği bir şehirdir. 1950-90 döneminin taşı toprağı altın iç göç son varış istasyonu olan fırsatlar şehri İstanbul, bugün küresel rekabet ligindeki yerini sağlamlaştırmak isteyen güçlü bir kapitalist girişimci kent olarak küresel şehir amacını gütmektedir.

KAYNAKÇA

Ahmet İsvan, Başkent Gölgesinde İstanbul, İletişim yayınları, 2002, sf. 69, 383.

AK Parti yayınları: 1) Büyük Medeniyet Yolunda; İnsan, Demokrasi, Şehir, 30 Mart 2014 yerel seçimleri AKP seçim beyannamesi 2) Millete Hizmet Yolunda 12 Yıl, AKP yayını, Mart 2014, 700 sayfa 3) AK Parti Siyaset Akademisi; yerel yönetimler akademisi, Yerel Yönetimler Ders Notları, AKP Arge Başkanlığı, Mayıs 2008, 330 sayfa 4) AKP Kitabı; Bir Dönüşümün Bilançosu, Bölüm 1; AKP Neoliberal Dönüşümün Yeni Aktörü, sf.11, Derleyenler; İlhan Uzgel, Bülent Duru, Phoneix, 1. Baskı, Şubat 2009 Ankara

Ali Esad Göksel, "New Orleans ve Caz", Habertürk Gazetesi, 14 Mart 2015

Anadolu Ajansı, 26.08.2016

Anadolu Ajansı, 28.10.2018

Anadolu Ajansı/İslam Yakut, 31.01.2019

Anadolu Ajansı/Yunus Emre Günaydın, 02.05.2019

Asmin Kaval Urul ve Selçuk Serteser, "Siyasi Partilerin Seçim Beyannamelerinde Yerel Yönetimler", Değerlendirme Notu, Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı, Haziran 2015, Erşim Tarihi: 11.11.2019
https://www.tepav.org.tr/upload/files/1433323934-7.Siyasi_Partilerin_Secim_Beyannamelerinde_Yerel_Yonetimler.pdf

Ayda Eraydın, Değişen Mekân, Dost Yayınları, 2006

Benjamin Barber, If Mayors Ruled The World, Yale University Press, 2014

Beril Sönmez, Soylulaştırmanın Yeni Biçimleriyle Yerinden Edilmeyi Yeniden Düşünmek, Planlama 2014;24(1), sf. 42-53

Besime Şen, "Soylulaştırma: Kentsel Mekânda Yeni Bir Ayrışma Biçimi", İstanbul'da Kentsel Ayrışma içinde, Der: Hatice Kurtuluş, Bağlam, 2005

Binnur Öktem, "Küresel Kent Söyleminin Kentsel Mekânı Dönüştürmedeki Rolü", İstanbul'da Kentsel Ayrışma içinde, der: Hatice Kurtuluş, Bağlam Yayınları, 2005

Binnur Öktem, "Neoliberal Küreselleşmenin Kentlerde İnşası: AKP'nin Küresel Kent Söylemi ve İstanbul'un Kentsel Dönüşüm Projeleri", Planlama, sayı: 2, 2006

Binnur Öktem Ünsal ve Asuman Türkün, “Neoliberal Kentsel Dönüşüm: Kentsel Alanlar Sınıfsal Tahliye, Yoksullaşma ve Mülksüzleşme”, *Mülk, Mahal İnsan: İstanbul’da Kentsel Dönüşüm* içinde, der. Asuman Türkün, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2014, s.17-42.

Bob Jessop, Hegemonya, Post-Fordizm ve Küreselleşme Ekseninde Kapitalist Devlet, der. Alev Özkazanç, Betül Yazar, İletişim Yayınları, 2005.

Bob Jessop, “Girişimci Kent: Yerellikleri Yeniden İmajlandırmak, Ekonomik Yönetişimi Yeniden Tasarlamak Ya Da Sermayeyi Yeniden Yapılandırmak?”, Hegemonya, Post-Fordizm ve Küreselleşme Ekseninde Kapitalist Devlet içinde, der. Alev Özkazanç, Betül Yazar, İletişim Yayınları, 2005, s.

Charles Baudelaire, Modern Hayatın Kahramanı, çev: Ali Berktaş, İletişim Yayınları, 2003

Chin-tao Wu, Kültürün Özelleştirilmesi, çev: Esin Soğancılar, İletişim Yayınları, 2005

CHP yayını: İstanbul’a Yeni Bir Başlangıç, 31 Mart 2019 Yerel Seçimleri, Ekrem İmamoğlu Seçim Beyannamesi

Craig Calhoun, “Bourdieu Sosyolojisinin Ana Hatları”, Ocak ve Zanaat: Pierre Bourdieu Derlemesi içinde, İletişim, 2007

Cihan Tuğal, Pasif Devrim: İslami Muhalefetin Düzenle Bütünleşmesi, Koç Üniversitesi Yayınları, 2010

Cihan Uzunçarşılı Baysal, Mega Projelere Genel Çerçeveden Bakmak, Mimar.ist, Mega Projeler ve İstanbul Sayısı, Sayı 58, Kış 2017, sf. 36, 37

Cumhuriyet Gazetesi, 16 Şubat 1984, sf.7

Çağlar Keyder, Ulusal Kalkınmacılığın İflası, Metis Yayınları, 1993

Çağlar Keyder, “Arka Plan?”, İstanbul: Küresel ve Yerel Arasında içinde, haz. Çağlar Keyder, Metis Yayınları, 2013, s. 9-40.

Çağlar Keyder, “Enformel Konut Piyasasından Formel Konut Piyasasına”, İstanbul: Küresel ve Yerel Arasında içinde, haz. Çağlar Keyder, Metis Yayınları, 2013, s. 171-191.

David Harvey, The Urbanization of Capital, Blackwell, Oxford, 1985

David Behar ve Tolga İslam, İstanbul’da Soylulaştırma, İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2006

David Harvey, *The Urban Experience*, John Hopkins University Press, Baltimore, 1989

David Harvey, *Sermayenin Mekanları*, çev: Başak Kıcı, Deniz Koç vd. Sel Yayınları, 2012, s. 299

David Harvey, "Sınıf İlişkileri, Sosyal Adalet ve Farklılık Politikası", *Praksis Dergisi*, 2001

David Harvey, *Sosyal Adalet ve Şehir*, çev: Mehmet Moralı, Metis Yayınları, 2009

David Harvey, *Postmodernliğin Durumu*, çev. Sungur Savran, 3. bs., İstanbul: Metis Yayınları, 2003.

David Harvey, *Postmodernliğin Durumu*, çev: Sungur Savran, Metis Yayınları, 2010

David Harvey, *Sermayenin Mekânları*, çev: Başak Kıcı, Deniz Koç vd. Sel Yayınları, 2012

David Harvey, *Paris: Modernitenin Başkenti*, çev: Berna Kılınçer, Sel Yayınları, 2012

David Harvey, *Asi Şehirler*, çev: Aysel Deniz Temiz, Metis Yayınları, 2013

Deniz Göktürk, Levent Soysal ve Piek Türel, "İstanbul Nereye?: Avrupa'nın Kültür Başkenti Olmak..." *İstanbul Nereye? Küresel Kent, Kültür, Avrupa* içinde, Haz. Deniz Göktürk vd., İstanbul: Metis Yayınları, 2011, s. 15-47.

Doğan Bıçkı, "Harvey ve Castells'de Kent Sorunsalı", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı 11, 2006

Donna J. Haraway, *Siborg Manifestosu*, çev: Osman Akınhay, Agora Yayınları, 2006

Fernand Braudel, *Perspective of the World: Civilization and Capitalism 3, 15th-18th Centuries*, California University Press, 1992

François Weil, *New York: Bir Kent Tarihi*, çev: Neslişah Başaran, Kitap Yayınevi, 2013

Friedrich Engels, *Konut Sorunu*, çev: Güneş Özdural, Sol Yayınları, 1992

G. F. Hegel, *Estetik: Güzel Sanat Üzerine Dersler*, çev: Taylan Altuğ ve Hakkı Hünler, Payel Yayınları, 1994

Gideon Sjoberg, "Sanayi Öncesi Kent", *20. Yüzyıl Kenti* içinde, (der. & çev.) Ayten Alkan ve Bülent Duru, İmge Yayınları, 2002, s. 37-54.

Gilles Deleuze ve Felix Guattari, *Anti-Ödipus: Kapitalizm ve Şizofreni 1*, Bilim ve Sosyalizm Yayınları, 2012

Gilles Deleuze ve Felix Guattari, Kapitalizm ve Şizofreni 2: Kapma Aygıtı, çev: Ali Akay, Bağlam Yayınları, 1993

Gündüz Vassaf, “Kültür Endüstrileri ve Aydınlar”, Radikal Gazetesi, 24 Temmuz 2005

Gülru Necipoğlu, Sinan Çağı; Osmanlı İmparatorluğu’nda Mimari Kültür, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013

Hakkı Uyar, Karadenizli bir politikacı; Aytekin Kotil, Anka Yayınları, Ankara, 2014

Hashim Sarkis, İstanbul Kesişimler Şehri; Mesele İstanbul (Küreselleşme Değil), Urban Age İstanbul, London School of Economics, Kasım 2009

Henri Lefebvre, Kentsel Devrim, çev: Selim Sezer, Sel Yayınları, 2013

Henri Lefebvre, Mekânın Üretimi, çev: Işık Ergüden, Sel Yayınları, 2014

Hilal Çelik, Halil Ekşi, Söylem Analizi, Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi, Cilt 27, Sayı 27, 2008, sf. 100

Immanuel Wallerstein, Bildiğimiz Dünyanın Sonu: Yirmi Birinci Yüzyıl İçin Sosyal Bilim, çev. Tuncay Birkan, Metis Yayınları: İstanbul, 2000

Immanuel Wallerstein, Modern Dünya Sistem, çev: Latif Boyacı, Yarın Yayınları, 2010

İhsan Bilgin, Metropol ve Mimarlık: Londra, İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2009

İlhan Tekeli, “Modernleşme Sürecinde İstanbul’un Nüfus Dinamikleri Nasıl Değerlendirilmeli?”, Eski İstanbullular Yeni İstanbullular içinde, der. Murat Güvenç, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2009, s.32.

İlhan Tekeli ve İlber Ortaylı, Türkiye’de Belediyeciliğin Evrimi, Türk İdareciler Derneği Yayını, Bilimsel Araştırma Dizisi 2, 1978, Ankara, 312 sayfa

İstanbul Serbest Mimarlar Derneği (SMD), Mega Projeler, ismd.org.tr, megaprojeleristanbul.com, 2019

İstanbul Raporu, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 1992

Jean Baudrillard, Tüketim Toplumu, çev: Hazal Deliçaylı ve Ferda Keskin, Ayrıntı, 1997

Jean Baudrillard, Simgesel Değiş tokuş ve Ölüm, çev: Oğuz Adanır, Boğaziçi Üniversitesi, 2002

Jean Baudrillard, Simulakrlar ve Simülasyon, çev: Oğuz Adanır, Doğu Batı Yayınları, 2003

Jean Baudrillard, Gösterge Ekonomi Politiği Hakkında Bir Eleştiri, çev: Oğuz Adanır, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2009

Jean Baudrillard, Nesnelere Sistemi, çev: Oğuz Adanır, Boğaziçi Üniversitesi, 2010

Jean-François Lyotard, Postmodern Durum, çev: Ahmet Çiğdem, Ara Yayınları, 1993

Jeremy F. Walton, "İstanbul'da Mekânı ve Yeri Faziletli Kılmak", *İstanbul Nereye? Küresel Kent, Kültür, Avrupa* içinde, Haz. Deniz Göktürk vd., İstanbul: Metis Yayınları, 2011, s. 127-144.

Justin O'Connor, "Cultural Industries", www.elia-artschools.org

Justin O'Connor, "The Definition of 'Cultural Industries'", www.pedrobendassolli.com

Karl Marx, Kapital, çev: Alaattin Bilgili, Sol Yayınları, 2011

Kevin Lynch, Kent İmgesi, çev: İrem Başaran, İş Bankası Yayınları, 2010

Korel Göymen, Türkiye'de Yerel Yönetişim ve Yerel Kalkınma, Boyut Yayınları, 2010

Korkut Boratav, 1980'li Yıllarda Türkiye'de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm, Gerçek Yayınevi, 1991

Loic Wacquant, "Pierre Bourdieu", Key Sociological Thinkers, Ed: Rob Stones, Macmillan Press, 1998

Loic Wacquant, Punishing the Poor: The Neo-Liberal Government of Social Insecurity, Duke University Press, Durham, 2009

Loic Wacquant, Kent Paryaları: İleri Marjinalliğin Karşılaştırmalı Sosyolojisi, çev: Mehmet Doğan, Boğaziçi Üniversitesi, 2012

Mahmut Mutman, "Özne: Bir Başka Arşiv", Toplum ve Bilim, sayı: 73, 1997

Manuel Castells, The Urban Question- A Marxist Approach, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 1979

Manuel Castells, The City and The Grassroots, University of California Press, Berkeley, 1983

Manuel Castells, "European Cities, the Informational Society and Global Economy", New Left Review, sayı: 204, 1994

Manuel Castells, Kent, Sınıf, İktidar, çev: Asuman Erendil, Bilim ve Sanat Yayınları, 1997

Manuel Castells, Enformasyon Çağı: Binyılın Sonu, cilt.3, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007.

Manuel Castells, Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür- Ağ Toplumunun Yükselişi, çev: Ebru Kılıç, c: 1, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008

Mark C. J. Stoddart, Ideology, Hegemony, Discourse: A Critical Review of Theories of Knowledge and Power, Social Thought & Research, Vol. 28, 2007, sf.191-225

Mark Gottidiener, "Mekân Kuramı Üzerine Tartışma: Kentsel Praksise Doğru", Praksis Dergisi, sayı, 2, 2001

Marshall Berman, Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor, çev: Bülent Peker ve Ümit Altuğ, İletişim Yayınları, 1994

Max Horkheimer, Geleneksel ve Eleştirel Kuram, çev: Mustafa Tüzel, YKY, 2005

Michel Foucault, Kelimeler ve Şeyler, çev: Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Yayınları, 1994

Mike Savage, "Pierre Bourdieu'nun Kayıp Kent Sosyolojisi", çev: Ebru Soytemel, Cogito, sayı: 76, 2014

Mustafa Sönmez, Sanayinin Sorunları ve Analizleri (XXI) "Mega Projeler" in Mega sorunları, Bülten TMMOB Makine Mühendisleri Odası, Sayı 220 eki, Ekim 2016, sf. 2, 7, 11

Nail Güreli, "Sözen Konuşuyor: 5 Yılın Perde Arkası", 17.04.1994 ile 29.04.1994 arası yazı dizisi, Milliyet Gazetesi. <http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/43430/001522963006.pdf?sequence=3>

Nazım Plan, 1/50.000 Ölçekli İstanbul Metropolitan Alan Alt Bölge Nazım Plan Raporu, T.C. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Planlama ve İmar Daire Başkanlığı Şehir Planlama Müdürlüğü, 1995

Nebi Miş, "İstanbul Seçimleri: 1950-2014", *Antik Çağdan XIX. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi: Siyaset ve Yönetim 2* iç.,ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul: İBB Kültür A.Ş. Yayınları, s. 356.

Norman Fairclough, *Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language*, Longman, London and New York, 1995, sf.2

Oktay Ekinci, İstanbul'u Sarsan On Yıl, Anahtar Kitaplar, 1994

Pierre Bourdieu, *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*, tr: Richard Nice, Harvard University Press, 2007

Research & Destroy Kolektifi, "Toprak ve Özgürlük: Kentsel Dönüşümün Ekonomi Politikası", e-skop.com, 23 Temmuz 2014

Richard Sennet, *Kapitalizmin Yeni Kültürü*, çev. Aylin Oncak, Ayrıntı Yayınları, 2011.

Salih Özer, Söylem Çözümlemesi ve Rivayetlerin Anlaşılmasına Yönelik Katkıları, İslami Araştırmalar Dergisi, Cilt: 20, Sayı: 1, Kış, 2007, sf. 42

Saskia Sassen, "The Global City: Introducing the Concept", *Brown Journal of World Affairs*, vol. 11(2), 28-30.

Saskia Sassen, *The Global City: New York, London, Tokyo*, Princeton University Press, 1991

Saskia Sassen, *Cities in a World Economy*, Thousand Oaks, Fine Forge Press, 1994

Saskia Sassen, *Globalization and its Discontents: Essays on the New Mobility of People and Money*, NY: The New Press, 1998.

Saskia Sassen, *The Mobility of Labor and Capital: A Study in Investment and Labor Flow*, 7. baskı, Cambridge University Press, 1999.

Serap Kayasü, Emine Yetişkul, Bir Araştırma Çerçevesi: Soylulaştırma 2.0, *Planlama* 2013;23 (3), sf. 147-152

Serge Guilbaut, *New York Modern Sanat Düşüncesini Nasıl Çaldı?* Çev: Elif Gökteke, Sel, 2009.

Sybren van den Busken, "Creative Hot-Spots by Urban Diversity", 41st ISOCARP Congress, www.isocarp.net, 2005

Tanıl Bora, "Fatih'in İstanbul'u: Siyasal İslam'ın Alternatif Küresel Şehir Hayalleri, Küresel ile Yerel Arasında İçinde, Metis, 2000

Theodor Adorno, *Kültür Endüstrisi*, çev: Mustafa Tüzel, Elçin Gen ve Nihat Ülner, İletişim, 2007.

Theodor W. Adorno ve Max Horkheimer, *Aydınlanmanın Diyalektiği*, çev: Nihat Ülner ve Elif Öztarhan, Kabalcı, 2010.

United Nations Department of Economic and Social Affairs, *Population Trends*, <https://www.un.org/en/development/desa/population/theme/trends/index.asp> (Erişim Tarihi: 10.10.2019)

Walter Benjamin, "19. Yüzyılın Başkenti Paris", *Pasajlar içinde*, çev: Ahmet Cemal, YKY, 1994

Walter Benjamin, Pasajlar, çev: Ahmet Cemal, YKY, 1994

Yalçın Akdoğan, *Ak Parti ve Muhafazakar Demokrasi*, Alfa Yayıncılık, 2004.

